

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

MÂLİKÎ MEZHEBİNDE MASLAHATLA TAHSİS

Rumeysa AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Soner DUMAN

EYLÜL- 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÂLİKÎ MEZHEBİNDE MASLAHATLA TAHSİS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rumeysa AYDIN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 15/09/2025 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Soner DUMAN	Başarılı
Doç. Dr. Ahmet Numan ÜNVER	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Feyza CEVHERLİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Rumeysa AYDIN

15/09/2025

ÖNSÖZ

Bu çalışma, “Mâlikî Mezhebinde Maslahatla Tahsis” başlığı altında, Malikî fakihlerin maslahat gerekçesiyle âm nasların kapsamını daraltma yönündeki teorik ve pratik yaklaşımlarını sistematik bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu yaklaşımın mezhep içi tutarlılığı ile usûl-fürû bütünlüğü ortaya konularak, hem Mâlikî mezhebine özgü fikhî yöntemin anlaşılmasına katkı sağlamak hem de maslahatın şer‘î deliller üzerindeki işlevini yeniden düşünmeye imkân sunacak bir zemin oluşturmak hedeflenmiştir.

Tez, bir giriş, iki ana bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın teorik temelini oluşturan kavramlara yer verilmiştir. Bu çerçevede özellikle âm lafız, tahsis ve maslahat kavramları üzerinde durulmuş; ayrıca meseleyle doğrudan ilişkili olan kıyas, istihsan, sedd-i zerîâ ve maslahat-ı mürsele gibi kavramlar, konuyla irtibatları bağlamında incelenmiştir. İkinci bölümde ise Mâlikî mezhebine özgü maslahatla tahsis teorisi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak, mezhep içindeki kabul görmüş fakihlerin görüşleri ve ikincil kaynaklar incelenmiş; meseleye usûl literatüründe nasıl yer verildiğine dair tespitler yapılmıştır. Devamında ise, fürû eserlerden seçilen örneklerle söz konusu yaklaşımın pratik düzeydeki tezahürleri ortaya konulmuştur. Bu örnekler, meselenin çeşitli alanlardaki uygulanabilirliğini göstermek ve tezi teorik zeminden uygulama boyutuna taşımak adına farklı konu başlıklarından seçilerek çeşitlendirilmiştir.

Bu çalışmanın planlanması, yürütülmesi ve tamamlanması sürecinde, engin bilgi ve tecrübeleriyle her aşamada rehberlik eden, kıymetli katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Soner Duman’a en içten şükranlarımı sunarım. Sakarya Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı’ndan ve Sakarya Üniversitesi Diyanet Akademi Programı’ndan değerli hocalarıma, akademik yolculuğum boyunca sağladıkları katkılar ve destekleri için teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın her aşamasında maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen İlim Yayma Vakfı’na ve araştırmalarımnda ihtiyaç duyduğum kaynakların temininde önemli katkılar sunan İSAM Kütüphanesi’ne gönülden teşekkür ederim.

Bu yoğun ve emek isteyen süreci benimle sabırla omuzlayan, her daim duaları ve destekleriyle yanımda olduklarını hissettiren başta kıymetli annem ve babam olmak üzere tüm Aydın ailesinin fertlerine en içten şükranlarımı sunuyorum. Eğitim hayatımın her

safhasında bana rehberlik eden ve manevi desteğini bir an olsun esirgemeyen sevgili ablam Fatma Sürücü ve akademik anlamda örnek aldığım kıymetli eşi Muhammed Salih Sürücü'ye, tez sürecinde beni anlayışla dinleyen, karşılaştığım zorluklarda çözüm arayışına benimle katılan, yol arkadaşlığını büyük bir içtenlikle sürdüren değerli dostlarım Sare Koyuncu ve Sena Üzer'e de gönülden teşekkür ederim.

Rumeysa AYDIN

15/09/2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
1.1. Âm Lafız.....	9
1.1.1. Umum Sigaları	10
1.1.2. Âm Lafzın Hükmü	11
1.1.2.1. Hanefî Mezhebinin Yaklaşımı	12
1.1.2.2. Cumhurun Yaklaşımı	12
1.2. Tahsis.....	13
1.3. Maslahat	15
1.3.1. Maslahat ve Makâsîd İlişkisi.....	17
1.3.2. Maslahatın Türleri	18
1.3.2.1. Kuvvetine Göre Tasnif.....	19
1.3.2.2. Şer’î Değerlendirmeye Göre Tasnif.....	21
1.3.2.3. Etkilediği Kitleye Göre Tasnif.....	22
1.3.2.4. Kesinlik Derecesine Göre Tasnif	23
1.3.3. Maslahatla İlgili Olan Şer’î Deliller	25
1.3.3.1. Kıyas.....	25
1.3.3.2. İstihsan.....	28
1.3.3.3. Sedd-i Zeriâ	33
1.3.3.4. Maslahat-ı Mürsele/ Istislâh	36
1.3.4. Nas-Maslahat İlişkisi.....	39
1.3.4.1. Nas- Maslahat Teâruz Meselesi	40
1.3.4.2. Nas-Maslahat İlişkisinin İslam Toplumdaki Yansımaları.....	42
1.4. Maslahatla Tahsis Kavramı	45
2. BÖLÜM: MÂLİKÎ LİTERATÜRÜNDE MASLAHATLA TAHSİS.....	47
2.1. Mâlikî Literatüründe Maslahatla Tahsis Konusunun Usûldeki Yeri.....	49
2.1.1. Yorum Yöntemleri Bağlamında: Lafzî ve Gaî Yaklaşımlar	51
2.1.2. Maslahat, Maslahat-ı Mürsele ve İstihsan Arasındaki Kavramsal İlişki.....	57

2.1.3. Maslahatla Tahsisin Usûli Bağlamına Dair Görüşler.....	62
2.1.3.1. Umum Husus Bahsi	62
2.1.3.2. İstihsan Bahsi.....	63
2.1.3.3. Maslahat-ı Mürsele Bahsi	65
2.1.4. Görüş Ayrılıklarının Değerlendirilmesi ve Usûli Tespit.....	66
2.1.5. Maslahatla Tahsisin Şartları	73
2.1.6. Maslahatla Tahsisin Önemi ve Dikkat Edilmesi Gerekenler	75
2.2. Mâlikî Literatüründe Maslahatla Tahsis Fürû Uygulamaları	78
2.2.1. Zanaatkarın Elinde Olan Malın Tazmin Yükümlülüğü:	79
2.2.2. Şahitlikte Aranan Buluş Şartı:	80
2.2.3. Süt Emzirme Meselesi:	81
2.2.4. Hırsızlık Suçu ile İtham Edilen Kimse:.....	83
2.2.5. Hırsızlık Suçunda El Kesme ve Tazminat:	84
2.2.6. Öldürülen Düşman Üzerindeki Eşya (Seleb):	85
2.2.7. Mushaf Üzerine Yemin Etmek:.....	87
2.2.8. Sebepsiz Yere Adet Görmeyen Kadınların İddeti:.....	87
2.2.9. Hayız Halinde Kur'ân Okunması Meselesi:.....	88
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖZET	
Başlık: Mâlikî Mezhebinde Maslahatla Tahsis	
Yazar: Rumeysa AYDIN	
Danışman: Prof.Dr. Soner DUMAN	
Kabul Tarihi: 15/09/2025	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 100 (ana kısım)
Bu çalışmada, Mâlikî mezhebinde genel (âm) ifade taşıyan nasların, maslahat ilkesi doğrultusunda tahsis edilmesi meselesi ele alınacaktır. Kur'ân ve Sünnette yer alan birçok lafız, kapsamına giren tüm bireyleri kuşatan genel ifadeleri barındırmaktadır. Mâlikî fakihler ise kamu yararını önceleyen maslahat düşüncesiyle bu lafızların kapsamını bazı durumlarda daraltmış, yani tahsis etmiştir. Her ne kadar benzer uygulamalar diğer mezheplerde farklı adlarla veya belirli şartlar altında görülse de Mâlikî mezhebi maslahat temelli yaklaşımıyla bu konuda daha sistemli ve dikkat çekici bir yöntem geliştirmiştir. Ülkemizde doğrudan doğruya Mâlikî usûl anlayışında nassın maslahatla sınırlandırılması konusuna odaklanan bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu durum, çalışmanın Mâlikî mezhebi ekseninde derinleştirilmesini gerekli kılmıştır. Araştırmanın temel amacı, Mâlikî mezhebine ait klasik kaynaklardan hareketle maslahatla tahsis uygulamasının teorik zeminini ortaya koymak ve bu yaklaşımın fûrû literatürdeki yansımalarını örneklerle somutlaştırmaktır. Böylece “nassın bulunduğu yerde içtihadı yer yoktur” şeklindeki genel kabul gören prensibin, maslahat ilkesi çerçevesinde ne ölçüde esnetilebileceği ve hangi şartlarda içtihadı imkân tanındığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışmamız, naslara bağlılık düşüncesinden ödün vermeksizin maslahat gerekçesiyle esneklik sağlayan, kurallı ve dengeli bir içtihat anlayışının imkânâ ilişkin tartışmalar bağlamında somut bir veri tabanı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, İslam hukuk geleneği içerisinde içtihadı dair dengeli yaklaşımların çağdaş tartışmalara katkı sunabilecek potansiyelini örneklemektedir.	
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mâlikî Mezhebi, Âm Lafız, Maslahat, Tahsis	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Allocation with Maslaha in the Mālikî Sect	
Author of Thesis: Rumeysa AYDIN	
Supervisor: Prof. Dr. Soner DUMAN	
Accepted Date: 15/09/2025	Number of Pages: iv (pre text) +100 (main body)
This study explores the limitation (taḥṣīs) of general (‘āmm) scriptural texts through the principle of maṣlaḥah within the Mālikî school of İslâmic jurisprudence. The Qur’an and Sunnah include numerous general expressions that encompass all the individuals they address. Mālikî jurists, however, have in certain cases restricted the scope of such texts based on considerations of public interest (maṣlaḥah). Although similar practices—albeit under different terminologies or conditions—can be observed in other legal schools, the Mālikî school stands out for its systematic and frequent recourse to maṣlaḥah in this context. In the Turkish academic context, no dedicated study has yet addressed the use of maṣlaḥah as a basis for limiting general texts within Mālikî legal theory, making this school a particularly relevant focus for the present research. The primary aim of this study is to identify the theoretical foundations of such instances of taḥṣīs in classical Mālikî sources and to illustrate their practical implications by referencing examples from the substantive (furū’) legal literature. Through this, the research seeks to critically reassess the commonly accepted legal maxim that “where a revealed text exists, there is no room for ijtihād (independent reasoning).” By demonstrating that the principle of maṣlaḥah can enable juristic reasoning even in the presence of textual evidence, this study highlights a balanced interpretive approach—one that upholds fidelity to scriptural sources while also allowing for legal adaptability through established rules and methodologies. As such, this research aims to contribute to contemporary legal discourse by drawing on the internal flexibility of the İslâmic legal tradition without resorting to external ideological frameworks.	
Keywords: İslamic Law, Mālikî School, General Text, Maslahah, Specification	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslam hukuk düşüncesinde maslahat, tarihsel süreç boyunca hem teorik hem de amelî boyutlarıyla tartışılan temel kavramlardan biri olmuştur. Maslahat, ilk dönemlerden itibaren fakihlerin normatif faaliyetlerinde belirleyici bir unsur olarak yer almakla birlikte, özellikle Malîkî mezhebine mensup usûlcülerin içtihadî yöntemlerinde merkezi bir konum kazanmıştır. Bu mezhebin literatürü incelendiğinde, maslahatın yalnızca nassa dayanmayan alanlarda değil, nassın varlık gösterdiği durumlarda da işlevsel bir ilke olarak benimsendiği görülmektedir. Böylelikle maslahat, yalnızca boşluk dolduran tali bir unsur değil; zaman zaman nassın yorumunu ve uygulanma biçimini etkileyen güçlü bir metodolojik araç hüviyetine bürünmüştür.

Kur'ân ve Sünnette yer alan pek çok nas, lafız itibarıyla umum ifade etmekte ve kapsamına giren tüm fertleri hüküm altına almaktadır. Ancak İslâm hukukunun tarihsel seyri içerisinde fakihler, bu umumî ifadeleri farklı gerekçelerle sınırlandırma yoluna gitmişlerdir. Bu sınırlama işlemine “tahsis” adı verilmiş; tahsisin meşruiyeti, hangi delil türleriyle mümkün olacağı ve sınırlarının nasıl belirleneceği fıkıh usûlünün temel tartışma konuları arasında yer almıştır. Bu çerçevede, kimi mezhepler tahsisin yalnızca nassa dayalı yollarla mümkün olabileceğini savunurken, bazıları aklî deliller veya maslahat temelli gerekçeleri de bu kapsamda değerlendirmiştir.

Bu bağlamda Mâlîkî usûlcüler, umum ifade eden nasların kapsamını maslahat gerekçesiyle sınırlandırmayı teorik olarak temellendirme yanında pratikte de uygulamışlardır. Bu durum, maslahatın nas karşısındaki konumuna dair yeni tartışma zeminleri doğurmuş; özellikle âm nasların maslahat gerekçesiyle tahsis edilip edilemeyeceği meselesini fıkıh usûlü içerisinde önemli bir inceleme alanı haline getirmiştir. Her ne kadar maslahat ile tahsis meselesi diğer mezheplerde de farklı adlandırmalar veya kayıtlarla uygulama alanı bulmuşsa da Mâlîkî fakihlerin bu yönteme daha sistematik ve yoğun biçimde başvurdukları görülmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmanın konusu, Mâlîkî mezhebi özelinde maslahatın âm nasların tahsisinde nasıl işlevsel kılındığını ortaya koymaktır. Çalışmada, Mâlîkîlerin maslahat gerekçesiyle umumî nasları sınırlandırma konusundaki yaklaşımları sistematik bir biçimde incelenecek; bu yaklaşımın hem mezhep içi tutarlılığı hem de usûl-fürû

bütünlüğüyle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece, Mâlikî mezhebinde maslahatın usûlî temelleriyle birlikte özellikle nasların söz konusu olduğu alana ilişkin pratik fikhî uygulamalarda üstlendiği rolün metodolojik boyutlarına ışık tutmaya gayret edilecektir.

Araştırmanın Amacı

Fıkıh mezhepleri tarihsel süreçte, belirli delilleri daha yoğun biçimde kullanmaları sebebiyle o delillerle özdeşleştirilmişlerdir. Hanefî mezhebinin istihsan, Mâlikî mezhebinin ise maslahat-ı mürsele ile anılması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu nitelendirmeler, bu mezheplerin diğer delillere kayıtsız kaldıkları anlamına gelmediği gibi, söz konusu delillerin yalnızca o mezhebe özgü olduğu anlamına da gelmemelidir. Nitekim her bir mezhebe ait fûrû fıkıh eserlerinde, usûl kitaplarında sistematik bir başlık altında yer almayan bazı ilkelerin uygulama düzeyinde oldukça etkin bir biçimde işletildiği görülmektedir. Bu durum, fıkıh mezheplerinin fikhî mirasında usûl ile fûrû arasındaki dinamik ilişkinin önemini göstermesi bakımından kayda değer bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda çalışma, özellikle Mâlikî mezhebine özgü olarak maslahat ilkesiyle âm nasların sınırlandırılmasına yönelik örtük metodolojik yapıyı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Her ne kadar klasik usûl kaynaklarında “maslahatla tahsis” şeklinde müstakil bir başlık bulunmasa da mesele kimi temel kavramların altında teorik düzeyde işlenmiş; fûrû literatüründe ise çoğu zaman yapılan işlemin usûl düzlemindeki isimlendirmesi gündeme getirilmeksizin pratik çözümler üretme sürecinde sıkça başvurulmuştur. Dolayısıyla bu araştırma, hem bu uygulamaların usûlî bağlam içerisindeki yerini tespit etmeyi hem de Mâlikî fakihlerin temkinli içtihat tarzını yansıtan yaklaşımın teorik mahiyetini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Uygulamada teşriin ilk dönemlerinden itibaren var olmakla birlikte fıkıh usûlünün müstakil bir ilim dalı olarak ilk teşekkül dönemlerinde maslahatın, usûl literatüründe bağımsız bir şer‘î delil hüviyetinde görünüm arz etmediği görülür. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte maslahat kavramı gittikçe artan bir öneme sahip olmuş ve özellikle bazı mezheplerde kapsamlı bir yöntem hâline gelmiştir. Bu süreç içerisinde maslahatın âm nasların tahsisinde oynadığı rol, yalnızca usûl tartışmalarının değil, aynı zamanda pratik hukukî çözümlerin de merkezinde yer almıştır. Maslahat konusuna ilişkin modern

dönemdeki araştırmaların büyük çoğunluğu maslahatın hücciyeti ve türleri, maslahatın makâsıd konusu ile ilişkisi gibi meselelere inhisar etmiş, özellikle modern dönem Arapça literatürde tespit edilen sınırlı sayıdaki yüksek lisans ve doktora tezinde mesele çoğunlukla genel düzeyde ele alınmış; âm nasların maslahat gerekçesiyle tahsisi konusu usûl-fürû bütünlüğü içerisinde derinlemesine incelenmemiştir. Türkçe literatürde de bu meseleyi doğrudan ve kapsamlı biçimde ele alan müstakil bir akademik çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Bu durum, araştırmanın özgün katkı potansiyelini artırmaktadır. İşte bu ihtiyaca binaen tezimiz yalnızca Mâlikî mezhebine özgü bir fikhî tecrübeyi görünür kılmakla kalmayacak, aynı zamanda maslahat teorisinin şer'î deliller üzerindeki etkisini yeniden düşünmeye imkân verecektir. Bu açıdan çalışmamız, maslahatın usûl-fürû ilişkisindeki yeri üzerine yapılacak sonraki araştırmalara teorik bir zemin teşkil etme noktasında bir katkı sunacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Araştırmada Mâlikî mezhebine ait klasik usûl ve fürû literatürü temel kaynaklar olarak esas alınmıştır. Çalışmanın amacı, maslahat temelli tahsis uygulamalarına dair doğrudan başlıklandırılmamış yaklaşımları sistematik bir çerçeveye kavuşturmadır. Bu doğrultuda araştırmada literatür taraması ve doküman analizi teknikleri kullanılmıştır.

Öncelikle klasik ve modern literatür taranarak konuyla ilgili yaklaşımlar tespit edilmiş, ardından Mâlikî usûl kaynaklarında dağınık biçimde yer alan görüşler doküman analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Bu veriler, tümevarım (indüktif) yöntemi aracılığıyla kavramsal bir bütünlük hâline getirilmiştir. Mâlikî usûl kaynaklarında maslahatla tahsisin müstakil bir başlık altında işlenmediği, ancak bazı temel kavramların içerisinde örtük olarak yer aldığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu örtük yapıyı açığa çıkarmayı ve maslahatın âm naslar üzerindeki tahsis edici rolünü hem teorik hem de pratik düzlemde incelemeyi hedeflemektedir.

Araştırmada yalnızca literatür taraması ve doküman analiziyle yetinilmemiş, aynı zamanda elde edilen veriler üzerinde tahlil ve değerlendirmeler de yapılmıştır. Maslahatla tahsis bağlamında doğrudan diğer mezheplerin görüşlerine girilmemekle birlikte kavramsal çerçeve kısmında bazı mezheplerin yaklaşımlarına atıfta bulunulmuştur. Çalışmanın esas ekseninde ise Mâlikî mezhebinin yaklaşımı, güncel akademik eserlerdeki

tartışmalarla karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Böylece maslahatın tahsisdeki fonksiyonu, hem klasik kaynakların sunduğu teorik çerçeve hem de modern literatürdeki değerlendirmeler ışığında tahlil edilmiştir.

Sonuç olarak bu araştırma, Malikî mezhebinde maslahatın âm naslar üzerindeki tahsis edici rolünü teorik ve pratik düzlemde tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Usûl eserlerinde dağınık biçimde yer alan bu yaklaşımlar, tümevarım metoduyla bir araya getirilerek teorik bir bütünlük oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu noktada yalnızca usûl kaynaklarına başvurulmakla yetinilmeyecek; aynı zamanda fûrû eserlerinden verilecek örneklerle teorinin uygulamadaki karşılığı da ortaya konulacaktır. Zira fûrû literatüründe geçen örnekler, maslahat ilkesinin âm naslara dair sınırlandırıcı rolünü fiilen nasıl üstlendiğini göstermek bakımından büyük önemi arz etmektedir.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda, Malikî mezhebine mensup fakihlerin âm nasları maslahat gerekçesiyle tahsis etmelerine ilişkin yaklaşımları hem teorik hem de pratik düzlemde analiz edilmiştir. Söz konusu mesele klasik Malikî usûl kaynaklarında açık ve müstakil bir başlık altında ele alınmamış olmakla birlikte, mezhebin temel fıkıh ve usûl literatüründe çeşitli delillerin yorumlanması sırasında dolaylı biçimde gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın yöntemi olarak öncelikle meselenin kavramsal çerçevesi tespit edilmiş; ardından âm lafız, tahsis ve maslahat gibi temel kavramlar merkeze alınarak, Malikîlerin maslahatla tahsis uygulamasına hangi teorik temeller üzerinden ulaştıkları analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle kavramsal düzeyde ıstılahî sınırların netleştirilmesine gayret edilmiş; daha sonra ise bu kavramların Malikî literatüründeki işlevselliği değerlendirilmiştir. Malikî fakihlerin maslahat temelli yaklaşımı, yalnızca nassa dayanmayan alanlarda değil, mevcut nasların kapsamını daraltmak amacıyla da başvuru bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Usûl eserlerinde dağınık biçimde yer alan bu yaklaşım, tümevarım yöntemiyle bir araya getirilerek sistematik bir yapı içerisinde tahlil edilmeye çalışılmış; ardından fûrû literatüründen seçilen örnekler ile bu teorik çerçevenin pratik yansımaları ortaya konmuştur. Böylece, Malikî mezhebinde maslahat ilkesinin tahsis bağlamında hem usûlî hem de amelî boyutlarıyla işlerlik kazandığı bütüncül bir yaklaşımla gösterilmiştir.

Araştırmamızda esas alınan kaynaklar iki ana grupta değerlendirilebilir:

a- Klasik Usûl ve Fûrû Eserleri:

Çalışmamızda Mâlikî mezhebinin usûl ve furu kaynakları arasında mezhep içinde genel kabul görmüş, yaygın halde kullanılan eserler kaynak olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda; İbnü'l- Kassâr 'ın *el-Mukaddime fi'l-usûl*, Bâcî'nin *İhkamü'l-fusûl ve Kitabü'l-Hudud*, İbnü'l- Arabî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Rüşd el-Hafîd 'ın *Bidâyetü'l-Müctehid*, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*, öğrencisi Karâfî'nin *el-İkdü'l-manzum fi'l-husus ve'l-umum*, Nefaisü'l-Usûl *fi Şerhi'l-Mahsul* ve *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl* adlı eserleri, Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât* ve *el-İ'tisâm* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Farklı mezheplerden de Mâlikîler ile kıyaslamaya gidilmesi nedeniyle Hanefi mezhebinden Serahsî'nin *Usûlü's-Serahsî* adlı eseri, Şâfiî mezhebinden Gazzâlî'nin *Şifâü'l-galil* ve *el-Mustasfâ* eserleri ile Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eserinden ve Hanbeli alimlerinden Tûfî'nin *Risâle fi rivayeti'l-maslaha* eserlerinden yararlanılmıştır.

b- Modern dönemde usûlün belirli konularına dair tezler, araştırmalar ve kitaplar:

Araştırmamızda modern dönem eserlerinden genel olarak maslahat ve makâsîd eksenli çalışmalar ile daha özelde maslahatla tahsis konusuna ilişkin çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Ahmed er-Reysuni'nin *Nazariyyetü'l-makâsîd inde'l-İmam eş-Şâtıbî* ve *el-İçtiḥad: en-nas, el-vakı', el maslaha* adlı eserleri ile Şelebî'nin *Ta'lîlü'l-ahkâm*, M. Ramazan el-Bûtî'nin *Davâbıtu'l-maslaha*, Yusuf el-Karadavi'nin *ed-Dirase fi maksıdı's-şer'îa* eserlerinden ve Emîn Ataullah'ın *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaha* adlı tezinden yararlanılmıştır.

Allâl el-Fâsî'nin *İslam Hukuk Felsefesi: Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, Muhammed Ebu Zehra'nın *İmam Mâlik ve İslam Hukuk Metodolojisi*, Zerka'nın *ise Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku ve İslam Hukuk Ekolleri ve Maslahat Teorisi* adlı eserleri kullanılmıştır.

Bunlara ilaveten Ali Bardakoğlu'nun *Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstıslah Görüşü* ve DİA maddelerinden *Am ve İstihsan*; İbrahim Kâfi Dönmez'in *Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İçtiḥad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme* ile *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı* isimli tezi ve *Maslaha* maddesinden; Ferhat Koca'nın *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis* adlı tezinden istifade edilmiştir.

Literatür Değerlendirmesi

Maslahat kavramı üzerine gerek klasik gerekse modern dönemde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı ya kavramın genel teorik çerçevesine yoğunlaşmış ya da mezhepler arası mukayeselerle sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, âm nasların maslahat gerekçesiyle tahsisi meselesi, özellikle Malikî mezhebi özelinde, usûl-fürû bütünlüğü içerisinde sistematik biçimde ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu konuda yapılacak özgün araştırmalar hem kavramsal hem de metodolojik boşluğu doldurması bakımından özel bir önemi hâizdir.

Bu bağlamda literatürdeki bazı çalışmalara değinmek yerinde olacaktır.

İsmail Halil Ferhan Heytî'nin *Tahsîsu'l-âm bi'l-maslaḥa'l-mursala ve ba'du taṭbîkâtihâ'l-fikhiyya* (Âm nasların maslahat-ı mürsele ile tahsisi ve bazı fikhî uygulamaları) adlı çalışması diğer çalışmalardan özellikle maslahat kavramının anlam boyutlarına odaklanmasıyla öne çıkmaktadır. Çalışmada, maslahat kavramının sonradan kavramlaşmış olmasına rağmen erken dönemlerden itibaren “hikmet, maksat, illet ve lezzet” gibi terimlerle ilişkili biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle kavramın tarihî köklerine ışık tutması dikkat çekicidir.¹

Hüseyinî Ali'nin *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaḥa dirâsa ta'sîliyya ve menâhic min tatbîkâtihâ* (Nassın maslahatla tahsisi: Tesis edici bir inceleme ve uygulama yöntemleri) başlıklı tezi, dört mezhebi dikkate alarak genel bir değerlendirme sunmaktadır. Malikî mezhebine sınırlı biçimde yer verilen bu çalışmada, daha çok maslahatla tahsisin yönetsel ilkeleri üzerinde durulmuş, özellikle istihsan ile maslahat arasındaki ilişki vurgulanmıştır. Ancak iki kavram arasındaki irtibat netleştirilmemiş, daha çok “yakın” ve “benzer” gibi muğlak ifadelerle geçiştirilmiştir.²

es-Seyyid Râzî Konsova'nın *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaḥa'l-mürsele ve eseruhu fî'l-fikhi'l-İslâmî* (Nassın maslahat-ı mürsele ile tahsisi ve İslam hukukundaki etkisi) başlıklı makalesi, dört mezhebi mukayeseli olarak ele almakta, nasların tahsisini tartıştığı bölümlerde “Muhassısar” başlığına yer vermektedir. Ayrıca maslahatla tahsisi kabul eden ve etmeyen çağdaş âlimler arasındaki ayrım dikkat çekicidir. Malikî mezhebi bağlamında

¹ İsmail Halil Ferhan Heytî, “Tahsîsu'l-âm bi'l-maslaḥa'l-mursala ve ba'du taṭbîkâtihâ'l-fikhiyya”, *Enbar Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 4/13 (2013), 1824-1859.

² Ali Hüseyinî, *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaḥa dirâsa ta'sîliyya ve menâhic min tatbîkâtihâ* (Cezayir: Ghardia Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

İbn Arabî'nin el-Kabes adlı eseri ile Muvatta şerhine atıfta bulunulmuş, fakat çalışma genelde mevcut literatürün tekrarına dayalı kalmıştır.³

İsmail Kudda'nın Tahsîsu'n-naş bi'l-maslaha'l-mürsele inde'l-Mâlikiyye ve tatbîkâtuhâ'l-mu'âsıra (Malikîlerde maslahat-ı mürsele ile nasların tahsisi ve çağdaş uygulamaları) başlıklı tezi ise üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde umum-husus ilişkisi, nasların anlam alanı ve tahsis türleri gibi usûlî çerçeve ele alınmış; ikinci bölümde Malikîlerin maslahatla tahsis anlayışı işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise ibadet, muamelât, malî işlemler ve tıbbî meseleler bağlamında çağdaş uygulama örnekleri incelenmiştir. Ancak, mukaddimesinde güçlü bir zemin ortaya koymasına rağmen, ikinci bölümde teorik temellendirmeye yeterince ağırlık verilmemiş, daha çok uygulamaya yönelinmiştir. Bu durum, çalışmanın en önemli eksikliği olarak dikkat çekmektedir.⁴

Son olarak, Muhammed Mutayrî'nin Tahsîsu'n-naş bi'l-maslaha ve eseruhu fî ahkâmî'l-ibâdât el-muta'allika bi-Korona (Maslahatla nasların tahsisi ve Korona ile ilgili ibadet hükümlerine etkisi) başlıklı makalesi güncel bir problem üzerinden meseleyi ele almaktadır. Ancak tahsisin hangi şartlarda gerçekleşeceği, kimler tarafından yapılabileceği ve sürecin nasıl işleyeceği hususları açık biçimde ortaya konmamıştır. Malikî mezhebine yalnızca "cumhur" başlığı altında kısmen değinilmiş, bu da çalışmayı sınırlı kılmıştır. Her ne kadar güncel bir toplumsal meseleye fikhî açıdan yaklaşması bakımından dikkat çekici olsa da teorik çerçevenin yetersizliği nedeniyle pratik katkısı da zayıf kalmıştır.⁵

Genel olarak bakıldığında, literatürdeki çalışmaların çoğu ya mukayeseli bir yaklaşıma yönelmiş ya da güncel uygulama örneklerine odaklanmıştır. Fakat bu süreçte kavramsal temellendirme ihmal edilmiş, özellikle Malikî mezhebi özelinde meselenin usûlî ve nazarî boyutu arka planda kalmıştır. Bu da maslahatla tahsisin usûl-i fıkıh içerisindeki özgün konumunun ortaya çıkarılmasını gölgelemiştir. Bu çalışmanın önemi, tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Malikî mezhebinde maslahat, yalnızca teorik bir tartışma konusu değil, aynı zamanda reel hayata yönelik pratik çözümler üretme potansiyeline sahip dinamik bir usûlî ilkedir. Ancak literatürde bu ilkenin sınırları, meşruiyet zemini ve

³ es-Seyyid Râzî Konsuva, 3, "Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaha'l-mürsele ve eseruhu fî'l-fikhi'l-İslâmî", *Asvan İslami İlimler Dergisi* 3 (2020), 459-591.

⁴ İsmail Kudda, *Tahsîsu'n-naş bi'l-maslaha'l-mürsele inde'l-Mâlikiyye ve tatbîkâtuhâ'l-mu'âsıra* (Cezayir: Şehid Hamma Lakhdar Üniversitesi- El Qued, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁵ Muhammed Mutayrî, "Tahsîsu'n-naş bi'l-maslaha ve eseruhu fî ahkâmî'l-ibâdât el-muta'allika bi-Korona", *Arap Çalışmaları Dergisi* 45/3 (2022), 1409-1438.

metodolojik esasları yeterince sistematik biçimde işlenmemiştir. Bu tez, klasik kaynaklar ışığında meseleye teorik bir açıklık kazandırmayı, Malikî usûlünde maslahatla tahsisin imkân ve sınırlarını yeniden tartışmaya açmayı ve bu yönüyle İslâm hukuk düşüncesine özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hukuk, hayat bulduğu topluma ayak uyduran, canlı ve esnek bir yapıya sahiptir. Onun kendine has bu yapısı, bir taraftan varlığını devam ettirmesine yardımcı olurken diğer taraftan da toplumdaki değişimlerden aynı oranda etkilenmesine sebep olmuştur. Dikkate değer olan noktalardan biri ise hukuk-toplum etkileşiminin adalet idesi ile yakından ilgili olmasıdır. Zira hukuk, yalnızca toplumsal düzeni temin eden bir mekanizma değil; aynı zamanda adaletin gerçekleştirilmesine aracılık eden bir olgu olarak da varlık kazanır.⁶

İslam hukuk düşüncesinde ise bu dinamik yapı, nasların yorumlanması ve uygulanması sürecinde daha da belirgin bir hâle gelmektedir. Zira nasların lafızları ile toplumsal ihtiyaçlar arasında kurulan ilişki hem hukukun sürekliliğini hem de değişime uyum kabiliyetini ortaya koyar. Bu bağlamda, nasların kapsamını belirleyen âm lafız, bu kapsamı daraltan tahsis ve nihayetinde hükümlerin uygulanmasında belirleyici bir rol üstlenen maslahat kavramları, çalışmamızın teorik zeminini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde söz konusu kavramların her biri ayrı başlıklar altında incelenecek; böylece ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan maslahat ile tahsis ilişkisini anlamlandırmaya imkân sağlayacak kavramsal çerçeve ortaya konulmuş olacaktır.

1.1. Âm Lafız

Sözlükte “sayılamayacak kadar çok şeylere delalet eden, genel” demektir. Bir fıkıh usûlü terimi olarak ise “bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız” anlamına gelmektedir.⁷ Âm lafzın temel özelliği, kapsadığı bütün fertlere delalet eden ve şümulü gereği fertlerin tamamını içine alan bir yapıya sahip olmasıdır. Örneğin “anneler” (الأمهات) kelimesi, başındaki tarif edatı ve çoğul formu sebebiyle şümul ifade eder ve bütün anneleri içine alır.⁸

Âm lafzın kapsamına ilişkin farklı mezhepler arasında çeşitli yaklaşımlar bulunsa da İmam Mâlik, bu tür lafızların tüm fertlerine delalet ettiği kanaatindedir. Mâlikî fakihî İbnü'l-Kassâr (ö.397/1007)'ın tespitine göre;

“İmam Mâlik el-Muvatta adlı eserinde bu görüşünü destekleyen örnekler vermiştir.

⁶ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları* (İstanbul: Filiz Kitabevi, ts.), 32.

⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-Cürcanî, *et-Ta'rifat* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 157.

⁸ Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usûlü İlişkisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 68-69.

‘Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına dört ay on gün beklerler.’⁹ ayetindeki umumî ifadenin, yaşı küçük olsa da kocası vefat eden kadını da kapsadığını ileri sürerek, onun da dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu örnekten hareketle İmam Mâlik’in usûl anlayışında şu yöntemin geçerli olduğu anlaşılmaktadır: Şâri‘in hitabı öncelikle lafzî olarak değerlendirilir; lafız âm ise bu lafzı tahsis edecek herhangi bir delil veya karine bulunup bulunmadığı araştırılır. Eğer böyle bir tahsis delili mevcut değilse, hüküm lafzın kapsamına giren tüm fertler için geçerli kabul edilir.”¹⁰

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, âm lafzın mutlak lafızla karıştırılmamasıdır. Zira mutlak lafız, herhangi bir kayıt veya vasıfla sınırlandırılmamış, fakat belirli bir tek ferde de işaret etmeyen ifadedir. Mesela “bir adam” (رجل) ifadesi, herhangi bir adamı kapsar, fakat fertlerin tamamını kapsama iddiası yoktur. Dolayısıyla âm lafız kuşatıcılığıyla öne çıkarken, mutlak lafız kayıt altına alınmamış olmakla birlikte sadece tekil olarak herhangi bir ferde işaret eder.¹¹

1.1.1. Umum Sigaları

Literatürde “umum sigaları” olarak adlandırılan ve umumu ifade eden kalıplar oldukça fazladır. Ancak Arap dilinde yaygın olarak kullanılan sekiz temel umum sigası öne çıkmaktadır:

- 1- شمول، جميع، كل gibi lafızlar ve bunların muzafun ileyhleri umum ifade eder. Mesela “Her can ölümü tadacaktır”¹² ayetinde geçen كل نفس ibaresi buna örnektir.
- 2- Lam-ı tarif (ال) alarak marife hale gelen çoğul kelimeler. Örneğin “Müminler gerçekten kurtuluşa ermiştir”¹³ ayetinde geçen المؤمنون gibi.
- 3-Lam-ı tarif ile veya izafetle marife haline gelen tekil kelimeler: “Asra andolsun ki, insan gerçekten ziyan içindedir”¹⁴ de geçen الانسان kelimesi gibi.
- 4- İsm-i mevsûller: Örneğin, “Yetimlerin mallarını haksız şekilde yiyenler, karınlara ateş doldurmuş olurlar”¹⁵ ayetinde geçen الذين lafzı.

⁹ Kur’ân, *Kur’ân-ı Kerim meali*, ed. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009). el-Bakara 2/234

¹⁰ Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer İbnü’l-Kassar, *el-Mukaddime fi’l-usûl : dirasat ve nusus fi usûli’l-fıkhi’l-Maliki*, ed. Muhammed b.el-Hüseyin es-Süleymani (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), 53-54.

¹¹ Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 69-70.

¹² Âl-i İmrân 3/185

¹³ el-Mü’minûn 23/1

¹⁴ el- Asr 103/1-2

¹⁵ en-Nisâ 4/10

5- Soru edatları: من، ما، أين، متى، أي. Örneğin “Kimdir o ki, Allah’a güzel bir borç versin...”¹⁶ ayetindeki من ذا buna örnektir.

6- Şart edatları: حيث، أينما، متى، ما، مهما، أينما، حيث vb. şart edatlarıdır. “İçinizden kim o aya erişirse orucunu tutsun”¹⁷ ayetinde geçen من edatı gibi.

7- Nefiy (olumsuzluk) edatlarından sonra gelen nekre ifadeler: لا، لن، ليس gibi nefiy edatlarından sonra gelen nekre kelimeler genellik ifade eder. “Varise vasiyet yoktur”¹⁸ hadisindeki وصية kelimesi gibi.

8- كافة، عامة، معشر gibi lafızlar da umuma delalet eden diğer ifadelerdendir. “Ey cin ve insan topluluğu!”¹⁹ ayetindeki معشر lafzı buna örnektir.

Bu lafızlar, kullanım sıklığı ve bağlam itibarıyla farklı düzeylerde umum ifade edebilmekte ve usûl ilminde hüküm çıkarımında önemli işlevler üstlenmektedir.²⁰

1.1.2. Âm Lafzın Hükümü

Fıkıh usûlü literatüründe, âm lafzın terimsel tanımı ve umuma delalet eden lafız türleri noktasında mezhepler arasında ciddi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Asıl tartışma, lafzın sadece sözlük anlamı çerçevesinde değil; hükme delalet ettiği bağlamda, özellikle tahsis edilmediği durumda âm lafzın hükmü kapsayıcı delalet derecesinin ne olduğu konusuna yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda usûlcüler arasında iki ana eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, çoğunluğunu Hanefîlerin oluşturduğu ve âm lafzın delaletinin kat’î olduğunu savunan görüştür. Diğerleri ise Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerini temsil eden ve cumhur olarak ifade edilen çoğunluğun benimsediği, âm lafzın delaletinin zannî olduğu yönündeki yaklaşımdır.²¹

Bu tartışmanın temelinde, Kur’ân ve Sünnette yer alan âm lafızların çoğunlukla tahsise uğramış olması yatmaktadır. Bu sebeple, usûl literatüründe âm lafzın delaletinin kat’î mi yoksa zannî mi olduğu konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, her iki görüş de çeşitli

¹⁶ el-Bakara 2/245

¹⁷ el-Bakara 2/185

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, ed. Mahmut Muhammed Nasar (Beyrut: Dâru’l-Kütüb el- İlmiyye, 2017). “Kitâbu’l- Vesâyâ”, 55/6

¹⁹ er-Rahmân 55/33

²⁰ Ebü’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d et-Tüci b. Baci, *İhkamü’l-fusûl fî ahkâmî’l-usûl*, ed. Abdullah Muhammed el-Cüburi (Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1979), 129-130; Ebü’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafi, *el-İkdü’l-manzum fî’l-husus ve’l-umum*, ed. Muhammed Alevi Bensar (Darülbeyza: Vizaretü’l-Evkaf ve’s-Şuuni’l-İslamiyye, 1997), 242-337; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993), 76-78.

²¹ Ali Bardakoğlu, “Âm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989).

gerekçelerle savunulmuştur. Bu çalışma bağlamında, tartışma konusunu doğrudan teşkil etmesi nedeniyle her iki görüş özetlenerek, Mâlikî mezhebi özelinde delalet meselesi detaylandırılacaktır.

1.1.2.1. Hanefî Mezhebinin Yaklaşımı

Hanefî usûlcülerin çoğunluğuna göre, tahsis edici bir delil bulunmadığı sürece âm lafızlar, kapsamlarına giren tüm fertler için kat'î bir delalet ifade eder. Onlara göre, nasıl ki mutlak olarak kullanılan bir lafız lafzın hakiki manasına delalet ediyorsa; aynı şekilde tahsis edici bir kayıtla sınırlandırılmamış âm bir lafız da umum ifade eden hakiki anlamıyla hüküm bildirir.²² Bu çerçevede âm lafzın delaletinin kat'î olduğunu savunan Hanefîler, bu kat'îlik iddiasıyla lafzın hiçbir zaman tahsise uğramayacağını kastetmemektedir. Bilakis, tahsis ihtimalini kabul etmekle birlikte somut bir delille tahsis gerçekleşmesi gerektiğini ve bu yönde somut bir delil ortaya konulmadıkça sırf tahsis ihtimalinin bulunmasının lafzın delaletini zannîleştirmedeğini belirtirler.²³ Dolayısıyla, tahsis ihtimali, lafzın hüküm ifade etmedeki kesinliğini ortadan kaldırmaz. Hanefîler, somut bir delille tahsisin gerçekleşmesi halinde, tahsise uğramış olan âm ifadenin geri kalan fertlere yönelik delaletinin zannî hale dönüşeceğini belirtirler. Bu görüşlerini desteklemek üzere Hanefîler, Hz. Peygamber, sahabe ve sonraki nesillerin, kayıt bulunmadığı durumlarda âm naslarla amel ettiklerine dair birçok örneği delil olarak ileri sürmüşlerdir.²⁴

1.1.2.2. Cumhurun Yaklaşımı

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine mensup usûlcüler ise tahsis edilmiş veya edilmemiş ayırmaksızın, âm lafzın tüm fertlere delaletinin zannî olduğunu savunurlar.²⁵ Mâlikî usûlcülerine göre, delil ya da karine bulunmaksızın kullanılan âm lafız, iki veya daha fazla anlam ihtimali taşıyan zâhir lafız hükmündedir. Bu bağlamda, zâhirin delaleti nasıl zannî ise, âm lafzın da delaleti zannîlikten kurtulamaz. Ancak kuvvetli bir karine ile desteklenirse delalet kat'î hale gelebilir. Aksi hâlde, lafzın umuma delaleti zannî kalmaya

²² Muhammed b. Ahmed Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, ed. Ebü'l-Vefâ el-Efganî (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1954), 132-137.

²³ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Tahsis*, 96.

²⁴ Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, 135-136.

²⁵ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Tahsis*, 97.

devam eder.²⁶ Bu yaklaşımın temelinde, dilin yapısal özellikleri yer almaktadır. Mâlikî usûlcüler, dilin tabiatı gereği âm lafzın tahsise açık bir mahiyet taşıdığını ileri sürerler. Şayet bu tür lafızların kapsamındaki her bir fert için hüküm zorunlu olsaydı, söz konusu lafzın tahsis edilebilir olması da mümkün olmazdı.²⁷ Am lafzın delaletinin zannîlik taşıdığını ileri sürenler, bu görüşlerini tümevarımsal olarak desteklemek üzere naslardaki kullanımları dikkate alırlar. Onlara göre naslar incelendiğinde, âm lafızların çok büyük bir çoğunluğunun tahsise uğradığı görülür. Bu durum, delaletin kat'îliğini sorgulama gerekliliğini doğurmuş ve sonuç olarak âm lafzın kapsamındaki tüm fertleri kapsayıcı anlamının zannî olduğu görüşü hâkim hale gelmiştir.²⁸ Nitekim usûl literatüründe bu durumu ifade etmek üzere “Hiçbir âm nas yoktur ki bir kısmı tahsis edilmiş olmasın” sözü bir tür darb-ı mesel hâline gelmiştir. Bu da göstermektedir ki, âm lafızların tahsis edilme ihtimali oldukça yüksek olup, hükmün kapsamını tayin ederken dikkatli bir karine araştırmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç olarak, bu konuda Cumhur ile aynı kapsamda yer alan Mâlikî usûl anlayışında âm lafzın tüm fertlerine kat'î olarak delalet ettiğini kabul etmek yerine, delaleti tahsis edici karinelerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.²⁹

1.2. Tahsis

Tahsis sözlükte “belirleme, benzerlerinden ayırma, bir şeyi diğer bir şey ile ayrıcalıklı-özgün kılma” anlamlarına gelmektedir.³⁰ İstilahta Hanefîler tahsisi “am bir lafzı, müstakil ve kendisine yakın veya bitişik (mukterin) olan bir delil ile kendisinden bir kısma kasr etmektir” şeklinde tanımlamışlardır. *Müstakil* lafzıyla istisna, şart, gaye ve sıfattan sakınılmıştır, zira onların am lafza ilişmesi halinde söz konusu âm delil, mahsus diye isimlendirilmez. Benzer şekilde *bitişik/mukterin* lafzıyla da nesh ihtimalinin önüne geçilmiştir.³¹ Cumhur ise tahsisten söz edebilmek için muhassıs delilin müstakil olmasını şart koşmadıkları gibi, mukterin olmasını da şart koşmamışlardır. Genel olarak söylemek

²⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, çev. Osman Kesioğlu (Ankara: Hilal Yayınları, 1984), 263.

²⁷ İbnü'l-Kassar, *el-Mukaddime fi'l-usûl : dirasat ve nusûs fi usûli'l-fıkhi'l-Mâlikî*, 55.

²⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınları, 1986), 137.

²⁹ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisi*nde Tahsis, 98.

³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, ed. Sıtkı Gülle (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 5/197.

³¹ el-Cürcani, *et-Ta'rifat*, 53.

gerekirse tahsis, âm bir lafzın kapsamına giren fertlerden bir kısmının hüküm dışı bırakılması ve bu yolla lafzın kapsamının daraltılması anlamına gelir.³²

Fıkıh usûlü literatüründe, gerekli şartların bulunması halinde âm lafzın kapsamının tahsis yoluyla daraltılmasının meşruiyeti hususunda İslâm hukukçuları arasında genel bir ittifak mevcuttur. Bu ittifak, tahsisin yalnızca haber içerikli değil, aynı zamanda hüküm ifade eden tüm umumî lafızlarda geçerli olduğu yönündedir. Zira tahsisin aklen mümkün oluşu ve pratikte birçok örneğiyle karşılaşılabileceği, tümevarım yöntemiyle de bu geçerliliği desteklemektedir. Nitekim Kur’ân’da yer alan “müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”³³ ayeti âm bir lafız içermekle birlikte, bütün kâfirleri değil, yalnızca belirli bir grubu hedef almıştır. Bu örnek, tahsisin hem aklen hem de nassa dayalı olarak gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.³⁴

Âm lafızların tahsise uğraması durumunda geriye kalan fertlerin durumu, usûlcüler arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Genel kabul gören görüşe göre, tahsis lafız kapsamındaki çoğulu ifade eden fertler kalıncaya kadar mümkündür.³⁵ Başka bir ifadeyle, tahsis işlemiyle lafzın tüm fertlerinin kapsam dışı bırakılması mümkün değildir. Bu çerçevede âm bir lafzın âm olarak kalabilmesi için, onun kapsamından tamamen soyutlanmamış bazı fertlerin varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Tahsisin gerçekleşmesiyle lafzın bu vasfını koruyabilmesi, geriye anlamlı ve umum hüküm ifade eden bir kısmın kalmasına bağlıdır.

Âm bir lafzın kapsamındaki bazı fertleri dışlayan delil veya karineler “muhassıs” olarak adlandırılır.³⁶ Buna göre, lafzın kapsamının daraltılması işlemine “tahsis”, bu işlemi gerçekleştiren delil ya da karineye ise “muhassıs” denilmektedir.

İmam Mâlik ve onu takip eden mezhep âlimleri, muhassısların sayısını on beş olarak belirtmişlerdir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Akıl, icmâ, Kitab’ın Kitapla tahsisi, Kitab’ın kıyas-ı celî ve kıyas-ı hafî ile tahsisi, mütevâtir sünnetin kıyasla tahsisi, Kitab’ın

³² Koca, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Tahsis*, 96-97.

³³ et-Tevbe 9/36

³⁴ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Tahsis*, 106.

³⁵ Fahreddin Osman İbn Hatîb Cibrîn, *Şerhu Muhtasari İbni’l-Hâcib fi usûl*, ed. Emel binti Abdurrahmen el-Gafeysu (Mekke: Dâru Taybeti’l-Hadra, 2021), 107.

³⁶ Ferhat Koca, “Tahsis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010).

mütevâtir sünnetle veya haber-i vâhid ile tahsisi, örf ve âdetler, şart, istisna, sıfat, gaye, istifham, hissî deliller ve mefhûm-i muhalif ile yapılan tahsisler.³⁷

Bu muhassısar, kendi aralarında muttasıl tahsis ve munfasıl tahsis olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Muttasıl tahsis, lafzın bizzat kendisine bitişik olup, tek başına anlam ifade etmeyen ve bağlamla birlikte anlam kazanan ifadelerle yapılan tahsistir. Bu tür tahsise örnek olarak; istisna, şart, sıfat, gaye ve mefhûm-i muhalif verilebilir. Munfasıl tahsis ise, lafızdan bağımsız bir şekilde kendi başına hüküm ifade eden delillerle yapılan tahsistir. Buna örnek olarak da akıl, hissî deliller, icmâ, Kitab'ın başka bir ayetle veya sünnetle yahut kıyasla tahsisi, haber-i vâhid ve örf-âdetlerle yapılan tahsisler gösterilebilir.³⁸

Muhassısar arasında açıkça zikredilmemekle birlikte, Mâlikî mezhebinde maslahatın bir tahsis vasıtası olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle mezhebin önde gelen usûlcülerinden Karâfî, doğrudan maslahatı muhassısar arasında zikretmemekle birlikte, mezhep geleneğinde maslahatın âm bir lafzın kapsamını daraltmakta kullanıldığına ilişkin örneklerin yer aldığını belirtir. Yine Malikî mezhebinin önde gelen müfessir ve usûl âlimlerinden İbnü'l- Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde, Kur'ân naslarının umumiliğinin zaman zaman maslahatla tahsis edildiğine dikkat çekmektedir.³⁹ Bu tür örnekler, Malikî usûl anlayışında maslahatın muhassıs olarak kabul edilebileceğini ve lafzın anlam alanını sınırlamada rol oynadığını göstermektedir.

1.3. Maslahat

Sözlükte maslahat “bir işin yararına, hayır oluşuna sebep olan şey” şeklinde tanımlanır.⁴⁰ Terim olarak maslahat, bir şeyin maksada uygun nitelik taşıması, fesadın karşıtı ve bir şeyin elverişli olması gibi anlamlar içerir. Maslahat terimine kalıp ve anlam itibarıyla yakın olan bir diğer kavram ise “menfaat”tır. Menfaat, genel anlamda “lezzet verici veya haz sağlayıcı şeylerin elde edilmesi ve korunması” şeklinde tanımlanır. Fıkıh literatüründe maslahat, “Şâri'nin maksatları doğrultusunda ruhî ya da bedenî, ferdî veya içtimaî; dünyevî yahut uhrevî olsun, faydaların gerçekleştirilmesi ve zararların

³⁷ Şehâbeddin Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, ed. Taha Abdürrauf Sa'd (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1993), 203-216; Karafî, *el-İkdü'l-manzum fi'l-husus ve'l-umum*, 253-423.

³⁸ İbn Hatîb Cibrîn, *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib fi usûl*, 112-196; Koca, “Tahsis”.

³⁹ Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, 273.

⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 133.

giderilmesini konu edinen bir kavramdır.”⁴¹ Maslahatın karşıtı ise “mefsedet”tir. Mefsedet, “itidal çizgisinden sapmak, bozulmak” anlamlarına gelir ve literatürde, “ruhî ya da bedenî, ferdî yahut toplumsal düzeyde acı ve elem doğuran olgular ve bunlara sebep olan unsurlar” şeklinde tanımlanır.⁴²

İmam Mâlik’in maslahat anlayışı, sonraki dönem usûlcüleri tarafından sistematik olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Fahreddin er-Râzî, (ö. 606/1210) Malikî mezhebinde maslahatın hüküm çıkarımındaki konumunu altı kategoride tasnif etmiştir. Bu tasnif, maslahat ve mefsedet dengesine göre hükümlerin meşruiyetini değerlendirmeye yöneliktir:

1- Salt Maslahata Dayalı Hüküm: Bir hüküm, herhangi bir mefsedet unsuru taşımaksızın doğrudan maslahata dayanıyorsa, bu hükmün meşru olması zaruridir. Zira şeriatın nihai gayesi, maslahatların gerçekleştirilmesidir.

2-Maslahatı Baskın Olan Hüküm: Bir hüküm, içerisinde sınırlı ölçüde mefsedet barındırsa da maslahatı daha ağır basıyorsa, bu durumda da hüküm meşrudur. Çünkü az miktardaki bir zarar nedeniyle büyük bir faydayı terk etmek, daha büyük bir zarar doğurur.

3-Maslahat ve Mefsedetin Eşit Olduğu Hüküm: Hüküm, eşit düzeyde maslahat ve mefsedet içeriyorsa bu tür bir hüküm vermek anlamsız olup, meşruiyetten yoksundur.

4-Maslahat ve Mefsedetten Yoksun Hüküm: Hüküm ne maslahat ne de mefsedet içermiyorsa, bu da abes bir iş olur ve şer’î bir hüküm olarak değerlendirilemez.

5-Salt Mefsedete Dayalı Hüküm: Bir hüküm, doğrudan mefsedeti gerektiriyorsa, bu durumda o hüküm meşru sayılamaz. Zira şeriatın hedefi zararları ortadan kaldırmaktır.

6-Mefsedeti Baskın Olan Hüküm: Hüküm, maslahat içermekle birlikte mefsedeti daha ağır basıyorsa, bu da meşru değildir. Çünkü burada temel ilke, mefsedetin bertaraf edilmesidir.⁴³

Her ne kadar Şâfiî mezhebine bağlı bir usûlcü tarafından yapılmış olsa da bu tasnif, Malikî mezhebinde maslahatın sadece hüküm üretiminde değil, aynı zamanda mevcut nasların yorumlanmasında da aktif bir rol oynayabildiğini göstermektedir.

⁴¹ İbrahim Kafi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2003.

⁴² Ferhat Koca, “Mefsedet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003).

⁴³ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fıkh*, ed. Zahîr Riyâd el-Alviyânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 6/165-166; Soner Duman, *Usul Yazıları* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 256.

1.3.1. Maslahat ve Makâsıd İlişkisi

İslam hukuk düşüncesinde maslahat ve makâsıdu's-şer'î kavramları, şer'î hükümlerin hikmetini, gayesini ve toplumsal işlevini anlamada temel referans noktalarını oluşturan iki asli kavramdır. Her ne kadar bu iki terim, kavramsal ve tarihsel gelişim süreçleri bakımından farklı arka planlara sahip olsa da aralarındaki yakın ilişki, İslam hukuk teorisinin gayeye odaklanan yönünü anlamada merkezi bir yer tutmaktadır. Nitekim makâsıd teorisinin inşasında maslahat anlayışının kurucu rolü, bu ilişkiyi daha da görünür kılmaktadır. Bu bağlamda makâsıd kavramına değinmek faydalı gözükmemektedir.

Makâsıd kelimesi, Arapça kasd kökünden türemiş olup sözlükte “bir şeye yönelmek, amaçlamak, niyet etmek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise makâsıdu's-şer'î, “naslarda yer alan ameli hükümlerin gayeleri” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda makâsıd, yalnızca ferdi düzeyde değil, toplumsal ve evrensel boyutta da insanlığın maslahatını temin etmeyi hedefleyen bir teorik çerçeve sunar.⁴⁴ Dolayısıyla makâsıd düşüncesi, İslam hukukunun yalnızca lafzî boyutuna değil, aynı zamanda gaî boyutuna da dikkat çeken bir yorum geleneğini ifade eder.

Makâsıd düşüncesi klasik dönem usûl literatüründe ilk olarak Ebü'l-Ma'âlî el-Cüveynî (ö. 478/1085) tarafından sistemli bir şekilde ele alınmış, öğrencisi İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından ise daha felsefî ve kelâmî bir zeminde geliştirilmiştir. Makâsıd teorisini sistematik bir düşünce biçimi hâline getiren esas isim ise Şâtıbî'dir. Şâtıbî sonrası dönemlerde makâsıd düşüncesi bir süre sistematik gelişimini sürdürememiştir. Ancak modern dönemde, kimilerince reformist olarak nitelenen görüşleri ile öne çıkan Mısır menşeli ulemeden Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşîd Rızâ (ö. 1935) gibi isimlerin etkisiyle bu düşünce yeniden gündeme gelmiş; sonrasında ise Tâhir b. Âşûr (ö. 1973), makâsıd anlayışını hem nazarî hem de amelî boyutta derinleştirmiştir.⁴⁵

Bu bağlamda maslahat teorisi, makâsıd düşüncesinin kurucu bir unsuru denilebilir. Zira makâsıd teorisi, maslahatın sistematikleştirilmiş, hiyerarşik olarak kategorize edilmiş bir formudur. Bu bağlamda, maslahat kavramı yer yer makâsıd ile eş anlamlı olarak kullanılsa da teknik ayrımlar gözetildiğinde maslahatın daha çok içtihat süreçlerinde kullanılan bir ilke; makâsıdın ise bu içtihadın yöneldiği nihai hedefler bütünü olduğu

⁴⁴ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdu's-Şer'îa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003).

⁴⁵ Samire Hasanova, *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 215.

görülmektedir. Bu açıdan maslahat, şer'î hükümlerin genel amaçlarına uygunluğu bakımından bir değer ölçüsü işlevi görürken; makâsîd bu amaçların teorik çerçevesini hazırlar. Sonuç olarak maslahat ve makâsîd, birbirini tamamlayan ve İslam hukuk düşüncesinin gayeci yönünü inşa eden iki temel unsurdur.

1.3.2. Maslahatın Türleri

Maslahata ilişkin yalnızca bir terim ailesi oluşturmak ve bu terimlere çeşitli tanımlar getirmek, konunun tüm yönleriyle açıklığa kavuşması için yeterli değildir. Bu terimlerin birbirleriyle ilişkisini ortaya koymak, olası çatışma durumlarında tercih ölçütlerini belirlemek ve kavramsal karışıklıkları gidermek amacıyla, kavramların belirli başlıklar altında kümelenendirilerek terim grupları hâlinde tasnif edilmesi zorunludur. Böyle bir sistematik yaklaşım geliştirilmediği takdirde, maslahat düşüncesinin tutarlı ve bütüncül bir yapıya kavuşturulması mümkün olmayacaktır.⁴⁶

Nitekim usûl-i fıkıh literatüründe önemli bir yer işgal eden maslahat kavramı, farklı açılardan yapılan tasnifler aracılığıyla derinlemesine incelenmiştir. Söz konusu tasnifler hem kavramın teorik sınırlarını belirlemek hem de uygulamada ortaya çıkan farklılıkları açıklığa kavuşturmak amacını taşımaktadır. Her ne kadar literatürde çok sayıda tasnif bulunsa da bu çalışmada hem klasik hem de çağdaş usûl eserlerinde öne çıkan başlıca tasnif türlerine odaklanılacaktır. Zira bu türler, özellikle maslahatla tahsis meselesinin değerlendirilmesinde kavramsal netlik sağlamak ve meselenin sağlıklı bir zeminde tartışılmasına imkân tanımak bakımından önem arz etmektedir.

Maslahatın en yaygın dört tasnifi şu şekilde özetlenebilir: Maslahatı, kuvvetine göre tasnifi zarûriyyât (zorunlu maslahatlar), hâciyyât (ihtiyaçlara yönelik maslahatlar), tahsîniyyât (tamamlayıcı maslahatlar); şer'î değerlendirmeye göre tasnifi muteber, mülgâ ve mürsel; etkilediği kitleye göre tasnif maslahat-ı âmme, maslahat-ı tâife ve maslahat-ı hassa; kesinlik derecesine göre tasnif ise maslahat-ı kat'iyye, maslahat-ı zanniyye ve maslahat-ı vehmiyye.

Bu sınıflandırmalar, özellikle maslahatla tahsis meselesinin dayanaklarını anlamada önemli bir arka plan sunmaktadır. Zira İslam hukuk geleneğinde maslahatın prensip olarak kabul edilmesi hususunda genel bir ittifak bulunmasına rağmen, bu maslahatlardan

⁴⁶ Soner Duman, "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 17.

hangilerinin delil olarak kabul edilebileceği meselesi mezhepler arasında ciddi ihtilaflara yol açmıştır. Özellikle maslahat-ı mürselenin hüküm çıkarımında kullanılması ve bu yolla bir nastaki umumun tahsisi, fıkıh mezhepleri arasında ciddi tartışma konularından biri olmuştur. Dolayısıyla, maslahatla tahsis meselesine dair ileri sürülen eleştirilerin önemli bir kısmı, maslahat kavramının yeterince ayrıştırılmadan, bütün türleriyle hükme esas alınmasıyla ilgilidir. Bu türden kavramsal belirsizliklerin önüne geçmek ve maslahatın tahsisteki rolünü sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle bu sınıflandırmaların bilinmesi zarurîdir. Böylelikle mesele daha sistematik ve usûlî bir çerçevede ele alınabilir.

1.3.2.1. Kuvvetine Göre Tasnif

Maslahatın kuvvet derecesine göre yapılan tasnifi, ilk defa İmamü'l-Haramine el-Cüveynî tarafından temellendirilmiş, ardından öğrencisi İmam Gazzâlî tarafından sistemleştirilerek üçlü bir yapıya kavuşturulmuştur.⁴⁷ Bu tasnife göre maslahatlar, karşılanan ihtiyacın zorunluluk derecesine ve insan hayatındaki fonksiyonel yerine göre zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât şeklinde üç kategoriye ayrılmıştır.⁴⁸ Her bir kategori, kendi içerisinde bu maslahatları destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olan tekâmîlî (tamamlayıcı) maslahatlar ile de bütünlük kazanmaktadır.

Zarûriyyât (Zaruri Maslahatlar):

Zarûri maslahatlar, din, can, akıl, nesil ve mal gibi temel insani değerlerin korunmasına yönelik olan ve bunların ihlali durumunda ferdî ve toplumsal hayatın tamamen çökeceği maslahat türüdür. Bu derece, maslahat türleri arasında en güçlü ve öncelikli olanıdır. İslâm hukuku bu esasların muhafazası için çeşitli cezai ve düzenleyici hükümler vazetmiştir. Örneğin: Dinin korunması için mürtedin (dinden dönenin) cezalandırılması, canın korunması için zaruret halinde haramların mubah hale gelmesi, aklın korunması için içki yasağı, neslin korunması için nikâh akdinin meşru kılınması veya zinanın yasaklanması, malın korunması için miras ve vasiyet hükümlerinin konulması veya hırsızlık ve gasp suçlarına yönelik cezalar öngörülmesi. Bu tür hükümler sadece İslâm şariatına özgü olmayıp, diğer semavî şariatlarda da benzer esasların korunduğu görülmektedir. Çünkü insanlığın saadetini amaçlayan herhangi bir hukuk sisteminde bu beş temel değer ihmal

⁴⁷ İmam Gazzâlî'nin maslahat düşüncesine yaptığı katkılar için bakınız: Duman, "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları".

⁴⁸ Hasanova, *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları*, 211.

edilmesi düşünülemez.⁴⁹ Bazı âlimler, bu beş unsurun yanında ırzın da zarûriyyât kategorisine dahil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüş, özellikle kazf (zina isnadı) suçuna verilen had cezası ile desteklenmektedir. Buna göre, bazı yaklaşımlarda dinden dönme–din, kısas–can, içki yasağı–akıl, zina yasağı–nesil, hırsızlık suçu–mal ve kazf suçu–ırz arasında doğrudan bir koruma ilişkisi kurulmuştur. Ancak bu görüş fıkıh literatüründe genel kabul görmemiş ve yaygınlık kazanmamıştır.⁵⁰

Belirtilmelidir ki maslahat anlam olarak yararın sağlanması ve zararın giderilmesi şeklinde açıklansa da fıkıh literatüründe kastedilen şer’in amacını muhafaza etmektir. Şer’in insanlara yönelik amacı da zarûrat-ı hamse olarak ifade edilen onların “din, can, akıl, nesil ve mal” korunmasıdır. Kısaca bu beş temel esası koruyan her şey maslahat, onları ortadan kaldıran her şey mefsedet ve bu mefsedetlerin giderilmesi de maslahattır.

Hâciyyât (İhtiyaçlara Yönelik Maslahatlar):

Hâciyyât mertebesindeki maslahatlar, zorunlu olmamakla birlikte, birey ve toplumun sıkıntıya düşmesini önleyen, hayatın işleyişini kolaylaştıran türdendir. Bu maslahatlar bulunmadığında hayat sürdürülebilir olmakla birlikte, zorluk ve meşakkat artar. Örneğin: evlilikte denklik (kefâet) şartının aranması, velilerin çocuklarının beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaları gibi hususlar bu gruba dahildir. Bu tür maslahatlar, zarûf olmayan ancak toplumsal düzeni muhafaza etmek ve ferdi menfaatleri gözetmek açısından önem arz eder.⁵¹

Tahsîniyyât (Tamamlayıcı ve Estetik Maslahatlar):

Tahsîniyyât kategorisindeki maslahatlar ne zarûriyyat ne de hâciyyât derecesinde bir ihtiyaç ifade eder. Ancak, hayatın daha estetik, düzenli ve ahlâkî biçimde sürdürülmesine katkı sunan maslahat türüdür.⁵² Bunlar, en güzel ve en uygun olanı tercih etme anlamında bir “ideal durum” hedefler. Bu tür maslahatlara; israftan kaçınma, yeme içme adabına riayet, ibadetlerde temizliğe özen gösterilmesi, savaşta kadın, çocuk ve din adamlarının öldürülmesinin yasaklanması gibi düzenlemeler örnek olarak verilebilir.⁵³

⁴⁹ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, ed. Mustafa Demiray, çev. H.Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik, 2021), 470.

⁵⁰ Yusuf el-Karadavi, *ed-Dirase fi maksıd’ı-ş-şer’ia beyne’l-makası’l-küllıyye ve’n-nususu’l-cüziyye* (Kahire: Daru’ş-Şuruk, 2007), 28.

⁵¹ el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 472.

⁵² el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 473.

⁵³ Dönmez, “Maslahat”.

Bu üçlü tasnif, bir yandan maslahatın derecelendirilmesine imkân verirken, diğer yandan hüküm çıkarımında öncelik sıralamasını tayin etmede de yol gösterici bir fonksiyon üstlenmektedir. Dolayısıyla, İslâm hukukunun temel gayelerini anlamada olduğu kadar, maslahatla tahsis gibi meselelerde değerlendirme yaparken de bu derecelendirme sistemi büyük önem taşır.

1.3.2.2. Şer’î Değerlendirmeye Göre Tasnif

Maslahat, İslâm hukuk teorisinde sadece tür ve derecelerine göre değil, aynı zamanda şer’î bakımdan geçerliliği açısından da tasnif edilmiştir. Bu bağlamda maslahatlar, Şâri’nin itibar edip etmemesi dikkate alınarak üç gruba ayrılmaktadır: Maslahat-ı mutebere, maslahat-ı mülgâ ve maslahat-ı mürsele. Özellikle maslahatla tahsis konusunun doğru anlaşılabilmesi için bu üçlü tasnifin ayırt edilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira maslahat-ı mürsele kavramı, literatürde hem kavramsal karışıklıklara hem de metodolojik farklılıklara yol açan önemli bir başlıktır.

Maslahat-ı Mutebera:

Maslahat-ı mutebera, Şâri’nin nas, icmâ veya sahih kıyas yoluyla açıkça dikkate aldığı ve hukuki delil olarak kabul ettiği maslahat türüdür. Bu tür maslahatlar, hüccet kabul edilir ve kıyas yöntemiyle hüküm çıkarımına doğrudan katkı sağlar. Şâri’nin, hüküm vaz’ederken maslahatı gözettiğini gösteren en belirgin örneklerden biri şarabın haram kılınmasıdır. Şarap, aklı örttüğü için ve aklın korunması da zarûrî maslahatlar arasında yer aldığı için yasaklanmıştır. Bu yasaktan hareketle, sarhoşluk veren her içki ve benzeri maddeler de kıyas yoluyla haram sayılmıştır. Bu durum, Şâri’nin belirli maslahatları gözettiğinin ve bunlara dayalı hükümler vazettiğinin açık bir göstergesidir.⁵⁴

Maslahat-ı Mülgâ:

Maslahat-ı mülgâ, Şâri’nin açık bir nas ile geçersiz kıldığı, yani şer’î olarak itibar etmediği maslahat türüdür. Bu tür maslahatlara dayanarak hüküm tesis edilemez; zira açık bir nasla çelişen maslahat, İslam hukukunun temel ilkelerine aykırılık teşkil eder. Klasik kaynaklarda yer alan şu örnek bu durumu açıklayıcı niteliktedir: Bir fakih, Ramazan ayında oruçlu iken eşiyle cinsel ilişkide bulunan bir hükümdara, kefarete olarak iki ay peş peşe oruç tutmasını emretmiştir. Oysa nassın açık hükmüne göre, öncelikle bir köle azadı gerekmektedir. Alim, bu hükmün gerekçesini “Eğer köle azadı emredilseydi, bu

⁵⁴ el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 469.

hükümdara kolay gelir ve aynı fiili tekrar ederdi; onun uslanması için oruç tutması maslahat gereğidir” şeklinde açıklamıştır. Ancak bu yaklaşım, nassın lafzî ve sarîh hükmüne muhalif olduğu için şer’an batıl sayılmıştır. Zira böyle bir yaklaşım, maslahat kisvesi altında nasların etkisiz hâle getirilmesine ve keyfî yorumların önünü açar. Bu ise hem şer’î sistemin bütünlüğünü zedeler hem de müctehitlerin güvenilirliğini sarsar.⁵⁵ Bu örnek, bir maslahata dayanılarak açık nassın iptal edilmesinin kabul edilemeyeceğini ve bu tür maslahatların hüccet sayılamayacağını ortaya koyar.

Maslahat-ı Mürsele:

Maslahat-ı mürsele, Şâri’nin ne açıkça kabul ettiği ne de reddettiği maslahat türüdür.⁵⁶ Yani bu tür maslahatlara dair herhangi bir nas, icmâ veya kıyas bulunmamaktadır. Şer’î delillerde bu maslahata açık bir şekilde yer verilmemiş olmakla birlikte, maslahatın kendisi zarurî, aklî ve rasyonel olarak kabul edilebilir bir nitelik taşır. Bu nedenle maslahat-ı mürsele hem fıkıh usûlü literatüründe hem de mezhepler arası uygulamalarda tartışmalı bir alan teşkil etmektedir. Bu bölümde, sadece tasnif çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmakla yetinilmiştir. Maslahat-ı mürsele ilgili başlık altında daha kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

1.3.2.3. Etkilediği Kitleye Göre Tasnif

Maslahat, muhatap kitlenin kapsamına göre değerlendirildiğinde üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Maslahat-ı âmme (kamusal maslahat), maslahat-ı tâife (topluluk maslahatı) ve maslahat-ı hâssa (bireysel maslahat). Bu tasnif, maslahatın toplumsal etki alanını dikkate alarak derecelendirilmesine imkân tanır.

Maslahat-ı Âmme:

Maslahat-ı âmme, tüm ümmeti veya toplumun tamamını etkileyen yararları ifade eder. Bu kapsamdaki maslahatlar nadiren ortaya çıkar; zira doğrudan bütün bir ümmeti etkileyen meseleler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, İslâm toplumunun bütününe yönelik dinî, ahlâkî ve sosyo-politik tehditlerin bertaraf edilmesi bu kategoriye girer. Örneğin, dinin ortadan kalkması (zevâl-i din), ümmetin fırkalara bölünerek birliğini yitirmesi (teferruk), Mekke ve Medîne gibi kutsal bölgelerin gayr-i Müslimlerin eline geçmesi veya Kur’ân ve Sünnetin bozulması gibi risklerin önlenmesi, maslahat-ı

⁵⁵ el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 469.

⁵⁶ Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2016), 122.

âmmenin en çarpıcı örneklerindendir. Bu tür maslahatlar çoğunlukla zaruriyât veya hâciyyât derecesinde olup her bireyin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiği maslahat türleridir.⁵⁷

Maslahat-ı Tâife:

Toplumun tamamını değil, belli bir grup, bölge, kabile ya da ülke gibi sınırlı bir kesimi ilgilendiren maslahatlardır. Bu maslahat türü, etkilediği kitlenin büyüklüğüne göre önemli olmakla birlikte maslahatın zarurî, hâci ya da tahsînî olmasına göre de derecelendirilebilir. Örneğin; nevâzil (yeni ortaya çıkan fikhî meseleler) hakkında hüküm verme zorunluluğu, Müslüman tüccarların ticaret seyahatlerinde güvenliklerinin sağlanması ya da Müslüman emirlerle gayr-i müslim yöneticiler arasında imzalanan ticaret ve emniyet anlaşmaları (uhûd), maslahat-ı tâifeye örnek teşkil eder. Bu tür maslahatlar, kamu düzeninin belirli bir kesim lehine tesisini hedefler.⁵⁸

Maslahat-ı Hâssa:

Bu kategori, yalnızca bireyleri veya dar kapsamlı azınlık gruplarını ilgilendiren maslahatları kapsar. Maslahat-ı hâssa, bireyin hak ve menfaatlerini korumaya yöneliktir ve fıkıh literatüründe oldukça geniş yer kaplamaktadır. Özellikle muâmelât (bireysel hukuk) alanı, bireysel maslahatların korunması üzerine temellendirilmiştir. Bu maslahat türü, derecelendirilerek zarurî, hâci ve tahsînî boyutlarda ele alınabilir.⁵⁹

1.3.2.4. Kesinlik Derecesine Göre Tasnif

Maslahat, Şer’î hükümlerdeki varlık biçimleri ve delalet dereceleri dikkate alınarak kat’î, zannî ve vehmî olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu tasnif, maslahatın dayandığı bilgi düzeyini esas alarak, hüküm istinbatındaki güvenilirlik düzeyine göre belirlenmektedir.

Kat’î Maslahat

Kat’î maslahat, ya lafzî olarak açık ve te’vile kapalı bir nas ile sabit olmuş ya da çok sayıda delilin tümevarım (istikra) yöntemiyle değerlendirilmesi sonucu ulaşılan küllî bir prensibe dayanarak elde edilen maslahattır. Bu tür maslahatlar, Şârî’nin doğrudan maksadına işaret etmekte ve hükmün vaz’ındaki illeti açık bir şekilde yansıtmaktadır.

⁵⁷ Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatî’l-İslâmiyye* (Tunus: eş-Şer’îketü’t-Tunisiyye, 1985), 86; Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Aşur, *İslam Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi*, çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 148.

⁵⁸ İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatî’l-İslâmiyye*, 86.

⁵⁹ İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatî’l-İslâmiyye*, 86.

Örneğin, “...Oraya yol bulabilen kimseye Allah için Kâbe’yi haccetmesi gereklidir”⁶⁰ ayeti, hac ibadetinin farziyetini hiçbir yoruma açık olmayacak şekilde ortaya koyar. Aynı şekilde, Hz. Ebû Bekir’in, zekât vermeyi reddeden gruplara karşı savaş ilan etmesi de ümmetin mali dayanışmasının korunması yönünde zarurî bir maslahatın varlığına dayanır. Bu tür örneklerde, maslahatın sağlanmaması hâlinde toplum düzeninin ciddi şekilde zarar göreceği açıktır.⁶¹

Zannî Maslahat:

Zannî maslahat, kesinlik düzeyi kat’î olmayan veya aklen ya da zannî şer’î delillere dayanan maslahat türüdür. Bu başlık iki alt kategoriye ayrılabilir:

-Aklen Zannî Olan Maslahat: Akıl yürütme sonucu ulaşılmış, ancak genel-geçerlik düzeyi bakımından kat’îlik taşımayan maslahatlardır. Örneğin, Kayravan’da güvenliğin tehlikeye düştüğü bir dönemde, yerleşim yerlerinde bekçi köpeği edinilmesi buna örnektir. Büyük fakih Ebû Muhammed b. Zeyd, evinde köpek beslediği gerekçesiyle uyarıldığında, “*Eğer İmam Mâlik böyle bir zamanla karşılaşılsaydı, evinin kapısında bir aslan bulundururdu*” diyerek, maslahatın zaman ve zemine göre değişkenliğine dikkat çekmiştir.

-Nassa Dayalı Zannî Maslahat: Şer’î nasların anlamının zannî olması hâlinde ortaya çıkan maslahat türüdür. Mesela, “*Hâkim öfkeliyken hüküm vermesin*”⁶² meâlindeki hadis, adaletin sağlıklı şekilde tesis edilmesini hedeflese de nas açık ve kat’î olmadığından dolayı bu maslahata zannî bir hüviyet kazandırmaktadır.⁶³

Vehmî Maslahat:

Vehmî maslahat, ilk bakışta faydalı ya da olumlu sonuçlar doğuracağı izlenimi verse de derinlemesine analiz edildiğinde hakikatte maslahat değil, bilakis mefsetet olduğu anlaşılan durumlardır. Bu tür sahte maslahatlar, çoğunlukla hevaya dayanır ve kamu menfaatine aykırı sonuçlar doğurabilir. Örneğin, bağımlılık yapan maddelerin bazı bireyler tarafından keyif verici veya rahatlatıcı bulunması, kısa vadeli bir hoşnutluk sağlasa da sağlık, akıl ve toplum düzeni açısından zararlı olduğu açıktır. Nitekim Kur’ân’da içki ve kumar hakkında şu ifade yer almaktadır: “Sana içki ve kumardan sorarlar. De ki: ‘Onlarda hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı yararlar vardır;

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/97

⁶¹ İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatî’l-İslâmiyye*, 86.

⁶² el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*. “Kitâbu’l- Ahkâm”, 94/13 (No.7158)

⁶³ İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatî’l-İslâmiyye*, 87.

ancak günahları yararlarından daha büyüktür”⁶⁴ Bu ayet, maslahat ile mefsedetın iç içe olabileceğini ve görünürdeki faydanın esas zarar karşısında hüküm belirleyici olamayacağını göstermektedir.⁶⁵

1.3.3. Maslahatla İlgili Olan Şer’i Deliller

Mâlikîlerin gerçekleştirdiği tahsis uygulamasının temel unsurları arasında “âm lafız”, “tahsis” ve “maslahat” kavramları yer almaktadır. Ancak tahsis teorisinin yalnızca bu üç kavram üzerinden açıklanması, meselenin bütün yönleriyle kavranması açısından yeterli görünmemektedir. Zira maslahat kavramıyla doğrudan ilişkili ve teorisinin teşekkülünde belirleyici bir role sahip olan bazı şer’î deliller daha mevcuttur. Bu delillerin göz ardı edilmesi, konunun bütüncül bir şekilde anlaşılmasını güçleştirecektir. Diğer yandan bazı usûlcülerin maslahatla tahsis kapsamında ele aldığı örneklerin bir bölümü farklı mülâhazalarla başkaları tarafından istihsan, sedd-i zerîâ ya da kıyas gibi diğer deliller ile ilişkilendirilebilmekte, aynı örneğin farklı yorumları söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, tahsis teorisinin anlaşılmasına katkı sağlayacak ve ilerleyen aşamalarda doğabilecek soruları bertaraf edecek şekilde, kıyas, istihsân, sedd-i zerîâ ve maslahat-ı mürsele delillerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu deliller hem Mâlikîlerin maslahat anlayışının sınırlarını hem de tahsis uygulamasının teorik zeminini ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

1.3.3.1. Kıyas

Sözlükte “bir şeyi başka bir şeyle ölçmek, takdir etmek” anlamına gelen kıyas kelimesinin çoğulu akyisedir.⁶⁶ Kıyasın terim anlamı ortaya konulurken yalnızca usûl-i fıkıhtaki teknik anlamıyla sınırlandırmak, terimin fıkıh literatüründeki anlam çeşitliliğini yansıtmada yetersiz kalacaktır. Zira fıkıh bütünlüğü içerisinde kıyas üç farklı anlamda kullanılmaktadır: Fıkıh usûlündeki kıyas, yerleşmiş genel kural anlamındaki kıyas ve genel nitelikli şer’i nassı ifade eden kıyas.⁶⁷ Aşağıda bu anlamlara kısaca değinildikten sonra, çalışmada esas alınacak anlam açıklığa kavuşturulacaktır.

Usûli Kıyas:

⁶⁴el- Bakara 2/219

⁶⁵ İbn Aşur, *Makâsıdü’ş-şeriatı’l-İslâmiyye*, 87.

⁶⁶ Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, 3/303.

⁶⁷ Soner Duman, *İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışı* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009), 71-72.

Usûl-i fıkıh literatüründe kıyas terimi, “nazar, akıl yürütme, rey” gibi anlamlar taşımaktadır. “Kıyas-ı fukahâ” olarak da adlandırılan bu tür kıyas, “bir meselede (asıl) naslarla sabit olan hükmün, aralarındaki illet birliği sebebiyle başka bir meseleye (fer ‘) rey ve içtihat yoluyla aktarılmasıdır.”⁶⁸ İstilahî olarak kıyas; “hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir meselenin (fer ‘) hükmünü, aralarındaki ortak vasıf veya benzerlikten hareketle, hükmü naslarda açıkça belirtilmiş olan meseleye (asıl) kıyas ederek tespit etme” yöntemidir.⁶⁹

Usûlî kıyasın dört temel rüknü bulunmaktadır: Asıl, hükmü naslarla sabit olan ve üzerine kıyas yapılan meseleyi; fer ‘, hükmü naslarda açıkça bulunmayan ve kıyas yoluyla hükmü belirlenecek olan meseleyi ifade eder. Aslın hükmü, naslarda sabit olan hükmün kendisidir. İlet ise asıldaki hükmün konuluş gerekçesini teşkil eden ve fer‘de de bulunduğu içtihatla sabit olan ortak vasıftır.⁷⁰

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, kıyası şer‘î-amelî hükümlerin tespitinde başvurulacak bir delil olarak kabul etmiş ve İslâm hukukunun temel kaynaklarından biri saymıştır. Bununla birlikte, Nazzâm, Zâhirîler ve bazı Şî‘ âlimler kıyasın hüccet olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁷¹

Yerleşmiş Genel Kural:

Kıyasın bu kullanım biçimi, “tümevarım yöntemiyle elde edilmiş genel kural” anlamına gelmektedir. Buna göre, mezhep imamlarının her biri, şer‘î delillerin bütününden içtihat yoluyla ulaşmış oldukları genel prensipler ve külli kaideler geliştirmiştir. Bu prensipler, cüz‘î meselelerde aksi yönde özel bir delil bulunmadığı sürece esas alınarak uygulanır.⁷² Nitekim İmam Ebû Hanîfe’nin, oruçlu iken unutarak bir şey yiyen veya içen kimse hakkında söylediği “Eğer rivayet bulunmasaydı, kıyasa göre hükmederdim” ifadesinde geçen kıyas kavramı, bu bağlamda kullanılmaktadır. Bu çerçevede “bir şeyin rüknü ortadan kalktığında kendisinin de ortadan kalkacağı” yönündeki yerleşmiş kural hem oruç hem de diğer konularda geçerli olabilecek genel bir ilkedir. Bu kıyasa göre, orucun rüknü olan imsakın (yeme, içme vb. şeylerden uzak durma) ortadan kalkması, orucun da geçersiz hâle gelmesini gerektirir. Ancak Hz. Peygamber’den gelen ve unutarak yeme-

⁶⁸ Bilmen, *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 126.

⁶⁹ H.Yunus Apaydın, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022).

⁷⁰ H.Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları (Nas ve İctihat)* (Ankara: Ay Yayınları, 2017), 130-131.

⁷¹ Duman, *İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışı*, 77.

⁷² Duman, *İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışı*, 73.

içme hâlinde orucun bozulmayacağını bildiren hadis⁷³ nedeniyle, Ebû Hanîfe bu yerleşmiş genel kural anlamındaki kıyasa göre değil, hadis rivayeti doğrultusunda hüküm vermiştir.⁷⁴

Genel Nitelikli Şer’î Nas:

Kıyas kavramının bu anlamı, istihsanda kullanılan kıyas türleri arasında en belirgin ve en çok öne çıkan şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefîler, istihsan yoluyla ulaştıkları birçok hükümde “kıyas şunu gerektirmektedir” ifadesini kullanırken, gerçekte ilk bakışta somut meseleyi de kapsadığı varsayılan genel nitelikli şer’î nası kastetmektedirler.⁷⁵ Bu bağlamda “genel nitelikli şer’î nas” anlamında kullanılan kıyas, usûl-i fıkıhta âm nas kavramına tekabül etmektedir.

Örneğin Ebu Hanife’den, muhsan⁷⁶ olan zânînin recmi konusunda nakledilen “Biz kıyasa aykırı olarak ve istihsan yoluyla recm gerektiğine hükmettik” sözü, bu kullanımın tipik bir örneğidir. Buradaki “kıyas” kelimesiyle kastedilen “Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüz değnek vurun”⁷⁷ ayetidir. Söz konusu ayet, muhsan olup olmaksızın bütün zina edenler hakkında geçerli olan ‘âm bir nassı ifade etmektedir. Bu nassın zahirinden hareketle, zina eden her bireye yüz değnek cezası verilmesi gerektiği sonucu çıkar. Ancak muhsan zânî bu genel hükmün kapsamı dışında bırakılmış ve onun hakkında değnek cezası yerine recm cezası uygulanması gerektiği kabul edilmiştir. Bu istisna ise, Hz. Peygamber ve ashabından nakledilen çok sayıda rivayette, muhsan zânîye recm cezasının fiilen uygulanmış olmasıyla temellendirilmiştir. Dolayısıyla, Ebû Hanîfe’nin burada kullandığı “istihsan” ifadesi, söz konusu özel delil sebebiyle âm nassa yapılan bu tahsise işaret etmektedir.⁷⁸

Fıkıh usûlünde kıyas, genellikle bilinen teknik anlamıyla ön planda olsa da fıkıhın bütüncül bir perspektiften incelenmesi, bu kavramın farklı bağlamlarda da kullanıldığını göstermektedir. Özellikle “yerleşmiş genel kural” ve “genel nitelikli şer’î nas (âm nas)” anlamında kullanılan kıyas örnekleri, usûl-i fıkıhtaki teknik kıyasla birebir

⁷³ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*. “Kitâbu’s-Savm”, 30/26 (No.1933)

⁷⁴ Zekiyüddin Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 179.

⁷⁵ Duman, *İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışı*, 72.

⁷⁶ Muhsan: bir kimsenin fiilen veya hükmen zinaya karşı tam bir koruma altında olması ve bunu sağlayacak belli bir konuma sahip bulunması. Şamil Dağcı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000).

⁷⁷ Nûr 24/2

⁷⁸ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 179.

örtüşmemektedir. Bu durum, çalışmada kıyas kavramının hangi anlamda kullanıldığını tespit etmenin önemini ortaya koymaktadır. Zira istihsan bahsinde karşılaşılan bu kullanım, âm nassa yapılan vurguyu öne çıkarmakta ve âm nassın maslahatla tahsis edilmesi meselesinin usûl içerisindeki yerinin belirlenmesinde tayin edici bir öneme sahip olmaktadır.

1.3.3.2. İstihsan

İstihsan, sözlük anlamı itibarıyla “güzel saymak”, “bir şeyi tercih etmek” veya “iyi olduğuna inanmak” gibi anlamları içerir. Fıkıh usûlünde ise istihsan, “dört temel delilden biri olan kıyas-ı celî’ye karşıt olarak, kıyastan daha kuvvetli görülen bir delilin tercih edilmesiyle amel edilmesi anlamına gelir. Bu bağlamda istihsan, kıyası terk etmek ve insanların maslahatına en uygun olanı seçmek” olarak tanımlanabilir.⁷⁹ Usûl metodolojisi içerisinde farklı tanımlamalar bulunsa da istihsan, “başka bir delilin tercih edilmesi sebebiyle bir delilden vazgeçmek ya da bir delili, başka bir delilden veya maslahattan ya da şeriata uygun düşen örften dolayı tahsis etmek veya kayıtlamak olduğu hususunda birleşmektedir.”⁸⁰

Ebu Hanife ve Irak hukuk ekolü, istihsan kavramının terimleşme sürecinde öncü rol oynamış ve mezhebin usûl sistematğinde istihsana sıkça başvurmaları nedeniyle diğer mezhepler arasında temayüz etmişlerdir. İmam Mâlik’in “İlmin onda dokuzu istihsandır” şeklindeki rivayeti, istihsanın Mâlikî mezhebinde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte onun istihsanı kabul edip etmediği mezhebin kendi içinde tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mâlikî kaynaklarına bakıldığında genel olarak istihsan lehine tavır sergilenmiş ve mezhebin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle İmam Mâlik’in öğrencileri, bu delili kullanmaktan çekinmemiştir.⁸¹ Ayrıca, İmam Mâlik tarafından benimsenen istihsan anlayışı, büyük ölçüde Hanefi mezhebinden etkilenmiş Irak Mâlikî çevresi tarafından geliştirilmiş ve mezhebin farklı bölgelerinde de dikkate alınmıştır.⁸²

⁷⁹ el-Cürcani, *et-Ta’rifat*, 18-19.

⁸⁰ Allâl el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, çev. Soner Duman - Osman Güman (İstanbul, 2014), 169.

⁸¹ Şükrü Özen, “Hicrî II.Yüzyılda İstihsan ve Maslahat Kavramları”, *Marife* 1. (2003), 46-47.

⁸² Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003).

Mâlikî usûlcülerin istihsanın nasıl tanımlanacağına ilişkin farklı yönelimleri söz konusudur.⁸³Mâlikî fakihî Asbağ b. Ferec (ö.225/840) “el-Utbiyye” adlı eserinde, istihsan hakkında “İlimde istihsan, bazen kıyastan daha galip olabilir. İbnü’l- Kasım’ı işittim. O İmam Mâlik’in ‘İlmin onda dokuzu istihsandır.’sözünü rivayet ettiğini söylemiştir.”⁸⁴ sözünü aktarmıştır.

Ebu Süleyman b. Halef el-Bâcî (ö.474/1080) ise istihsan konusunda “kıyasın terk edilmesidir” şeklinde tanımlarken şu açıklamayı yapmaktadır:

“Kıyasın ve şer’i hükümlerin gereğiyle amel etmek, mezhepte asıldır. Bundan hiçbir şey terk edilemez. Ancak kıyasın sahih olanı vardır; fasit olanı vardır. Eğer kıyasla amel etmek için bir mâni bulunmuyorsa, bu durumda kıyas sahihtir ve ona göre hüküm vermek vaciptir. Bunun terk edilip başkasının alınması istihsan olamaz. Eğer kıyasın geçerliliği konusunda Kitap, sünnet, icmâ ve ondan daha üstün olan kıyas gibi bir mâni varsa, kıyas fasittir; böyle bir kıyasın terki vaciptir. Bu da kıyasın gereğidir. Buna istihsan isminin verilmesi mana bakımından değil isimlendirme bakımından söz konusu olan bir ihtilaftır. Eğer münâsib veya hususî bir illet nedeniyle kıyasın terk edilmesi’ deniliyorsa iki delilden daha kuvvetlisini alma anlamını taşır ve istihsan manasına gelir; ‘kıyasın muktezasını terk etmek’ denildiğinde ise delilsiz hükmü seçmek anlamına gelir.”⁸⁵

Bâcî istihsan konusunda hülâsa kıyasın sahih ve fasid türlerinin olduğunu; sahih kıyasın terk edilmesinin mümkün olmadığını, ancak sahih kıyasın Kitap, sünnet, icmâ veya daha üstün bir delil sebebiyle geçersiz kılınması halinde terk edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Bâcî istihsanın bir delil olarak kabul edilmesinde temkinli bir tutum takınmakla birlikte tamamen reddetmemiştir.⁸⁶

Ebü’l-Hasan el-Lahmî (ö. 478/1085) “et-Tabsira” adlı eserinde istihsanı şu şekilde tarif etmiştir:

“Bu durum iki asıl üzerinde cereyan eder; bunlardan ilki daha güçlü veya güçlüye daha yakın diğeri ise daha uzak bir asıldır. Ardından örf, maslahat, mefsedet endişesi

⁸³ Detaylı bilgi için bakınız: Ali Bakkal, “Mâlikîlere Göre İstihsanın Mahiyeti”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2020), 251-282.

⁸⁴ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şâtübî, *el-Muvafakat* (Huber: Daru İbn Affan, 1997), 5/197.

⁸⁵ Ebü’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d et-Tüci b. Bâcî, *Kitâbü’l-Hudud fi’l-usûl*, ed. Neziha Hammad (Beyrut: Müessesetü’z-Za’b, 1973), 66-68.

⁸⁶ Bakkal, “Mâlikîlere Göre İstihsanın Mahiyeti”, 261.

ya da zarara uğratmama gibi nedenlerle güçlü olan kıyas terk edilip uzak olan kıyasla amel edilir.”⁸⁷

Bu bağlamda ona göre istihsan iki asıl üzerinde cereyan eden bir tercih olarak tarif etmiş; burada daha güçlü veya güçlüye yakın bir asıl ile daha zayıf olan bir asıl arasında, örf, maslahat, mefsedet endişesi veya zararı önleme gibi sebeplerle daha güçlü olanın terk edilip daha zayıf olanın tercih edilmesi durumunun istihsan olduğunu belirtmiştir.

Endülüs Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), istihsanı şöyle tanımlar:

“İstihsan, biz (Mâlikîler) ve Hanefilere göre iki delilden daha güçlü olanla amel etmektir. Zira umum ve kıyas süreklilik arz etmesi halinde İmam Mâlik ve Ebu Hanife umumu, zahir veya mana, hangi delil ile olursa tahsis etmeyi tercih ederler. İmam Mâlik maslahatla tahsis etmek suretiyle istihsan eder.”⁸⁸

Şihâbeddin Karâfî (ö.684/1285)’nin ilgili değerlendirmesi ise:

“İstihsan, iki delilin çatışması durumunda tercih edilen şer’i bir delildir. Aynı şekilde iki delil arasında daha güçlü olanla amel etmek ve diğerini terk etmektir. Ancak maslahat-ı mürselede ise, çatışan iki delilin olması şart koşulmaz.”⁸⁹

İstihsanın bu şekilde tanımlanmasına benzer bir yaklaşım da İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî’de (ö. 790/1388) görülür. Şâtıbî, el-Muvâfakât adlı eserinde istihsanı şu şekilde tanımlamaktadır:

“İstihsan, külli delil karşısında cüz’i maslahatı esas almaktır. Bu, kıyas yani genel kural karşısında mürsel istidlali tercih etmek anlamına gelir. Zira istihsan yapan kimse, keyfi bir tercih ile değil konuya dair örnekler aracılığıyla Şâri’nin muradını kavraması sebebiyle bu tercihte bulunur. Bazı meselelerde kıyas bir hüküm gerektirse de o hükmün uygulanması maslahatı zedeleyebilir yahut bir mefsedetın ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu durum çoğunlukla zarurî, hâcî ve tahsînî ihtiyaçların iç içe geçtiği yerlerde ortaya çıkar. Zarurî bir konuda kıyasın mutlak uygulanması, bazı kişi veya durumlar açısından sıkıntı ve meşakkat doğurur. Bu tür

⁸⁷ Muhammed Mustafa Şelebi, *Ta’lîlu’l-Ahkam* (Kahire: Daru’l-Selam, 2017), 386.

⁸⁸ Ebû İshak İbrâhîm b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şâtıbî, *el-Muvafakat* (Huber: Daru İbn Affan, 1997), 5/194.

⁸⁹ Ebü’l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafi, *Nefaisü’l-Usûl fi Şerhi’l-Mahsul* (Mekke: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1997), 4279.

durumlarda, genel kuraldan istisna yoluna gidilmesi gerekebilir. Aynı şey hâcî ve tahsînî maslahatların zarurî maslahatlarla birlikte ele alınmasında da geçerlidir.”⁹⁰

Buna göre istihsan genel bir delilin hükmüne karşılık, daha dar kapsamlı ve özel bir maslahatı esas alarak genel kıyasa tercih etmektir. Bu tercih keyfi değildir; Şarî'nin muradını örnekler üzerinden kavrayarak yapılır. Kıyasın uygulanması bazen maslahata zarar verebilir veya mefsedete yol açabilir; özellikle zarurî, hâcî ve tahsînî ihtiyaçların iç içe geçtiği durumlarda kıyasın mutlak uygulanması güçlük doğurabilir. Bu gibi hallerde genel kuraldan istisna etmek gerekir.

İstihsan konusunda Mâlikî usûlcülerin yukarıda zikredilen tanımları dikkate alındığında, bu tanımlarda “cüz’î maslahat sebebiyle küllî/umumî delilin sınırlandırılması” yönüne sıklıkla vurgu yapıldığı görülür. Bu ise çalışmamızın esasını teşkil eden “âm delilin maslahat ile tahsis edilmesi” anlayışı ile örtüşmektedir.

Hanefî ve Mâlikîlere Göre İstihsanın Türleri

İstihsan kavramı hakkında, terim anlamını sistematik biçimde ortaya koyarak mezhep usûlünde önemli bir konum kazandıran Hanefî mezhebi ile onlardan sonra birçok meselede istihsanı aktif şekilde kullanan Mâlikî mezhebi arasında yapılacak bir mukayese, kavramın kapsam ve çeşitlerini netleştirmemize imkân sağlayacaktır. İstihsan teriminin teknik anlamda ilk defa Hanefîlerce formüle edilmesi, diğer mezheplerin istihsan anlayışını etkileyip etkilemediği yahut her mezhepte farklı bir istihsandan söz edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir.

Hanefî ve Mâlikî mezhepleri, istihsanın tanımı konusunda benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Her iki mezhebin tanımlarında da istihsan, “başka bir delilin tercihi sebebiyle bir delilden vazgeçmek” veya “şer’î bir delil, maslahat ya da şeriata uygun örf nedeniyle bir delili tahsis veya takyid etmek” şeklinde ifade edilmektedir.⁹¹ Dolayısıyla tanımdan ziyade, istihsan türlerinin belirlenmesi, iki mezhep arasındaki kapsam farklılığını ortaya koymaktadır.

Hanefî Mezhebinde İstihsan Türleri

Hanefîler, istihsanı temelde iki ana başlıkta ele almışlardır.⁹²

⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 5/194.

⁹¹ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 169.

⁹² Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Kesioğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 362.

1-Kıyas-ı Hafî (Gizli Kıyas) İstihsanı: Bir meselede hükme etki eden iki farklı vasıf bulunur. Bunlardan biri açık (zahir) olup ilk akla gelen ve yaygın kıyası oluşturur; diğeri ise daha derin bir inceleme ile fark edilen ve hükme tesiri daha kuvvetli olan gizli kıyastır. Hanefîler, zahiri tercih etmeye “kıyas”, gizli olanı tercih etmeye ise “istihsan” adını verirler.⁹³

2-İstisna Yoluyla Kıyas: Genel veya yerleşik kıyasın, daha üstün kabul edilen nas, icmâ veya zaruret gibi deliller sebebiyle terk edilmesidir. Hanefîler bu tür istihsanı, kaynağına göre şu alt başlıklara ayırır:

- Nas sebebiyle istihsan
- Sahabe kavli sebebiyle istihsan
- İcmâ sebebiyle istihsan
- Zaruret ve ihtiyaç sebebiyle istihsan
- Örf sebebiyle istihsan

Bu türlerden özellikle kıyâs-ı hafî, mezhep içinde bazı eleştiriler almış; buna karşılık istisna yoluyla yapılan istihsan ise geniş kabul görmüştür.⁹⁴ İstisna yoluyla yapılan istihsanda çoğu zaman genel nitelikli veya yerleşik kural niteliğindeki kıyas, kendinden daha üstün şer’i deliller olarak kabul edilen nas, icmâ veya zaruret nedeniyle terk edilmektedir. Diğer mezheplerde de bu durum ya istihsan adı altında ya da ruhsat, zaruret, örf gibi başlıklar ile yer edinmiştir.⁹⁵

Mâlikî Mezhebinde İstihsan Türleri

Mâlikî mezhebinde istihsan, kapsam ve sayı bakımından Hanefîlerden farklı ele alınır. Şâtıbî, eserinde istihsan türlerini on madde hâlinde sıralasa da bu tasnif, doğrudan Mâlikî mezhebinin görüşünü yansıtmaz; daha ziyade istihsana dâhil edilebilecek tüm türleri gösterir.⁹⁶ Bunlar; nas, icmâ (amel-i ehl-i medine), sahabe kavli, kıyas-ı hafî, örf, maslahat, meşakkati kaldırma ve kolaylık sağlama, zaruret, muhalif görüşü alma ve mercûh (tercih edilen) görüşü alma sebebiyle istihsan.⁹⁷

⁹³ Mustafa Bölükbaşı, *İslam Hukuk Usûlünde Hanefî ve Mâlikîlere Göre İstihsan Metodu* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2012), 40.

⁹⁴ Bölükbaşı, *İslam Hukuk Usûlünde Hanefî ve Mâlikîlere Göre İstihsan Metodu*, 42-50.

⁹⁵ Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 54.

⁹⁶ Ali Bakkal, “İstihsanın Mahiyeti ve Çağdaş Problemlere Çözüm Getirmedeki Önemi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’esi II* (İstanbul, 2009), 54-55.

⁹⁷ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şâtıbî, *el-İ’tisam*, ed. Hişam b. İsmail es-Sini (Demmâm: Dâru İbni’l-Cevzi, 2008), 3./49-56.

Mâlikîler, istihsanı üç temel başlık altında toplar:

1-Örfe dayalı istihsan: Örneğin “et yemeyeceğim” diye yemin eden bir kimse balık yese, Kur’ân’da balığın “et” olarak nitelenmesine rağmen (en-Nahl, 14) örfte balık “et” olarak kabul edilmediği için yemini bozulmaz. Burada örf, kıyasa tercih edilmiştir.

2-Maslahata Dayalı İstihsan: Meselâ ecîr-i müşterek konumundaki terzi veya marangozun elinde bulunan akid konusu mal telef olduğunda, kıyasa göre tazmin yükümlülüğü yoktur. Zira o mal emanet hükmündedir. Ancak malların korunması maslahatı dikkate alınarak, bu durumda tazmin yükümlülüğü getirilmiştir.

3-Meşakkati Giderme ve Kolaylık Sağlama Esasına Dayalı İstihsan: Aynı cinsten malların değişiminde küçük miktar farklarına cevaz verilmesi, sarf muamelelerinde bir para diğerine tâbi olduğunda satışa izin verilmesi veya işlemlerde az miktar aldanmanın (gabn-ı yesir) caiz görülmesi buna örnektir.⁹⁸

Hanefi ve Mâlikî mezheplerinde istihsanın kapsamı açısından hem ortak yönler hem de belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir. Her iki mezhepte de maslahat ve örf temelli istihsan uygulamaları, metodolojik olarak benzerlik arz etmektedir; buna karşın Hanefi mezhebinde zaruret ilkesi, Mâlikîlerde meşakkatin kaldırılması başlığı altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte, Hanefilerin kıyas-ı hafî ve nas kaynaklı istihsan türleri, Mâlikî literatürde karşılık bulmamaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla, her iki mezhebin istihsan pratiği, kullanım alanı ve kapsam bakımından farklılaşmaktadır. Hanefiler, Mâlikîlerde kabul edilen istihsan türlerinin ötesinde, kıyas-ı hafîyi, naslarda yer alan istisnaları ve icmâ ile sabit olan konuları da istihsan delili çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Mâlikîler ise istihsanı daha sınırlı bir çerçevede, öncelikli olarak maslahat odaklı olarak kullanmışlardır. Bu farklılık Hanefilerin istihsanı mezhep usûl sistematığında temel bir kavram olarak konumlandırarak tüm şer’i delilleri kapsayacak biçimde geniş bir uygulama alanı sağlamaları ile, Mâlikîlerin istihsanı spesifik maslahat eksenli bir yöntem olarak sınırlı biçimde kullanmaları şeklinde tezahür etmektedir.

1.3.3.3. Sedd-i Zeriâ

Fıkıh usûlünde maslahat temelli delillerden biri olarak değerlendirilen sedd-i zeriâ, özellikle Mâlikî mezhebi tarafından sistematik biçimde kullanılmıştır. Nassın doğrudan

⁹⁸ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 171.

⁹⁹ Abdülvehhab Hallaf, *Mesadirü’t-teşrii’l-İslâmî fi ma la nasa fih* (Kuveyt: Dârü’l-Kelam, 1982), 75.

bir hüküm koymadığı durumlarda fakihlerin başvurdukları yöntemlerden biri olan bu prensip, Mâlikî fıkhında sadece tali bir istidlal aracı değil, mezhebin hukuk üretiminde temel belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir. Zira Mâlikîler, içtihatlarında maslahatı merkeze almış; sedd-i zerîâyı de bu yaklaşımın pratik yansıması olarak benimsemişlerdir. Nitekim o, özünde maslahatı koruma ve mefsedeti engelleme gayesinin tatbikî bir biçiminden ibaret olup bu yönüyle maslahat anlayışının ayrılmaz bir uzantısıdır. Bu nedenle şer’i delillerden biri olarak kabul görmüş ve fıkhnın her safhasında uygulanmıştır.¹⁰⁰ Diğer mezhepler ise bu prensibi tümüyle reddetmemekle birlikte Mâlikî mezhebinin ulaştığı düzeyde benimsememişlerdir. Ancak doğrudan olmasa da dolaylı olarak bu prensibin ruhundan hareketle içtihatla bulunmuşlardır.¹⁰¹

Kavram bakımından, “sedd” kelimesi “kapatmak, engellemek”; “zerîa” ise “vesile, sebep” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sedd-i zerîa, “kötülüğe vesile olan yolları kapatmak” yahut “mefsedete götüren sebepleri engellemek” şeklinde tanımlanır.¹⁰² İstilahî anlamıyla ise, “sonuç itibarıyla harama veya zarara götürmesi kesin yahut kuvvetle muhtemel olan mubah fiillerin yasaklanması” olarak ifade edilir.¹⁰³ Bu yönüyle sedd-i zerîa, maslahat-mesalih kavramıyla doğrudan bağlantılıdır.

Şâtibî sedd-i zerîa ilkesini, içeceklerin hükmünü belirlemeye yönelik açıklamaları kapsamında şu şekilde ifade eder:

“Allah Teala temiz olan şeyleri helal, habis olanları da haram kılmıştır. Bu ikisinin arasında olan şeyler ise bu iki asıldan birine dahil olur. Buna göre Allah Teala sarhoşluk edici özelliği olmayan su, süt, bal vb. gibi içecekleri helal kılmıştır. Ancak aklın izalesine neden olan, Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyan şarap türünden içeceklerin içilmesini de haram kılmıştır. Bu iki hüküm arasında ise aslında sarhoş olmak amacıyla kullanılmamakla birlikte az da olsa sarhoş olmaya yol açacağı şüphesi mevcut olan içecekler bulunmaktadır. Örneğin nebiz bu türden bir içecek olup şüphe sebebiyle sedd-i zerîa kaidesince yasaklanmıştır. Zira buradaki ölçü, çoğu haram eden şeyin azının da haram olma ilkesidir.”¹⁰⁴

¹⁰⁰ Muhammed Hışam Burhani, *Seddü’z-zerâi fi’ş-şeriatı’l-İslâmiyye* (Beyrut: Matbaatü’r-Reyhani, 1985), 615.

¹⁰¹ Şevket Topal, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi* (Van: Ahenk Yayınları, 2007), 154.

¹⁰² el-Cürcanî, *et-Ta’rifat*, 118.

¹⁰³ İbrahim Kafi Dönmez, “Sedd-i Zerâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2009.

¹⁰⁴ Şâtibî, *el-Muvafakat*, 4/354-361.

Şâtıbî, bu ilkeyi özellikle zararın önlenmesi boyutuyla açıklamış ve maslahatı koruma bağlamında örneklendirmiştir.

Mâlîkî fakihleri sedd-i zerîâyı özellikle muamelât alanında geniş ölçüde uygulamışlardır. Esas hareket noktaları, “hakkında açık bir nas bulunsun veya bulunmasın, fesada götüren şeyin yasaklanması gerektiği” anlayışıdır.¹⁰⁵ Bununla birlikte her mefsedete götüren yolun kapatılması söz konusu değildir. Bu çerçevede Karâfî, sedd-i zerîânın mezhep içerisinde yanlış anlaşılmasına dikkat çekmiş ve bu prensibi üç kategoriye ayırmıştır. Karâfî’nin açıklaması şöyledir:

“Sedd-i zerîâ lafzı mezhebimizde meşhurdur. Ashâbımız arasında bu kavramın, her ne zaman câiz/doğru/salîm bir fiilin sonucu bir mefsedete yol açarsa o fiili çoğu zaman İmam Mâlik’in yasakladığı şeklinde anlaşıldığına dair yaygın bir kanaat vardır. Ancak Malikîlerin çoğunun zannettiğinin aksine, Malikî mezhebindeki sedd-i zerîâ bu özelliklere sahip değildir.”¹⁰⁶

Karâfî’ye göre sedd-i zerîâ üç kısma ayrılmaktadır:

a-Engellenmesi hususunda icmâ bulunan zerîâ: Müslümanların yolları üzerine kuyu açmanın yasaklanması buna örnektir; zira bu iş Müslüman halkın zararına yol açabilir.

b-Mübahlığı hususunda icmâ edilen zerîâ; Şarap üretimi yapılır endişesiyle üzüm üretiminin yasaklanmaması buna örnek gösterilebilir. Böyle bir ihtimal, mübah bir fiilin engellenmesini gerektirmez.

c-Üzerinde ihtilaf edilen zerîâ; faiz almaya neden olur endişesi ile vadeli satış üzerinde ihtilaf edilmiştir.¹⁰⁷

Şâtıbî ise zerîâyı mefsedet ve özellikle zarar açısından ele almış ve üçlü bir tasnife tâbi tutmuştur:

1-Mefsedete götürmesi kesin olan zerîâ: Kişinin o fiili işlemesi halinde zararın kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasıdır. İnsanların kullandıkları yolda kuyu kazmak yahut bir kapının arkasına karanlıkta giren kimsenin mutlaka düşeceği bir çukur açmak buna örnektir.

2-Mefsedete götürmesi nadir olan zerîâ: Bu durumda zararın ortaya çıkma ihtimali oldukça düşüktür. Kendi arazisinde kuyu kazmak veya zararsız gıda maddelerinin

¹⁰⁵ Topal, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, 157.

¹⁰⁶ Ebü’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *el-Furuk: Envarü’l-buruk fî envai’l-furuk* (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1928), 2/ 32.

¹⁰⁷ Ebü’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *el-Furuk: Envarü’l-buruk fî envai’l-furuk* (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1928), 2/ 32.

tüketimi buna örnektir. Elbette zarar ihtimali vardır; fakat nadir olması sebebiyle bu tür fiiller yasaklanmaz.

3-Mefsedete götürmesi çoğunlukla söz konusu olan zerâ: Bu fiillerin zarar doğurması istisna değil, çoğunluğu teşkil eder. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır: Düşmana silah satmak yahut şarap üreticisine üzüm satmak gibi zararın galip olduğu durumlar ve ribaya yol açması kuvvetle muhtemel bazı vadeli satış türlerinin yasaklanması gibi örnekler bu kısımda değerlendirilmektedir.¹⁰⁸

Şâtıbî, bu tasnif çerçevesinde mefsedetın hangi durumda mübah bir fiilin engellenmesine gerekçe teşkil edebileceğini açıklamıştır. Bununla birlikte, bu meseleyi deliller başlığı altında değil, “mükellefin maksadı” çerçevesinde, yani bir fiilin kişinin maslahatına olurken başkasına zarar verme ihtimali bağlamında incelemiştir. Maslahat kavramı ile yakından ilişkili olan sedd-i zerîâ hakkında, “şer’î hükümlerin belirlenmesinde dikkate alınması gereken bir ilke olduğu Kitap ve Sünnet ile sabit ise de başlı başına müstakil bir delilden ziyade maslahat’tan neş’et etmiş ve ona bağlanması gereken bir delil olduğu” yönünde değerlendirmeler de mevcuttur.¹⁰⁹

Nitekim bazı âlimler sedd-i zerîâyı müstakil bir delil kabul ederken, bazıları ise onu maslahat başlığı altında ele almıştır. Burada bu tartışmalara ayrıntılı biçimde girilmeyecektir. Bununla birlikte, Malikî mezhep sistematğinde sedd-i zerîânın, maslahat ve yine onunla bağlantılı olan Medine ehlinin ameli ile irtibatlı bir şekilde anlaşılması gerektiği açıktır.¹¹⁰ Sonuç itibarıyla sedd-i zerîâ, müstakil bir delil olarak kabul edilse bile, maslahatın pratik hayata yansıtılmasının bir başka yöntemini sunmaktadır.

1.3.3.4. Maslahat-ı Mürsele/ Istislâh

Maslahat kelimesi sözlükte “fayda, yarar, menfaat” anlamlarına gelirken, çoğulu olan mesâlih İslâm hukuk terminolojisinde Şârî’nin maksatlarını korumaya yönelik hususlar için kullanılmaktadır. Mürsel kelimesi ise “bağımsız bırakılmış, herhangi bir kayıtlı sınırlandırılmamış” demektir.¹¹¹ Karâfî, maslahat-ı mürseleyi üçlü bir tasnif çerçevesinde açıklamaktadır: Şer’an dayanağı bulunan muteber maslahat, şer’an geçerliliği reddedilen mülgâ maslahat ve muteber veya mülgâ olduğuna dair açık bir delili bulunmayan mürsel

¹⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 3/54-55.

¹⁰⁹ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 206.

¹¹⁰ Topal, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, 160.

¹¹¹ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 265.

maslahat. Karâfi'ye göre İmam Mâlik, mürsel maslahatı hüccet olarak kabul etmiştir.¹¹² Nitekim Mâlikî doktrininin kurucusu olan İmam Mâlik'in, maslahat ilkesine metodolojisinde belirgin bir yer verdiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu metodun kavramsal çerçevesi, daha sonraki dönemlerde sistematik bir boyut kazanmıştır.¹¹³ Erken dönemde ise bu kavramsal zeminin kelâm ilmindeki hüsn-kubh tartışmalarıyla beslendiği; hükümlerin illet araştırması üzerinden gerekçelendirilmeye başlandığı ve tümevarım yoluyla da şeriatın asli amacının insan maslahatını korumak olduğu yönünde genel bir ilkeye ulaşıldığı görülmektedir.¹¹⁴

Maslahat-ı mürsele ile bağlı olarak kullanılan kavramlardan biri de ıstıslâhtır. Lügat itibarıyla “düzeltmek, iyileştirmek” anlamına gelen bu terim, aynı kökten gelen ıslâh, sulh ve maslahat kelimeleriyle ilişkilidir. Fıkıh usûlünde ise, “naslarda hükmü bulunmayan veya kıyas yoluyla bir nassa bağlanamayan meselelerde, şer'an muteber görülen maslahatlar ile İslâm hukukunun genel ilkeleri dikkate alınarak hüküm belirleme yöntemi” olarak tanımlanır.¹¹⁵

Bu bakımdan ıstıslâh, mürsel maslahata dayanarak hüküm üretme yöntemini ifade etmektedir. Dolayısıyla, nas tarafından doğrudan onaylanmamış veya reddedilmemiş yarar maslahat-ı mürsele olarak adlandırılırken, buna dayanarak hüküm verme yöntemi ıstıslâh şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

İslâm fıkıhında maslahat-ı mürselenin delil değeri hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çoğunluğunu Şafiîlerin oluşturduğu bir yaklaşıma göre din, kulların maslahatına olan her hususu kapsamaktadır. Naslarda bulunan maslahatlar insanlar için yeterlidir ve eksiklik, kıyas yöntemiyle tamamlanabilir. Dolayısıyla maslahat-ı mürsele Şâfiîlere göre hüccet değildir. Hanefîler bu boşluğu istihsân ile gidermişlerdir. Buna karşılık Mâlikîler ve Hanbelîler, maslahatın şer'î hükümlerde daha aktif bir rol oynayabileceğini savunmuşlardır. Onlara göre dinî hükümler zaten insanların maslahatını gözetmektedir; naslarda açıkça bulunmayan faydalar ise şeriatın genel amacı ve ruhu

¹¹² Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, 446.

¹¹³ İbrahim Kafi Dönmez, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII.asır İslam Hukukçularının Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1981), 184-185.

¹¹⁴ Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 266.

¹¹⁵ Şükrü Özen, “İstislâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001).

çerçevesinde anlaşılabilir. Bu sebeple, zararı bulunmayan ve maslahatın üstün olduğu durumlarda hüküm için ayrıca özel bir delile ihtiyaç yoktur.¹¹⁶

Maslahat teorisi bağlamında adı mutlaka zikredilmesi gereken bir diğer isim Necmeddîn et-Tûfî'dir. Tûfî, maslahatın nas ve icmâya öncelenmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁷ Ona göre maslahat, yalnızca nas bulunmayan alanlarda değil, nasların mevcut olduğu konularda da dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte bu önceleme, ibadetlere değil yalnızca muamelâta ilişkin meselelerle sınırlıdır. Bu yaklaşımı sebebiyle Tûfî'nin görüşleri klasik usûl literatüründe dikkat çekici tartışmalar doğurmuştur.

Mürsel maslahata yönelik metodolojik tartışmaların merkezinde Cüveynî ve öğrencisi Gazzâlî'nin yaklaşımları yer almaktadır. Gazzâlî, maslahatın mutlak biçimde kullanılmasına mesafeli durarak, bu delilin ancak belirli şartlar altında geçerli olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre maslahatın delil sayılabilmesi için dört şartı taşıması gerekir:

- 1-Zarurî düzeyde olması ve makâsıd-ı hamse kapsamında din, can, akıl, nesil veya malı korumaya yönelik bulunması
- 2-Farazî olmaması ve kesinlik derecesinde güçlü bir kanaate dayandırılması
- 3-Şer'î ilkelerle çelişmemesi.
- 4-Umumî olması.

Gazzâlî bu şartları taşımayan maslahatların delil olarak kullanılmasının keyfî teşrî'e kapı aralayacağını vurgulamıştır.¹¹⁸ O gayrimüslimlerin Müslümanları siper edinmesi halinde saldırıya cevaz verilmesi,¹¹⁹ ya da bidat ehlinin şerhlerinin ancak öldürülerek giderilmesi¹²⁰ gibi örnekleri maslahat-ı mürseleyle dayalı hükümler arasında zikretmiştir.

Mâlikîler ise mürsel maslahata dayanarak hüküm vermek için üç kriter belirlemişlerdir:

- a-Şeriatın maksatlarıyla uyumlu olması ve herhangi bir delille çelişmemesi
- b-Aklın kabul edebileceği nitelikte bulunması, akliselimin kolaylıkla kabul etmesi

¹¹⁶ Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, 357-358.

¹¹⁷ Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tufi, *Risâle fî riayeti'l-maslaha* (Kahire: Dârü'l-Misriyye li'l-Kitâb, 1993), 34.

¹¹⁸ el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 470-483.

¹¹⁹ el-Gazzali, *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*, 473.

¹²⁰ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali, *Şifaü'l-galil fî beyâni's-şebah ve'l-muhil ve mesalikü't-ta'lil*, ed. Hamd Kübeysi (Bağdad: Riasetu Divani'l-Evkaf, 1970), 224.

c-Zarurî bir menfaati güvence altına alması veya dinî alanda kaçınılmaz bir meşakkati ortadan kaldırması.¹²¹

Karâfî, mürsel maslahatı muteber bir kaynak kabul etmekle birlikte, maslahatların hiyerarşisinde en alt düzeye yerleştirmiştir. Bu yaklaşımın temel dayanaklarından biri istikrâ yöntemidir. Zira hükümler tümevarım yöntemiyle incelendiğinde, şeriatın her birinde kulların maslahatını gözettiği görülmektedir. Ayrıca sahabenin, doğrudan nas bulunmayan durumlarda maslahata dayanarak hüküm vermesi de bu yöntemin tarihsel dayanakları arasındadır.¹²² Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi, divan teşkili, hapishane kurulması veya Mescid-i Nebvî'nin genişletilmesi gibi uygulamalar buna örnek teşkil etmektedir.¹²³ Getirilen örnekler, doğrudan nassın yokluğunda maslahata dayanılarak hüküm üretildiğini gösteren tarihsel örneklerdir.

Mürsel maslahata dair bu kavramsal çerçeve, hem Mâlikî metodolojisinin özgün yanlarını ortaya koymakta hem de maslahatın İslâm hukukundaki meşruiyet sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda, maslahat ilkesinin naslarla ilişkisi ve şer'î hükümlerin belirlenmesinde oynadığı rol, fıkıh usûlünün en temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Mürsel maslahata ilişkin bu ilke ve sınırlamalar, nasların tahsisinde maslahata dayanmanın imkân ve sınırlarını analitik biçimde tartışmanın zeminini oluşturacaktır.

1.3.4. Nas-Maslahat İlişkisi

İslâm hukuk metodolojisinde nas ile maslahat arasındaki ilişki, hukukî istidlâlin en tartışmalı alanlarından birini teşkil etmektedir. Zira şer'î delillerin bağlayıcılığı ile maslahatın dinamik yapısı, çoğu zaman aynı mesele etrafında karşı karşıya gelmektedir. Bu bağlamda özellikle nasların maslahatla sınırlandırılması meselesi, nas ile maslahat arasında hakikî bir teâruzun bulunup bulunamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Teâruzun varlığına verilecek cevap, yalnızca teorik bir tartışma değil; aynı zamanda tahsis mekanizmasının işleyişini ve şer'î hükümlerin uygulanabilirliğini doğrudan etkileyen bir unsurdur. Bununla birlikte, nas-maslahat ilişkisi sadece teorik düzlemle sınırlı kalmamış; İslâm toplumlarının tarihî tecrübelerinde ve farklı usûl ekollerinin yaklaşımlarında da çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir. Bu nedenle konunun hem nas-maslahat teâruzu

¹²¹ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 179.

¹²² Hatice Boynukalın Şenkardeşler, *Karâfî'nin Usûl Anlayışı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 222.

¹²³ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, 446.

tartışmaları çerçevesinde hem de İslâm toplumlarının fikrî ve amelî pratiğine yansıyan boyutuyla ele alınması, çalışmamız açısından zaruridir.

1.3.4.1. Nas- Maslahat Teâruz Meselesi

Nassın maslahatla sınırlandırılması tartışması, nas ile maslahat arasında gerçek bir teâruzun meydana gelip gelmeyeceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu soruya verilecek cevap, araştırmanın genel seyrini tayin edici niteliktedir. Çünkü tahsis işlemi, fıkıh usûlünde deliller arası ihtilafı giderme yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu noktada özellikle “am lafzın maslahatla tahsis edilmesi” meselesi ile “teâruz” arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Teâruz, lügat itibariyle “çatışma, karşılaşma, zıtlık” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, iki denk delilin birbirini geçersiz kılacak şekilde karşı karşıya gelmesi demektir.¹²⁴ İslam hukuk metodolojisinde böyle bir durumun ortaya çıkması halinde uygulanacak birtakım çözüm yolları geliştirilmiştir. Hanefîler dışındaki çoğunluğun tercih ettiği ilk yöntem, cem‘ve te’lîftir. Bu yaklaşım, zahirde çatışıyor gibi görünen delillerin uzlaştırılmasını amaçlar.¹²⁵ Ancak her zaman delilleri tamamen uzlaştırmak mümkün olmayabilir. Bu noktada, uzlaştırma çabasının bir parçası olarak devreye giren yöntemlerden biri de tahsistir. Tahsisin asıl hedefi, iki delil arasındaki görünürdeki çelişkiyi ortadan kaldırmak ve her iki delili de bağlayıcı olmaya devam edecek şekilde konumlandırmaktır. Tahsis sonucunda genel hüküm, özel delilin kapsamına girmeyen durumlarda geçerliliğini sürdürürken; özel delil de umumun içine dahil bazı fertleri hüküm dışı bırakmış olur. Böylelikle iki delilden birini bütünüyle terk etmek yerine, her birinin kendi bağlamında hüküm ifade etmesi sağlanır. Bu usûl hem nasların bütünlüğünü korumakta hem de tutarlılığı garanti altına almaktadır.

Tahsis ve teâruz ilişkisine dair farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte iki temel yaklaşım öne çıkar. Bir grup, tahsisten söz edilebilmesi için mutlaka teâruzun varlığını şart koşarken; diğerleri teâruzun şart olmadığını savunur. İlk görüşe göre, genel ve özel nitelikli iki delil arasında açık bir çelişki ortaya çıktığında tahsis gündeme gelir. Buna karşılık çoğunluğu oluşturan ikinci görüş, teâruzun varlığını zorunlu görmez. Onlara

¹²⁴ Salih Avaz Muhammed en-Neccâr, *Dirasat fi't-teâruz ve't-tercih inde'l-usûliyyin* (Kahire: Dârü't-Tıbaati'l-Muhammediyye, 1980), 17-24.

¹²⁵ Mustafa Asa, *İslam Hukuk Metodolojisinde Cem ve Te'lîf* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 80-81.

göre, bazen nassın bağlamı, iniş sebebi veya dil yapısı zaten umurun bazı fertlerini kapsam dışında bırakır; bu durumda teâruz olmasa da tahsis söz konusu olabilir.¹²⁶ Dolayısıyla teâruz, tahsisin ortaya çıkışına sebep olabilir fakat onun zorunlu şartı değildir. Ancak bu iki yaklaşımın ortak noktası, tahsis ile teâruz arasında bir ilişkinin bulunduğunu kabul etmeleridir. Başka bir deyişle, her teâruz durumu tahsis için bir çözüm yolu olarak gündeme gelebilir, ancak her tahsis gerçekleştiğinde mutlaka teâruz söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ilişki, çalışmamızın temel sorusunu ortaya çıkarmaktadır: Nas ile maslahat arasında bir teâruz düşünülebilir mi; eğer düşünülebilirse, tahsis mekanizması nasıl işlerlik kazanır?

Nas-maslahat arasında teâruzun söz konusu olup olmayacağı meselesi “hangi nas” sorusuna verilen yanıt ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir. Nitekim naslar sübut ve delalet bakımından kat’î veya zannî olabilir. Buna göre iki ihtimalden söz etmek mümkündür:

1-Kat’î nas ile maslahatın teâruzu: Eğer nas hem sübut hem de delalet bakımından kesinlik arz ediyorsa, ona muhalif bir maslahat tasavvur edilemez. Böyle bir maslahat, Şâri’nin nazarında maslahat değil, bilakis mefsedet sayılır. Bu nedenle kat’î nassın karşısında maslahatın dikkate alınamayacağı hususunda, Necmeddin et-Tûfî’nin farklı yaklaşımı dışında, fakihler ittifak halindedir.

2-Zannî nas ile maslahatın teâruzu: Nassın sübut veya delalet bakımından zannî olması durumunda, maslahatla ilişkisinin nasıl ele alınacağı konusunda farklı görüşler söz konusudur.

a-Maslahat ve istihsan şer’i delillerden kabul etmeyen usûl ekolleri, nas ister kat’î ister zannî olsun, maslahatın ona karşı tahsis edici bir rol üstlenmesine cevaz vermezler. Çünkü onların yaklaşımında, nassın bulunmadığı yerde dahi maslahata başvurulmaz; bu durumda nassın bulunduğu yerde maslahata başvurulması imkânsızdır.

b-Maslahatı şer’i delillerden biri olarak gören ekollerde ise farklı değerlendirmeler mevcuttur.

-Bir görüşe göre, nas kat’î olduğunda maslahata itibar edilemez. Hanbelî usûlcüler, nassın zannî olması halinde bile nassı tercih etmeyi uygun görmüş, maslahatın böyle durumlarda hakiki değil, vehmî olduğunu savunmuşlardır.¹²⁷

¹²⁶ Asa, *İslam Hukuk Metodolojisinde Cem ve Te’lîf*, 45-47.

¹²⁷ Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel: Hayatı, Görüşleri, Fıkıhta Yeri*, çev. Osman Keskiöğlu (Ankara: Hilal Yayınları, 1984), 324.

-Diğer taraftan özellikle Mâlikî mezhebine göre, nas zannî olduğunda maslahatın nassı tahsis etmesi mümkündür. Onlara göre teâruz halinde maslahat, kat'î olmayan nassın kapsamını daraltabilir.¹²⁸

Bu sınıflandırma, nas ile maslahatın hangi şartlarda teâruz edebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Mâlikîlerin maslahatla tahsis anlayışının temelini aydınlatmakta ve çalışmamızın ilerleyen safhalarında ele alınacak olan “maslahatla tahsisin şartları” konusuna bir giriş mahiyeti taşımaktadır.

1.3.4.2. Nas-Maslahat İlişkisinin İslam Toplumdaki Yansımaları

İslâm hukuku, tarih boyunca değişen sosyal şartlar karşısında ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm üretme çabası içinde olmuştur. Bu çabaların ana kaynağı naslar olmuş, naslar İslâm hukuk düşüncesinin temel referans noktası olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte nasların anlaşılması ve yorumlanması her dönemde, farklı ekollerde ve mezheplerde çeşitli biçimlerde gerçekleşmiştir. Bu farklılık yalnızca yöntemsel tercihlerden değil, aynı zamanda nassın mahiyetine dair benimsenen metodolojik yaklaşımlardan da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla naslarda yer alan amelî hükümlere tarihselci bir perspektiften yaklaşan bir kimse ile selefî bir eğilime mensup olup nassın zahirine sıkı sıkıya bağlı bir yaklaşım sergileyen kişi aynı metinden hareketle aynı sonuçlara ulaşması çoğu zaman söz konusu olmayacaktır. Tarihselci yaklaşım nasların indiği tarihsel bağlamı merkeze alırken, Zâhirî yaklaşım lafzın literal anlamına bağlılığı esas alır. Bu ayrım, yalnızca teorik bir farklılık değil, İslâm toplumlarının hukukî ve sosyal düzenine yaklaşım konusundaki farklılıkları doğrudan etkileyen bir meseledir. Araştırmamızın bu bölümünde esas amacımız, nas-maslahat ilişkisinin İslam toplumlarında nasıl tezahür ettiğini ortaya koymaktır. Böylece farklı düşünce ekollerinin bu ilişkiye dair geliştirdiği yaklaşımlar mukayese edilecek ve özellikle Malikî mezhebinin meseleye özgün katkısı incelenecektir.

Nas-maslahat ilişkisini açıklamada uç yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bir tarafta nassın zahirine sıkı sıkıya bağlı kalan, reye dayalı yoruma kesin bir biçimde karşı çıkan Zâhirî anlayış; diğer tarafta ise nasları büyük ölçüde tarihsel bağlama hapseden modernist-tarihselci yaklaşım bulunmaktadır. Bununla birlikte, vasat yolu temsil eden ve hem nassı

¹²⁸ Mustafa Ahmed Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 98-102.

hem de maslahatı dikkate alan bir yaklaşım da tarih boyunca varlık göstermiştir. Yusuf el-Karadâvî'nin "vasat yol" şeklinde adlandırdığı bu anlayış, nasların bağlayıcılığını kabul etmekle birlikte maslahatı da yorumun önemli bir unsuru olarak değerlendirmektedir.¹²⁹ Böylelikle ifrat ve tefritten uzak, daha dengeli bir zemin ortaya çıkmaktadır.

Zâhirîlik, nasları yalnızca lafzî düzeyde anlamayı ilke edinir. Bu yaklaşım, nasların manalarına, illetlerine ve makâsıdına yönelmeksizin zahirle yetinmeyi esas alır. İbn Hazm'ın (ö.456/1064),

"Şeriat yalnızca kulların denenmesi için gelmiştir. Kulların maslahatları kendi bakışlarına göre değil Allah'ın emir ve nehiyleri doğrultusunda cereyan eder. Bir kimse kendi şahsi görüşünü Allah'a izafe ederse Allah'a iftira etmiş olur; eğer Allah'a izafe etmezse bu da o görüşün dinden olmadığı anlamına gelir. Dini bir konuda hiç kimse Rabbimizin dediğinin ve bize vacip kıldığının dışında bir şey söyleme yetkisine sahip değildir" sözü bu anlayışın özünü yansıtmaktadır."¹³⁰

Bu yaklaşımda maslahata dayalı ictihad, din adına yeni hükümler koymak anlamına gelir ve şeriatın alanına müdahale olarak görülür. Dolayısıyla Zâhirîlik, nas ile maslahat arasındaki ilişkiyi en dar çerçevede yorumlayan uç yaklaşımı temsil etmektedir.¹³¹

Modernist-tarihselci yaklaşım ise naslarda yer alan hükümlerin geçerliliğinin nüzûl döneminin tarihî ve toplumsal bağlamıyla sınırlı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında farklılıklar bulunsa da ortak nokta Kur'ân'ın tarihsel bir hitap olduğu düşüncesidir. Kur'ân'ın ahkâm ayetleri, bu bakış açısına göre, bugünün Müslümanları için bağlayıcı somut hükümler değil; onların arkasındaki ahlâkî ilkelerin ifadesidir.¹³²

Dolayısıyla Müslümanlar, İslam'ın sadece geçmişe özlem duygusunun değil her zaman ve zeminde geçerli olan temel ilkeleri edinme bilincinde olmalıdır.¹³³ Bu anlayışın öncülerinden Fazlurrahman'a göre Kur'ân, tarihsel bağlamında somut problemlere çözüm üretmiş; ancak bu çözümlerin gerisinde evrensel ahlâkî ilkeler barındırmıştır. Ona göre bugün için bağlayıcı olan, lafzî hükümler değil, bu hükümlerden çıkarılabilecek

¹²⁹ el-Karadavi, *ed-Dirase fi maksadı's-şer'îa beyne'l-makası'l-küllîyye ve'n-nususu'l-cüziyye*.

¹³⁰ İbn Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, ed. Abdürrezzâk Afîfî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2016), 5/125-131; H.Yunus Apaydın, *İbn Hazm: Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017), 43.

¹³¹ Apaydın, *İbn Hazm: Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni*, 41-44.

¹³² H.Yunus Apaydın, "Fıkıh Usûlünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 345-353.

¹³³ Mustafa Öztürk, *Kur'ân, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler* (Ankara: Okulu Yayınları, 2011), 273.

evrensel değerlerdir.¹³⁴ Bu yaklaşım, salt lafızcılığın Kur'ân'ın evrensel yönünü daralttığını ve yeni tarihsel şartlarda anlamını yitirdiğini iddia eder; çözümü ise içtihat mekanizmasında görür.¹³⁵

Tarihselci yorum, İslâm hukukunun işlevselliğini sürdürmek için maslahata ve makâsıda yönelmek gerektiğini savunsa da nası tali konuma indirgemesi sebebiyle geleneğin metodolojisinden radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Bu sebeple bu yaklaşım eleştirilere konu olmuş; özellikle kanun koyucu ayetlerin dahi tarihsel bağlamla sınırlandırılması, İslâm hukukunun evrensellik iddiasını zedeleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in uygulamaları veya Şâtıbî'nin makâsıd teorisi üzerinden meşruiyet arayışları da problemli görülmüştür. Çünkü bu örneklerde nassın yürürlükten kaldırılması değil, tatbik şartlarının değişmesi söz konusudur.¹³⁶

Müslüman toplumların yaşadığı travma ve krizlere karşı en köklü ve sürdürülebilir çözüm önerilerinden biri, kadim ilim geleneklerinin kendi iç dinamikleriyle yeniden ihya edilmesi olmuştur. İslam düşüncesi, tarih boyunca karşılaştığı meydan okumaları, kendi epistemolojik ve metodolojik imkânları içinde aşmayı başarmıştır.¹³⁷ Bu nedenle günümüzde de literalist yaklaşımların katı nas merkeziliği ile tarihselci okumanın sınırsız değişim iddiası arasında, vasat ve kuşatıcı bir yolun inşası zaruridir. Bu vasat yaklaşım, şer'î nasların otoritesini muhafaza ederken maslahatın da hukukun dinamik yapısının ortaya çıkmasında dikkate alınmasını savunur. Böylelikle ne Zâhirîliğin nassı daraltıcı tutumuna ne de tarihselciliğin nassı tali konuma indirgeyen yaklaşımına sapar. Aksine, nassın lafzı ve ruhunu birlikte değerlendirerek maslahatla tahsisin fikrî zeminini kurar. Maslahatla tahsis ise, hem Kur'ân ve Sünnetin bağlayıcılığını koruyan hem de değişen şartlara uyum sağlayan dinamik bir yöntem olarak bu dengeyi temsil etmektedir. Sonuç olarak nas ile maslahat arasındaki ilişkinin sağlıklı bir dengede kurulması, İslam hukuk geleneğinin kendi köklerinden beslenerek çağdaş sorunlara sahih ve uygulanabilir çözümler üretme kapasitesini ortaya koymaktadır.

¹³⁴ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık (İslam Eğitim Tarihinde) Fikri Bir Geleneğin Değişimi*, çev. Alparlan Açıkgenç - Hayri Kırbaçoğlu (İstanbul: Fecr Yayınları, 1990), 74-76.

¹³⁵ Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 1990), 101.

¹³⁶ Ertuğrul Boynukalın, *İslam Hukukunda Gaye Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 133-138.

¹³⁷ Hacı Mehmet Günay, "Süreklilik ve Değişim Bakımından Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar", *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 128.

1.4. Maslahatla Tahsis Kavramı

Buraya kadar yapılan tanım ve sınıflandırmalar, aslında sistematik bir teorisi ortaya konulmamış, hatta zaman zaman farklı kavramsallaştırmalar altında üstü örtülü şekilde işlenen maslahatla tahsis olgusunun daha anlaşılır hale gelmesi için hazırlanmış bir ön çerçeve mahiyetindedir.

Mâlikî fakihleri, daha önce de ifade edildiği üzere gerek usûl gerekse fûrû fıkıh alanında maslahatı yoğun bir şekilde işlevsel kılmışlardır. İmam Mâlik'in, yaşadığı dönemde her ne kadar doğrudan bu isimle olmasa da mahiyet ve kavramsal bakımdan maslahata dayalı içtihatlar da bulunması ve bu yönüyle çağdaşlarından ayrılması, onun maslahat eksenli bir yaklaşım ile anılmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu, İmam Mâlik'in bütün içtihatlarının ve fetvalarının maslahat düşüncesine dayalı olduğu anlamına gelmez. Aksine, onun içtihatlarında maslahatın gözetildiği ve kararlarının bu prensipten etkilendiğini ifade eder.¹³⁸ Bu anlayış, Mâlikî mezhebinin sonraki önde gelen fakihleri tarafından da sürdürülmüş, bu yönüyle Mâlikî fakihleri herhangi bir nas veya icmâ tarafından doğrudan desteklenmeyen fakat genel şer'î maksatlarla uyumlu görülen mürsel maslahat türünü, müstakil bir delil olarak kullanmalarıyla temayüz etmişlerdir. Mâlikîlerin maslahat ile ilişkisini yalnızca Mürsel maslahatla istidlalde bulunmak yani ıstıslah ile sınırlandırmak doğru değildir. Zira mezhebe ait fıkıh literatüründe onların yalnızca nasların bulunmadığı alanlarda değil, nasların mevcut olduğu meselelerde de maslahatı dikkate alarak hüküm verdiklerini göstermektedir.

Ne var ki gerek usûl gerekse fûrû eserlerinde “et-tahsîs bi'l-maslaha” tabirine doğrudan rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, belirli bir teorinin müstakil olarak ortaya konulmamasıdır. Maslahatla tahsis düşüncesi, çoğu kez başka kavramlar altında işlenmiş, ancak fûrûda pratik uygulama imkânı bulmuştur. Dolayısıyla bu kavramın tanımlanması, sınırlarının belirlenmesi ve hangi şartlar altında uygulanabileceğinin ortaya konulması, İslâm hukuk metodolojisi açısından temel bir ihtiyaç olarak görünmektedir.

Kur'ân ve Sünnette umum ifade eden birçok nas bulunmaktadır. Bu tür lafızlar, kapsamına giren tüm fertleri hükme dahil etmektedir. Mâlikîler ise bu genel kapsamın, maslahat gereği bazı durumlarda sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, âm bir nas ilk bakışta bütün fertlere uygulanacak gibi görünse de kapsamına giren

¹³⁸ Şelebi, *Ta'lîlu'l-Ahkam*, 386.

bütün fertlere aynı şekilde uygulanması maslahatın ihlâlîne veya doğrudan zarara yol açabilmektedir. Bu sebeple, Mâlikîler bazı durumlarda yalnızca başka bir nas veya icmâ ile değil, maslahat ile de âm nasları tahsis etmişlerdir. Ancak bu uygulama sadece muamelata dair konularda geçerlidir; ibadet alanında maslahatla tahsise başvurulmamaktadır.¹³⁹

Maslahatla tahsis, hükmün özünü korurken onun tatbik alanını şer'î maksatlara daha uygun olacak şekilde daraltma işlevi görmektedir. Böylece nasların lafzî sınırları keyfî biçimde zorlanmaksızın, onların asıl gayeleri ve gerçekleştirmek istediği maslahatlar daha etkin biçimde hayata geçirilmiş olmaktadır. Burada şu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir: Nassın tahsis edilmesi, bir hükmün değiştirilmesi anlamına gelmez. Zira hükümde değişiklik, yalnızca o hükmü vaz'edenin nesih yoluyla yapabileceği bir iştir. Usûl âlimlerinin açıklamalarına göre tahsis, kanun koyucunun iradesini açıklığa kavuşturan bir tefsir ve beyandır. Buna göre tahsis, bir nassın zahiren kapsadığı tüm fertleri değil, yalnızca belirli bir kısmını içine aldığını ortaya koymaktır; bu durum nassın hükmünü iptal etmeyi değil, maksadını sınırlı bir çerçevede uygulamayı ifade eder.¹⁴⁰

¹³⁹ Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, 358.

¹⁴⁰ Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, çev. Osman Keskinoglu, 101.

2.BÖLÜM: MÂLİKÎ LİTERATÜRÜNDE MASLAHATLA TAHSİS

İslam hukuku, kaynağı itibariyle vahye dayalı olması nedeniyle değişmez ilke ve hükümlere sahip bulunmakla birlikte aynı zamanda adaleti yerine getirebilmek ve toplumsal ihtiyaçları uygun bir şekilde karşılayabilmek için şartlara göre esneklik sağlayan ve değişime açık prensiplere de sahiptir. Değişmez ilke ve hükümlerin kaynağını nas ve icmâ teşkil ederken hukukun esnek yapısını muhafaza etmek ve güncelle olan bağlantısını devam ettirme görevini de başta maslahat olmak üzere diğer akli deliller üstlenmiştir.

İslam hukuk tarihinde maslahatın hücciyeti yönündeki tartışmalar yanında maslahatın naslarla ilişkisi konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüş, maslahatlar farklı kriterlere göre çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur.

Maslahat-nas ilişkisi konusuna ilişkin usûl literatüründeki tartışmaların çoğunlukla mürsel maslahatın temellendirilmesi bağlamında ele alındığı görülür. Bununla birlikte bir bütün olarak maslahatın naslar ile ilişkisini yalnızca mürsel maslahat ile sınırlandırmak yanıltıcı olabilir. Çünkü dini bütünü ile taabbüd alanı olarak gören Zâhirîler bir kenara bırakıldığında naslarda yer alan hükümlerin maslahatı barındırdığı ve dinin nihaî amacının “maslahatı celb etmek ve mefseti defetmek” olduğu İslam hukukçuları tarafından ittifaka yakın bir biçimde benimsenmiştir. Naslarda mündemiç olan bu maslahat yanında, nas dışı alanda bir maslahat bulunup bulunmadığı, dahası maslahatın naslarla çelişip çelişmeyeceği yönündeki tartışmalar da dahil edildiğinde maslahatın birkaç boyutunun olması, genelleme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Maslahata ilişkin bütün bu tartışmaları hesaba katmak suretiyle farklı bir taksimata alan açmak, nas-maslahat arasındaki bağın derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Yapılacak olan sınıflandırma, İslam hukuk düşüncesine görüşleri ile etki eden kişi veya grupların nas-maslahat arasında gözettikleri dengenin açığa çıkarılması bağlamında önemli bir katkı sunacaktır.

Nas-Maslahat İlişkisine Dair Yaklaşımlar

Bütüncül bir yaklaşımla nas-maslahat ilişkisine dair tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda dört farklı maslahat alanından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilkini, yukarıda da kısmen değinildiği üzere, “dinin bizatihi maslahat olduğu” yönündeki söylem teşkil eder. Bu görüşü benimseyenlere göre din, özünde maslahatları içeren ve mefsetleri (zararları) defeden bir yapıya sahiptir. Zira naslara bakıldığında ya doğrudan

kulun maslahatına yönelik teşviklerin ya zararların def'ine dair ifadelerin yahut her iki durumun birlikte yer aldığı hükümlerin bulunduğu görülmektedir.¹⁴¹ Bu yaklaşıma göre, naslarda yer alan hükümlerin nihai amacı, insanların dünya ve ahiret maslahatlarını temin etmektir. Nitekim “nasların maslahat içerdiği” yönündeki bu görüş, kıyası hüccet olarak kabul eden usûlcülerin kahir ekseriyeti tarafından ittifaka yakın bir şekilde benimsenmiştir. Onlara göre Allah'ın, kullarının faydasına olan bir durumu dışlaması veya onlar için zararlı olan bir hususu görmezden gelmesi düşünülemez. Bu sebeple maslahatın, nasların özünde mevcut olduğu kanaati ileri sürülmüştür. Bu görüşün sözcülerinden sayılabilecek ve maslahat konusunda dair ilk defa müstakil eser yazan İzzeddin b. Abdüsselam da şöyle demiştir:

“Şeriatın tamamı, küçük büyük tüm maslahatları temin ve küçük büyük tüm mefsedetleri izale etmeye yöneliktir. Allah'ın (cc) bütün hükümleri ya dünyevi veya uhrevi bir maslahatı temin ya da dünyevi veya uhrevi bir mefsedeti izale eder.”¹⁴²

Nas-maslahat ilişkisine dair tartışmaların yoğunlaştığı ikinci alan “nas dışı maslahat alanının imkânı” meselesidir. Bu tartışma, tam da mürsel maslahatın hücciyeti tartışması ile ilgilidir. Kimi usûlcüler nassın bağımsız bir maslahat alanı bulunmadığını ileri sürerken, Mâlikîler başta olmak üzere birtakım usûlcüler ise nassın, hakkında doğrudan bir şey söylemediği alanda maslahatla amel edilebilir olduğunu savunmuşlardır. Nitekim Mâlikîlerin kat'iyeti ifade eden şer'î deliller hariç geniş bir alanda maslahata yer verdikleri fark edilir. Bu da onların maslahata verdikleri önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bilgiler ışığında Malikî içtihadı, bir meselede şeriattan leh ve aleyhte bir delilin bulunmaması halinde hükmü, mürsel maslahat üzerine tesis etmiş ve delilin olmadığı yerde de müstakil bir kaynak olarak kabul etmiştir.¹⁴³ Sınırsız olaylar karşısında sınırlı olan nassın, bütün maslahatları kuşatmadığını, dolayısı ile nasların dışında mürsel maslahat alanının da olduğunu savunmuşlardır.

Nas-maslahat ilişkisine dair bir diğer görüş ise Necmeddin et-Tûfî'ye aittir. Tûfî, maslahatın nas ve icmâya öncelenmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre naslar, içerdikleri ihtilaf potansiyeli nedeniyle hükümlerde anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Buna karşılık maslahat ile amel edildiğinde ihtilaf ortadan kalkmakta ve şer'an istenen bir

¹⁴¹ İzzeddin ibn Abdüsselam, *İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri= Kavaidu'l-ahkamfi mesalihi'l-enam*, çev. Soner Duman - Süleyman Kaya (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 36.

¹⁴² Abdüsselam, *İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri= Kavaidu'l-ahkamfi mesalihi'l-enam*, 57.

¹⁴³ Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, 94.

ittifak doğmaktadır. Bu sebeple maslahata öncelik verilmesi daha iyidir.¹⁴⁴ Tufi'nin bu görüşü üç önermeye dayandırmaktadır:

- 1-Şari'nin temel maksadı maslahattır. Bu önerme Tufi'nin en güçlü ve en özgün delilidir.
- 2-Maslahat, kat'î naslar veya icmâ ile uyuşmak zorunda değildir. Aksine nas veya icmâ maslahat ile teâruz edebilir ve bu durumda maslahatın takdim edilmesi gerekir.
- 3-Bu hükümler sadece adet ve muamelata ilişkin hükümlerde geçerlidir, çünkü bu alanlarda Şâri'nin amacı, kulların maslahatlarını muhafaza etmektir. Ancak ibadetler Şâri'nin hakkı olduğundan bu kapsamın dışındadır, ibadete ilişkin hükümleri yalnızca O belirler.¹⁴⁵

Literatürde sıkça başvurulmuş bu üçlü tasnifin dışında, nas-maslahat ilişkisine dair teorik olarak geliştirilen fakat henüz kavramsallaştırılmamış bir başka yaklaşım daha mevcuttur. Bu yaklaşımda maslahatı çeşitli yönleriyle kullanan Mâlikîlerin, açıkça ortaya konmuş bir teoriye sahip olmasalar da maslahatla âm nasları tahsis ettikleri görülmektedir. Bu durum, Mâlikî mezhebinin nas-maslahat ilişkisine dair değerlendirmelerinde, maslahatı mutlak şekilde önceleyen Necmeddin et-Tûfî gibi cüretkâr yaklaşımlar ile maslahata ağır şartlar getirilerek¹⁴⁶ onu dar bir çerçevede uygulamayı savunan diğer görüşler arasında mutedil bir çizgi benimsediklerini söylemek mümkündür.

Mâlikî alimler, umumi lafızlara sahip nasları, maslahat ile tahsis etmiş; kapsamını daraltmışlardır. Onlar maslahata o kadar çok önem vermişlerdir ki sadece nassın olmadığı maslahat-ı mürsele ile değil nassın umumi bir hükmünün olduğu alanda da maslahatı aktif olarak işletmiş ve o naslardaki umumi hükümleri, maslahat düşüncesi ile sınırlandırmışlardır. Kanaatimizce Mâlikîlerin umumi nitelikli nasları maslahatla tahsis etme konusundaki metodolojik yaklaşımları ve pratik uygulamaları bugün de naslara yaklaşırken bizlere ışık tutabilecek bir potansiyele sahiptir.

2.1. Mâlikî Literatüründe Maslahatla Tahsis Konusunun Usûldeki Yeri

İslam hukuku tarihsel sürekliliğini devam ettirebilmek ve her dönemde karşılaşılan yeni meseleler karşısında çözüm üretebilmek için güncelliğini ve esnekliğini koruyacak dinamiklere sahiptir. Bu dinamikler bir yandan İslam hukukunun nas dışı delillere sahip

¹⁴⁴ Tufi, *Risâle fî riayeti'l-maslaha*, 34.

¹⁴⁵ Mustafa Zeyd, *el-Maslahatu fî't-teşrii'l-İslâmî ve Necmeddin et-Tufi*, 1954, 133.

¹⁴⁶ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Davabitü'l-maslaha fî's-şeriatî'l-İslamiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982).

olması diğer yandan da bir meselenin şer'i hükmüne ulaşabilme adına fakihin elinden gelen çabayı ortaya koymasını ifade eden içtihat faaliyeti ile somutlaşmaktadır.¹⁴⁷

Beşerî fiillerin çeşitliliği ve sınırsızlığına karşılık, nasların sayıca sınırlı oluşu, içtihat faaliyetini zaruri kılar. Zira naslarda yer alan genel ilkeler ve temel prensipler, her dönemin ihtiyaçlarına doğrudan cevap verecek ayrıntıya sahip değildir. Bu nedenle müçtehit, nasları anlamada ve yorumlamada derin kavrayışa sahip olmakla mükelleftir. İctihadın fıkıh tarihinde farz-ı kifâye olarak değerlendirilmesi, bu görevi üstlenecek kimselerin bulunmaması hâlinde ümmetin tamamının sorumlu tutulması gibi değerlendirmeler de içtihadın İslam hukuku içerisindeki hayati konumunu göstermektedir. Çünkü içtihat ehliyetine sahip kimselerin azalması veya bu faaliyetin işlevsiz hâle gelmesi, taklidin yaygınlaşmasına ve fıkıhın durağanlaşmasına razı olunduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

Hayati öneme sahip bu faaliyetin günümüzde etkin ve yeterli derecede icra edilemiyor olması, fikhî üretkenliğin zayıflaması gibi sonuçlar doğurmakta; bu durum da İslam hukukunun toplumsal sorunlara yeterli derecede çözüm üretmediği yönünde eleştirilere yol açmaktadır. İlk dönemlerde hızlı kararlar alınabilmesini mümkün kılan toplumsal yapı ve meselelerin sadeliği, zamanla yerini daha karmaşık problemlere bırakmıştır. Dolayısıyla fıkıhın sabit, katı ve değişime kapalı bir sistem gibi algılanması, onun çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir yapıya dönüşmesi riskini beraberinde getirecektir. Bu düşünceden hareketle her dönemde ictihad faaliyetini işlevsel tutan âlimler bulunmuş ve fıkıhın delilleri ile şeriatın maksatlarını bir arada değerlendirerek makâsıd ve maslahat düşüncesine dayalı içtihatlarda bulunmuşlardır.¹⁴⁹

Bu çalışma da esasen böyle bir çabanın parçası olarak, klasik usûl eserlerinde açık bir başlık altında ele alınmamış olmakla birlikte, Malikî mezhebinde fûrû düzeyinde sıkça uygulandığı gözlemlenen bir meseleye, yani maslahat gerekçesiyle âm nassın kapsamının sınırlandırılması problemine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın hem teorideki temellerini hem de pratikteki yansımalarını tespit etmek, mezhebin maslahat anlayışını daha doğru kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

¹⁴⁷ Abdurrahman Haçkalı, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İctihat Metodunun Gelişimi* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2004), 13.

¹⁴⁸ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 199.

¹⁴⁹ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 200.

2.1.1. Yorum Yöntemleri Bağlamında: Lafzî ve Gaî Yaklaşımlar

Günümüzde İslam hukukunun gelişim seyri üzerine yapılan değerlendirmelerde, hukuk sisteminin giderek donuklaştığı ve dinamik içtihat mekanizmalarının işlevini yitirmeye başladığı yönünde yaygın bir kanaat mevcuttur. Bu duruma neden olarak, nasların büyük ölçüde lafzî yoruma tâbi tutulması ve buna mukabil maksat (gaye) odaklı yorum biçimlerinin arka plana itilmesi gösterilmektedir.¹⁵⁰ Modern hukuk literatüründe de bu meseleye sıklıkla dikkat çekilmiş; hukukî metinlerin, ilk ortaya çıktıkları dönemin toplumsal ve kültürel bağlamına sıkı sıkıya bağlı bir şekilde yorumlanmasının, hukukun evrensel yönünü ve değişen şartlara uyarlanabilirliğini zayıflattığı ifade edilmiştir. Nitekim bu bağlamda Necip Bilge'ye ait şu değerlendirme dikkat çekicidir:

“Kanunu ilk çıktığı zamanın şartlarına ve telakkilerine göre yorumlama düşüncesi, hukukun ilerlemesini ve gelişmesini durdurma sonucunu doğurur. Dinsel hukukun amaca göre yorumlanmaması, onun donmasına yol açmıştır. Amaçsal yorum, dinsel ilkelere de canlılık kazandırır. Çünkü kanunu, lafzî ve ruhunun müsaade ettiği nisbette, zamanın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tefsir ve tatbik etmesi, adalet fikrine ve toplumun menfaatlerine daha uygun olur.”¹⁵¹

Bu tespitlerden hareketle, çalışmamızda maslahatla tahsis konusunun içtihat bağlamındaki yeri ele alınacak; ancak bu meseleye geçmeden önce, lafzî ve gaî (teleolojik) yorum ayrımının İslam hukuku içerisindeki karşılığının doğru konumlandırılması gerektiği belirtilmelidir. Zira “literal” ve “teleolojik” yorum gibi terimler, modern hukuk sistemlerine ait kavramsallaştırmalardır. Bu kavramların İslam hukukuna aynen aktarılması, metodolojik ve kavramsal hatalara neden olabilir. İslam hukukundaki bu tartışmanın asıl karşılığı, usûl-i fıkıhta içtihat teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bilindiği üzere İslam hukukunda içtihat, iki temel yaklaşıma dayalı olarak tasnif edilmektedir:

- a) Lafzî esas alan içtihat,
- b) Manayî esas alan içtihat.

Lafzî esas alan içtihat; nasların zahiri ifadelerine bağlı kalarak hüküm çıkarma yöntemidir. Bu yöntemde lafız-mana ilişkisi dikkatle gözetilir ve zahiri hükmün dışına çıkılmamaya özen gösterilir. Buna mukabil, manayî esas alan gaî içtihat ise, nasta belirli

¹⁵⁰ Abdurrahim Kozalı, “Nasların Anlaşılmasında Lafzî ve Gâî Yorum İkileminde İmam Şâtıbî”, (ts.), 311.

¹⁵¹ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2007), 203.

olsun veya olmasın illet ya da makâsıd temel alınarak oluşturulan içtihat faaliyetidir. Bu yaklaşım içerisinde iki farklı yönelim öne çıkar: Kıyas içtihadı ve gayeci (maksat temelli) içtihat. Şer’i deliller içerisinde kıyas ilk kısma girerken istihsan, ıstıslah, seddi zeriâ gibi maslahat eksenli şer’î deliller, gayeci içtihat kısmında ele alınmaktadır.¹⁵² İctihadın bu ikinci türünde, özellikle maslahat merkezli deliller kullanılmakta ve hüküm, lafzın ötesinde şer’î gayeleri gerçekleştirme hedefiyle şekillenmektedir. Malikî mezhebi başta olmak üzere, bazı mezheplerin maslahat temelli hüküm istinbatına özel bir önem atfetmeleri, bu içtihat biçiminin sistem içindeki yeri ve fonksiyonunu daha da belirgin kılmıştır. Özellikle ıstıslah delili, Malikî usûl düşüncesinde lafzın ötesine geçerek kamu yararını önceleyen yaklaşımların önünü açmıştır.

Bu bağlamda, klasik fıkıh anlayışı ile modern hukuk sistemleri arasında benzerlik kurulması mümkün olmakla birlikte iki hukuk alanına ilişkin benzerliklerin, tarihsel ve sistemsel farklar sebebiyle aynı terimlerle ifade edilemeyeceği belirtilmelidir. Ancak konunun anlaşılması adına bu kıyaslamaya girilmeden çalışmamızda “lafzî” ve “gaî” yorum gibi modern tabirler, içtihat perspektifiyle ele alınacak ve mesele Malikî mezhebi özelinde “maslahatla tahsis” çerçevesinde değerlendirilecektir.

Lafzî (literalist) yorum yöntemi, kanun metnini mantık ve deyim bakımından manasını araştırmayı ifade eden yöntemdir. Bu yöntemle göre kanun metninde geçen lafızlar, lafızların kullanım şekli ve dile ait kurallar önem arz etmektedir.¹⁵³ Kanun koyucunun da bu sözcükleri kullanması, o metnin anlaşılması için yeteri kadar bilgiyi verdiği ön kabulü ile yorumlama gerçekleştirilir. Dolayısıyla anlam, lafzın dışına çıkılmaksızın dilin kendi iç sistematigi doğrultusunda belirlenir. Bu tür yorum anlayışı, pozitif hukuk sistemlerinde olduğu kadar özellikle vahye dayalı hukuk sistemlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. İslam hukuku da temel kaynakları Kur’ân ve sünnet olan bir hukuk sistemi olarak, tabiatı gereği lafzî yorumu önceleyen bir yapıya sahiptir. Bu hukuk sistemi diğer sistemlerden farklı olarak özellikle vahiy kaynaklı olması ve vahyin de ilahi kelam olduğu kabulünden hareketle lafzî yorumu zorunlu kılar.¹⁵⁴ Buna göre nas olarak adlandırılan Kur’ân ve sünnetin her bir kelimesinin Şâri tarafından bilerek ve kastedilerek kullanıldığı kabulü ile yorumlama yapılır. Nitekim nasların lafızları ve manaları ile ilgili usûl eserlerinde verilen

¹⁵² Haçkalı, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İctihat Metodunun Gelişimi*, 16-20.

¹⁵³ Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 202.

¹⁵⁴ Muharrem Kılıç, *İslam Hukuk Metodolojisinde Nasların Lafzî Yorumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 115.

detay bilgi ve sistematikler, lafzî yoruma büyük ağırlık verildiğini göstermektedir.¹⁵⁵ Usûl-i fıkıh literatüründe yer alan kapsamlı “delalet teorileri”, nahiv, sarf, belagat gibi ilimlerin alanın ayrılmaz parçaları haline gelmesi, lafzın anlam gücüne verilen önemi ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, fıkıh usûlünde dil ve mantık ilkelerine gösterilen titizlik, genellikle teşriin ruhî (amaçsal) yönlerinden daha fazla ön planda tutulmuştur. Elbette bu durumu abes görmek mümkün değildir. Çünkü şer’î nasları, modern kanunlardan ayıran en önemli özellik, tüm unsurların Şâri tarafından özellikle seçilerek oluşturulduğuna dair kabuldür.¹⁵⁶ Bu durum da yorumun sınırlarını genişletmeden önce lafzın anlam imkânlarını sonuna kadar değerlendirme gereğini beraberinde getirir.

Sonuç olarak, İslam hukukunun lafzî yoruma dayalı sistematik bir dil inşası kurduğu açıktır. Bu durum, nasların ilahî kaynaklı olması ve lafzın kutsiyetinin kabul edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Ancak lafzîliğin tek boyutlu bir yoruma dönüşmesi, hukukun canlılığını tehdit eden bir unsur haline gelebilmektedir. Bu nedenle kanaatimizce lafzî yorumun yerini reddetmeden, maslahat ve makâsıd merkezli yorum biçimlerinin de içtihat geleneği içerisinde yeniden konumlandırılması, özellikle günümüz meselelerine çözüm üretme noktasında zaruri bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Gaî/teleolojik yorumlamada ise kanun metni, kanunun anlaşılmasına yardımcı olur fakat yorum faaliyeti sadece metin ile sınırlı kalmaz; kanunun amacını, bilhassa o zamanın ihtiyaç ve gereksinimlerini de göz önüne almayı teklif eden bir yorum yöntemi olarak karşımıza çıkar.¹⁵⁷ Bu doğrultuda, hukuk kurallarının yalnızca metne sadık kalınarak uygulanması, kimi zaman yanlış ya da eksik kararların ortaya çıkmasına neden olabilmekte; buna karşılık, hükmün gayesinin anlaşılması, daha geniş ve kapsayıcı bir uygulama zemini oluşturmaktadır. İslam hukukunda ise gaî yorum, makâsıd ve maslahat düşüncesi çerçevesinde anlam kazanmıştır. Bu düşüncenin ilk sistematik temelleri Cüveynî (478) ve öğrencisi İmam Gazzalî (505) tarafından atılmıştır. Ancak bu yaklaşım, Şâtıbî’nin (790) el-Muvâfakât adlı eseriyle birlikte müstakil bir teori hâline gelmiş ve içtihat alanında yeni bir açılım sunmuştur.¹⁵⁸ Şâtıbî, nasları ve cüz’î ilkeleri göz önüne alarak bu nasların işaret ettiği küllî ilkeleri ve şer’î maksatları da göz önünde

¹⁵⁵ İbrahim Kafi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2018), 134.

¹⁵⁶ İbrahim Kafi Dönmez, “İslam Hukukunda Müçtehidin Naslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hakimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese” 4 (1986), 48.

¹⁵⁷ Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 203.

¹⁵⁸ Boynukalın, “Makâsıdü’ş-Şer’îa”.

bulundurmaya gerekli görmüştür. Makâsıd düşüncesine göre bir müçtehit, hüküm verirken nasları ve hükümleri maksatlarına göre değerlendirir, genel külli yaklaşımlar ile özel cüzi delilleri beraber inceler, maslahatın sağlanıp mefsedetin giderilmesi amaçlar ve sadece hüküm vermekle kalmayıp hükmün çıktısına yani fiilin sonucuna da bakması beklenir.¹⁵⁹ Bu bağlamda naslara uygun gibi görünen bir tasarrufun, eğer şeriatın maksatlarına (makâsıdü’ş-şerîa) aykırı bir netice doğuracağı anlaşılırsa bu durumda müçtehit, makâsıdı da göz önüne alması ve tümel ile tikelin, külli ile cüzinin cemedilerek hükümden beklenen yararın sağlanmasını amaçlamalıdır. Beklenen faydanın sağlanması ve zararın önlenmesi, sadece hükmün oluşum aşamasında değil; aynı zamanda hükmün uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilmesinde de dikkate alınmalıdır. Çünkü gaî yaklaşım, hükmün sadece verili şartlardaki geçerliliğiyle değil, aynı zamanda sonuçlarıyla da ilgilidir.

Sonuç olarak gaî yorum, İslam hukukunda içtihat faaliyetini donukluk ve katılıktan uzaklaştırarak ona dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde fikhî hükümler hem naslara sadık kalmakta hem de değişen zaman ve şartlara uygun bir şekilde yeniden değerlendirilebilmektedir. Malikî mezhebinin maslahat temelli içtihat anlayışı da bu yorum biçiminin mezhep içindeki uygulama imkânlarını daha görünür hâle getirmektedir.

Fıkhın donuklaşma ve durağanlaşma sürecine girdiği yönünde eleştirilerin ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olarak, nasların ağırlıklı olarak lafzî yorumla ele alınması ve buna mukabil gaî yorumun ikinci planda bırakılması hususu yukarıda ifade edilmişti. Nitekim hukukun nihai amacı olan adaletin sağlanabilmesi, her halükârda lafzın literal yorumunun ön plana çıkarılması ile mümkün olmamaktadır.¹⁶⁰ Her ne kadar nasların lafzî yönü önem arz etse de bu metinlerin ruhuna ve maksadına aynı ölçüde değer verilmemesi, söz konusu hükümlerin toplumun tamamı için uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır.

Nasların yorumunda lafzın dikkate alınması bir zorunluluk olmakla birlikte lafız dışında hiçbir şeyi dikkate almayan, nassın anlamını lafzına eşitleyen literalist yaklaşımın doğurduğu sorunlar dikkate alındığında, bu yöntemin ne tür mefsedetlere yol açabileceği açıkça görülecektir. Bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar üç ana başlık altında

¹⁵⁹ Ahmed Reysuni, *Nazariyyetü’l-Makâsıd inde’l-İmam eş-Şâtıbî* (Riyad: ed-Dârü’l-Alemyyye li’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1992), 324-354.

¹⁶⁰ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer’iyye* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 87.

değerlendirilebilir: Birincisi bu yorum yöntemi, nasların uygulama alanı daraltmaktadır. Lafzî anlam çerçevesinde sınırlandırılan naslar, zamanla ortaya çıkan yeni meselelerin çözümünde yetersiz kalmakta; böylece Şari'nin maksadına ve nassın taşıdığı ruhsal bütünlüğe aykırı sonuçlar doğabilmektedir. İkinci olarak lafzî yorum, nasların anlam bütünlüğünün kaybolmasına sebep olabilmektedir. Cüz'î delillerin yorum sürecinde merkeze alınması, naslardan istinbat edilecek külli anlamların ihmal edilmesine yol açmakta; bu durum da naslara bütüncül yaklaşımın önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Üçüncü ve son sorun ise, nasların aktüel yorum imkânını ortadan kaldırmasıdır. Yalnızca literal anlamla sınırlı tutulan naslar, değişen sosyal ve toplumsal gerçeklikler karşısında yeni yorumlara kapalı hâle gelmekte; bu durum, nasların güncel meseleler karşısında etkili bir şekilde yorumlanmasını imkânsız kılmaktadır.¹⁶¹ Bu gerekçelerle, nasların yalnızca lafzî anlamlarına indirgenerek yorumlanması, onları dar bir çerçevede sıkışmaya mahkûm etmekte uzun vadede ise bu yaklaşımlar, ilgili nasların toplumsal hayatta uygulanabilirliğini ortadan kaldırma riski taşımaktadır.

Diğer yandan, gaî (teleolojik) yorum yöntemi de bazı riskler barındırmaktadır. Bu yöntemin en zayıf yanı, sınırlara riayet etmeksizin aşırı kullanılması durumunda neyin haklı neyin haksız olduğunun anlaşılamayacağı bir durumun, daha da ötede tamamen subjektif ve rölativist bir anlayışın hukuk hayatında ortaya çıkması ihtimalidir.¹⁶² Bu durum, hukukta hak ile bâtılın ayırt edilemediği, sınırların bulanıklaştığı gibi bir durumun ortaya çıkma tehlikesini barındırır. Zira söz konusu yöntemde kanunun maksadı, hukukçular ve fakihler tarafından belirlenmektedir. Metnin lafzına bağlı kalınmaksızın gerçekleştirilen yorumlar, öznel değerlendirmelere ve dolayısıyla hukuk sistemine subjektif unsurların dâhil edilmesine kapı aralayabilir. Bu subjektif yorumlar zamanla çeşitlenecek ve nihayetinde ortak referans noktası olan metin, işlevsiz hâle gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmesi mümkün olacaktır.

Her iki yorumlama yönteminin taşıdığı problemlere değinilmesinin temel amacı, bir hükme ulaşma sürecinde sadece tek bir yorum tarzına bağlı kalmanın doğurabileceği sakıncaları ortaya koymaktır. İslam hukukunun tarihsel gelişim sürecinde, gaî yorumlamadan ziyade lafız ve metin merkezli bir yaklaşımın benimsenmiş olduğunu ve bu yaklaşımın tarihsel açıdan haklı birtakım gerekçelerinin olduğunu söylemek

¹⁶¹ Kılıç, *İslam Hukuk Metodolojisinde Nasların Lafzî Yorumu*, 178-180.

¹⁶² Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), 64.

mümkündür. Günümüzde ise bunun tam aksine bir yöneliş dikkat çekmekte ve lafızdan bağımsız, maslahat eksenli gaî yorumlar ön plana çıkarılmak istenmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Şâri'nin muradına ve kanunun ruhuna ulaşmaya çalışırken temelsiz maksatların oluşturulmasının, faydadan ziyade zarar doğurabileceği gerçeğidir. Nitekim Şâtıbî bu dengeye dair şu ifadeleriyle dikkat çekmektedir:

“Cüz’i bir meselede küllisine dikkat etmeden hüküm veren kimse hata etmiş olur. Cüz’i meselede külliyi göz ardı eden kişi hatalı sonuca ulaşıyorsa aynı şekilde cüziye dikkat etmeksizin külli ilke ile hüküm veren de hata etmiş olur. Çünkü külli ilkeye ulaşmak için mutlak surette cüzi bilgi gereklidir. Aynı şekilde Şari'nin muradını, makâsıdı korumak da istenilen bir durum olması, külliye de itibar edilmesi gerektiğini gösterir. Böylece her meselede külli ve cüziye birlikte itibar edilmesi zorunludur. Müçtehitlerin ulaşacağı son nokta da burasıdır.”¹⁶³

Şâtıbî'nin burada kullandığı küllî kaideden kasıt, tek tek cüz’î meselelerin değerlendirilmesiyle ulaşılan genel amaçtır. Cüz’îden maksat ise lafızlardan elde edilen tikel bilgilerdir. Şâtıbî, bu iki bilgi türünü mezcederek içtihadî faaliyetlerde dengeyi sağlamanın ve böylelikle itidal noktaya ulaşmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Günümüzde gaî yorum tartışmalarında adı sıkça anılan Şâtıbî'nin tümel ile tikeli, külli kaide ile cüz’i ilkeyi beraber değerlendirmeyi teklif ederek fikhî bütünlüğü koruma yönündeki çabası kanaatimizce son derece önemlidir.

İslam hukukunda gaî yorum türüne umum ifade eden nasların yorumlanmasında daha belirgin bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Kur’ân ve sünnette yer alan adaleti emretme, ihsanı teşvik etme, akrabaya infakı tavsiye etme, zarar vermeyi ve azgınlığı yasaklama gibi naslar, lafzen umum ifade eden örnekler arasında yer almaktadır. Her ne kadar bu kapsayıcı emir ve yasaklara tafsili nitelikte bazı naslar eşlik etse de bu ayrıntıların sınırlı olması ve bütün bireyleri kapsayıp kapsamadığının açık olmaması, içtihat alanını doğal olarak genişletmektedir. Bu çerçevede âm nasları hakkıyla yerine getirebilmek için değerlendirme ve içtihat konusunda geniş bir alan bulunmaktadır. Bu nasların uygulanması, kapsamına giren ve girmeyenlerin belirlenmesi, adedi ve keyfiyeti gibi konularda akla ve maslahata riayet, geniş bir alana yayılmıştır.¹⁶⁴ Kapsam tayini am nasların uygulanmasında hayati bir öneme sahip olduğu açığa çıkmaktadır.

¹⁶³ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. MuhÂmed el-Gırnati Şâtıbî, *el-Muvafakat* (Huber: Daru İbn Affan, 1997), 1/176-180.

¹⁶⁴ Reysuni, *Nazariyyetü'l-Makâsıd inde'l-İmam eş-Şâtıbî*, 261.

Çünkü hem nas ile amel edilmesi hem de nas uygulandığında bireylerin mağdur edilmemesi ya da zarara uğratılmaması gerekmektedir. Bu noktada, maslahat ilkesi devreye girmekte ve özellikle cüz'î nitelikli nasların değerlendirilmesinde, adaleti gözetmek ve mefsedeti önlemek adına gaî yorum ihtiyacı daha da belirginleşmektedir. Bu nedenle genel kuralların özel delillerle birlikte değerlendirilmesi ve duruma göre tercih, tahsis veya takyid gibi yollara başvurularak çözümlenmeye çalışılması gerekmiştir.¹⁶⁵ Malikî mezhebinde bu ilişki daha da ileri taşınarak maslahat ilkesiyle tahsis arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Özellikle tahsis işlemi, sadece lafzî yönünden değil; aynı zamanda hükmün gayesi ve doğuracağı sonuçlar bakımından da değerlendirilmiş; maslahatın gerçekleştirilmesi ya da mefsedetın giderilmesi yönünde bir araç olarak kullanılmıştır.

2.1.2. Maslahat, Maslahat-ı Mürsele ve İstihsan Arasındaki Kavramsal İlişki

Malikî mezhebinde âm nassa dayalı hükümlerin maslahat ilkesiyle tahsis edilmesine ilişkin teorik bir çerçevenin ortaya konulabilmesi, öncelikle bu yaklaşımın usûl ilmindeki yerinin doğru bir şekilde tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, ilk aşamada tahsis kavramı ile doğrudan ilişkili olan yorum yöntemleri ele alınmış, ardından tahsis kavramının anlam alanı belirlenmeye çalışılmıştır. Devamında ise âm nassın maslahatla tahsisi meselesinin deliller hiyerarşisi içerisindeki konumu, usûl-i fıkıh literatüründe hangi başlıklar altında ele alındığı ve zaman zaman hangi bahislerde örtük biçimde yer aldığı analiz edilerek usûldeki yerini tespate çalışılmıştır.

Bu aşamada karşımıza birtakım yönlemsel zorluklar çıkmaktadır. Bu zorlukların başında, kavramların ıstılahî boyutuna ilişkin farklılıkların varlığı gelmektedir. Her ne kadar ana hatları itibarıyla benzer yönler taşısalar da kavramların sınırlarının açık bir şekilde belirlenmemiş olması, teorik konumlandırmayı güçleştirmektedir. Usûl geleneğinde pek çok kavrama ilişkin tüm taraflarca benimsenen "efrâdını câmi, ağıyârını mâni" bir tanımın ortaya konulamamış olması, kavram tanımlamalarına ilişkin pek çok itirazların söz konusu olması, aynı kavramın farklı müellifler tarafından farklı anlam bağlamlarında kullanılmasına yol açmaktadır. Malikî usûlünde "maslahat" ve "istihsan" kavramları da bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Bu çerçevede, bir kavramın tam olarak hangi delil

¹⁶⁵ Boynukalın, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, 127.

kategorisi altında yer aldığı ya da hangi yöntemin aracı olduğu konusundaki belirsizlik, yer tespitini doğrudan etkilemektedir.

Hiç şüphesiz usûl ilminde kesin tanımların yapılmasının her zaman mümkün olmaması tabiidir. Ancak, teorik bir yapının inşasında kavramsal çerçevenin ihmal edilmemesi de zaruridir. Zira bir usûlî mesele ele alınırken, ilgili kavramların anlam alanlarının ve diğer kavramlarla ilişkilerinin net bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Aksi hâlde, yalnızca konunun yeterince anlaşılamaması değil, aynı zamanda çeşitli yönlerden gelen itirazların da önü açılmış olacaktır. Bu nedenle, âm nassın maslahatla tahsisi konusunun usûldeki bağlamına ilişkin bir temellendirmeye geçmeden önce Malikî usûlündeki kavramlar arası geçişkenliğe temas edilmesi hem metodolojik tutarlılık açısından hem de yukarıda ifade edilen zorlukların anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Şer’i delillerin nakli ve akli şeklinde bir tasnife tutulduğu klasik usûl anlayışında Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas¹⁶⁶ gibi delillerde mezhepler arası görece genel bir mutabakattan söz etmek mümkün olduğu halde bunun dışındaki delillerin hangi kategoride ele alınacağına ilişkin aynı ölçüde bir birliktelikten söz edilemez.¹⁶⁷ Özellikle fer’î deliller bağlamında mezheplerin hem yaklaşımları hem de kavramsallaştırmaları arasında dikkate değer farklılıklar olduğu görülür. Bu durum, konumuz açısından merkezi öneme sahip olan maslahat, maslahat-ı mürsele ve istihsan delilleri bağlamında da kendisini gösterir. Buradaki amacımız, bu kavramlara yeni bir tanım getirme çabası içerisinde olmak değil; söz konusu delillerin Malikî mezhebi içinde de tartışmalı olduğunu ve mezhep içi birlikteliğin her zaman sağlanamadığını ortaya koymaktır.

Kavramsal çerçevenin temel yapı taşlarını oluşturan maslahat, maslahat-ı mürsele ve istihsan terimlerinin ıstilahî çerçevesine yukarıda değinmiştik. Bu kavramların kendi aralarındaki ilişkiler konusunda literatürde yeknesak bir yaklaşımın bulunmadığı görülür. Kavramların kapsam sınırlarının belirgin olmayışı, terimler arasında geçişkenliğe imkân tanımakta ve sonuç olarak sınırların birbirine karışmasına yol açmaktadır. Kavramlara ilişkin ortak bir dil oluşturulamamış olmasının doğal bir sonucu olarak kavramlar arası ilişki ağının mahiyetine dair net bir analizin yapılmamış olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bu durum, özellikle Malikî mezhebinde âm nassın maslahatla tahsisinin

¹⁶⁶ Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011).

¹⁶⁷ Abdülkadir Şener, *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas İstihsan İstislah* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974), 158.

usûlde nerede konumlandığına dair yapılacak yer tespitinin önündeki başlıca engellerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Konuya ilişkin klasik ve çağdaş kaynaklar ışığında yaptığımız araştırmalar, kavramlar arasındaki ilişkiye dair üç temel yaklaşımdan söz etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu noktada mantık literatüründe önemli bir yere sahip olan “nisbet”¹⁶⁸ kategorileri, kavramlar arasındaki ilişkilerin sistematik olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Her ne kadar bu sınıflandırmalar Malikî kaynaklarda açıkça zikredilmemişse de yapılan tümevarımsal okuma sonucunda bu ilişkisel yapıların fark edilebildiği söylenebilir.

İlk yaklaşımda, istihsan ve maslahat-ı mürsele kavramlarının iki farklı delil türü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımda, kavramlar arasında örtüşme olmadığı, iki farklı şer’i delil gibi muamele edilmesi, dolayısıyla mübâyenet ilişkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede Karâfî’nin ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir. Ona göre: “İstihsan, iki delilin çatışması durumunda tercih edilen şer’i bir delildir. Aynı şekilde iki delil arasında daha güçlü olanla amel etmek ve diğerini terk etmektir. Ancak maslahat-ı mürselede ise, çatışan iki delilin olması şart koşulmaz.”¹⁶⁹ Bu ifadeden hareketle her iki kavramın da işlevleri farklı zeminlere oturmakta, biri tercih durumunda öne çıkarken diğeri bağımsız bir maslahat temelli hüküm üretim sürecine işaret etmektedir.

İkinci yaklaşım, istihsan ile maslahat-ı mürsele arasında umum-husus mutlak ilişkisi kuran görüştür. Bu ilişki biçiminde kavramlardan biri daha geniş olup diğerini kapsamakta; böylece biri ana başlık, diğeri onun alt unsuru konumuna gelmektedir. Bu bağlamda bazı görüşler, istihsanı genel bir ilke olarak değerlendirip maslahat-ı mürseleyi onun altında anlamlandırırken, bazıları ise tam tersine, maslahat-ı mürseleyi şemsiye kavram olarak ele alıp istihsanı onun bir türü olarak değerlendirmiştir. İlk yaklaşımda, istihsan, maslahat-ı mürsele ve her çeşit maslahatı içeren şemsiye kavramı oluşturmaktadır yani maslahat-ı mürsele istihsan başlığı altında incelenmektedir.¹⁷⁰ Bu görüş sahiplerine göre İmam Mâlik, istihsan delilini hüküm çıkarmada kullanmış ve içerisinde maslahat bulunan her şeye bu kategoride yer vermiştir.¹⁷¹ İmam Mâlik’in istihsanı şer’î bir delil olarak kullanması, maslahat içeren bütün durumları bu başlık

¹⁶⁸ Mahmut Kaya, “Nisbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007).

¹⁶⁹ Karafi, *Nefaisü’l-Usûl fi Şerhi’l-Mahsul*, 4279.

¹⁷⁰ Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 226.

¹⁷¹ Ali Duman, *İmam Mâlik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 123.

altında değerlendirmesi önemli bir argüman olarak öne çıkmaktadır. Nitekim ona nispet edilen “İstihsan, ilmin onda dokuzudur”¹⁷² ifadesi, bu kapsamlı yaklaşımı destekler mahiyettedir.

Buna karşılık diğer görüş, istihsanı, maslahat-ı mürselenin bir alt türü olarak değerlendirmekte ve istihsanı sadece maslahata dayalı olarak kıyastan dönmeyi içeren dar bir anlamda kullanmaktadır.¹⁷³ Bu durumda maslahat-ı mürsele, kapsam olarak daha geniş bir delil konumunda olup, istihsanı içine alacak şekilde konumlanmaktadır.

Üçüncü ve son ilişki tipi ise, bu iki kavram arasında umum-husus min vech ilişkisini esas almaktadır. Bu nisbet türünde, iki kavram hem ortak hem de ayrılan alanlara sahip olup, her biri diğerinin bazı fertlerini içermektedir.¹⁷⁴ Bu bakış açısı kaynaklarda doğrudan zikredilmemiş olsa da yapılan tümevarımsal analizlerle tespit edilmiştir. Buna göre:

-İstihsan “bir delili başka bir şer’î delil, maslahat veya örf gibi daha kuvvetli bir gerekçeyle tahsis etmek veya kayıtlamak” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁵

-Maslahat-ı mürsele ise “hakkında nas veya icmâ bulunmayan bir olayda, Şâri tarafından dikkate alınıp alınmayacağı bildirilmemiş olan maslahat” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁷⁶

Burada dikkat çeken temel fark, istihsanın uygulanabilmesi için mevcut başka bir delile ihtiyaç duyması, buna karşın maslahat-ı mürselede ise böyle bir delile dayanma şartı aranmamasıdır. Zira maslahat-ı mürsele’nin kurucu unsuru, leh ve aleyhte bir delilin olmamasıdır. Aksi halde söz konusu maslahat ya muteber ya da mülgâ maslahat kategorisinde değerlendirilecektir. Bu temel farklılığa rağmen, iki kavramın kesişim alanı olan maslahat olgusu, onları ortak bir düzlemde buluşturmaktadır.

Maslahat kavramının mahiyeti itibariyle sınırları net çizilmiş, üzerinde ittifak edilmiş bir tanımının bulunmadığı özellikle vurgulanmalıdır. Nitekim Reysûnî, bu kavramın yedi farklı anlamda kullanıldığını ifade etmekte ve tüm bu anlamları kapsayacak kuşatıcı bir tanımın yapılamadığını belirtmektedir.¹⁷⁷ Bu durum, maslahat kavramı hakkında genel geçer bir anlayışın ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Şu hâlde, herhangi bir fiilin

¹⁷² Şâtıbî, *el-İ’tisam*, 3/48.

¹⁷³ Mustafa Ahmed Zerka, *İslam Hukuk Ekolleri ve Maslahat Teorisi*, çev. Ali Pekcan (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 171.

¹⁷⁴ Kaya, “Nisbet”.

¹⁷⁵ el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*, 169.

¹⁷⁶ Ali Bardakoğlu, “Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3. (1986), 131.

¹⁷⁷ Ahmed Reysuni, *el-İctihad: en-nas, el-vakı’, el-Maslaha* (Beyrut: eş-Şebeketü’l-Arabiyye li’l-Ebhas ve’n-Neşr, 2013), 50.

kime göre maslahat, kime göre mefsedet içerdiği sorusu gündeme gelmekte; ıstılahın kesin çizgilerle ortaya konulamamış olması bu türden muğlaklıkları beraberinde getirmektedir.

Maslahatın her zaman bağımsız bir delil olarak değil, çoğunlukla hüküm çıkarma sürecinde başvurulmuş bir metot olarak değerlendirilmesi, onun konumuna dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Bu çerçevede, maslahat mahiyeti itibarıyla müstakil bir kaynak olmayıp, şer'î delillerin içerdiği ilke ve hükümlerin tümevarımsal yöntemle değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan, bu hüküm ve ilkelerde kulların dünya ve ahiret saadetlerinin gözetildiğini ifade eden kapsamlı bir düşünceyi temsil etmektedir.¹⁷⁸ Başka bir ifadeyle, maslahat, herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan önceki yalın hâliyle, şer'î hükümlerin gayesini kavramaya yönelik üst bir ilke olarak anlaşılmalıdır. Bu noktada, istihsan ve maslahat-ı mürsele arasında bir kesişim alanı söz konusuysa bu ortaklık "maslahat" unsuruna dayanmaktadır. Maslahat merkezli bu benzerlik, iki kavram arasında yapısal bir geçişkenlik olduğu izlenimini verse de maslahat dışında bir herhangi bir açıdan paralellik kurmak isabetli olmayacaktır. Bu durum, özellikle Mâlikî kaynaklarında istihsan ve mürsel maslahat terimlerinin yer yer birbiri yerine kullanılmasının gerekçesini de izah etmektedir. Ancak bu kullanım farkları, nihayetinde maslahatın soyut bir kavram olarak delil olma niteliğinden ziyade hüküm çıkarma sürecine rehberlik eden değerler sistemi şeklinde kavranması gerektiğini teyit etmektedir. Bu noktada ifade edilmelidir ki, istihsan ve maslahat-ı mürsele kavramları arasındaki ilişki türü, büyük ölçüde bu kavramların nasıl tanımlandığına bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Başka bir ifadeyle, kavramların tarif biçimi, aralarındaki nisbeti de doğrudan etkilemektedir. Örneğin, istihsanın "iki güçlü delilden biriyle amel etmek" şeklinde tanımlandığı durumda, mürsel maslahatla arasındaki ilişki mübâenet (ayrıklık) olarak karşımıza çıkar. Eğer istihsan, "kıyasın katılığını maslahat lehine yumuşatmak" şeklinde tarif edilirse bu kez aralarındaki ilişki umum-husus mutlak biçiminde değerlendirilebilir. Buna karşılık, istihsanın "maslahatla tahsis" anlamında ele alınması durumunda ise söz konusu ilişki umum-husus min vech bağlamında analiz edilmektedir. Bu durum, kavramların henüz tam anlamıyla yerli yerine oturtulmadığını ve bu belirsizliklerin ilerleyen aşamalarda birtakım sorunlara kapı aralayabileceğini göstermektedir.

¹⁷⁸ İbrahim Kafi Dönmez, "Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Fıkıh Usûlü İncelemeleri* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2018), 79.

Sonuç olarak, usûldeki yer tespitine geçmeden önce, bu tartışmanın temelini teşkil eden bazı kavramsal problemler ele alınmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunlar arasında özellikle istihsan tanımları, mürsel maslahatın kullanım alanı ve maslahat kavramının bizzat kendisi yer almaktadır. Malikî mezhebi içerisinde bu kavramların sınırları genel hatlarıyla bilinse de içerik bakımından kesin ve yeknesak bir anlayıştan bahsetmek zordur. Bazı âlimler, kavramların kapsamını geniş tutarak onları birbirini içine alacak şekilde kurgulamış; bazıları ise tam aksine daraltarak birbirlerinden bağımsız yapılar olarak değerlendirmiştir. Bu çeşitlilik, özellikle teorinin usûl ilmindeki yerini tayin ederken karşılaşılan en temel sorunlardan birini teşkil etmektedir.

2.1.3. Maslahatla Tahsisin Usûli Bağlamına Dair Görüşler

Âm nassın maslahat ile tahsisi meselesinin Malikî usûl literatürü içinde hangi konu bağlamında ele alınacağı hususunda farklı yaklaşımların varlığı dikkat çeker. Bu çerçevede bazı usûlcüler konuyu mürsel maslahat başlığı altında değerlendirirken, diğer bazıları ise istihsan başlığı altında ele alırlar. Bu iki görüş sahipleri dışında bir kısım usûlcü ise, bu meselenin şer'î deliller kapsamında değil, doğrudan lafzî bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek, onun umum-husus başlığı altında incelenmesi gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşımların tamamı dikkate alınarak teorinin Malikî usûlündeki yerinin tespitine yönelik genel bir çerçeve sunulacak; ardından bu görüşler arasındaki tutarlılık değerlendirilerek meselenin yerinin belirlenmesine çalışılacaktır.

2.1.3.1. Umum Husus Bahsi

Endülüs'ün önde gelen Mâlikî fakihlerinden Ebû Süleymân b. Halef el-Bâcî (ö. 474/1081), şer'î deliller arasında istihsan kavramına dair açıklamalarda bulunmadan önce mezhep içerisinde yer alan farklı istihsan tanımlarına yer vermiş ve tahkîk yöntemi ile bu tanımların doğruluğunu analiz etmiştir. Bâcî'nin ele aldığı tanımlardan biri de “istihsan, âm nassın tahsisidir” şeklindeki yaklaşımdır ki, bu ifade Mâlikî mezhebi içerisinde zaman zaman benimsenen bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bu görüşü savunanlar genellikle kuru hurmanın yaş hurma ile değişimi örneğine atıf yapmaktadır. Söz konusu örneğe göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), faiz yasağı çerçevesinde bazı malların değişiminde eşitlik ve peşinlik şartını vurgulamış ve bu bağlamda, eşit miktarda kuru hurmanın yaş hurma ile değiştirilmesini, yaş hurmanın kurduğunda miktarının azalacağı gerekçesiyle

caiz görmemiştir. Ancak Medine’de geçmiş yıllardan ellerinde sadece kuru hurması bulunan, fakat o yıl için yaş hurması olmayan bahçe sahiplerinin talepleri doğrultusunda, bu kişilere kuru hurmalarını yaş hurma ile değiştirme izni verilmiştir.¹⁷⁹ Bu uygulama, bey ‘u’l-‘arâyâ olarak bilinen alışveriş şekline dayanmaktadır. Fakihler bu hadisi farklı şekillerde yorumlamışlarsa da söz konusu iznin aile içi tüketimle sınırlı tutulması ve ihtiyaç sahiplerine kolaylık sağlama amacı taşıması, bu özel durumun genel yasağın dışında değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.¹⁸⁰ Ne var ki Bâcî’ye göre, âm bir nassın bu şekilde maslahat gerekçesiyle tahsise uğraması, istihsan kapsamında değerlendirilemez. Ona göre bu durum, doğrudan doğruya lafız temelli bir mesele olup umum-husus bahsi içinde ele alınmalıdır.¹⁸¹ Dolayısıyla, bu örneği istihsan kapsamında değerlendiren Mâlikî fakihlerini eleştiren Bâcî, meseleye daha net bir kategorik yer tayininde bulunmuştur. Bâcî, istihsan kavramını ele aldığı yerde, bu çalışmanın ana konusu olan âm nassın maslahatla tahsisi meselesinin bir lafzî konu olduğunu açıkça belirtmekte ve usûl ilmindeki yerinin, doğrudan şer’î deliller arasında değil, lafızlar bağlamında incelenmesi gerektiği kanaatini paylaşmaktadır. Bâcî, mezhep içinde “istihsan, âm nassın tahsisidir” şeklindeki yaklaşımı benimseyen fakihleri eleştirmiş ve bu tanımın yanlışlığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu eleştiri, mezhep içerisinde istihsan tanımlarının yeknesak olmaması ve yer yer birbiriyle çelişmesi gibi kavramsal sorunlara da işaret etmektedir.

2.1.3.2. İstihsan Bahsi

Endülüs Mâlikî fakih Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), istihsanı “biz (Mâlikîler) ve Hanefilere göre iki delilden daha güçlü olanla amel etmektir” şeklinde tanımlar ve bu çerçevede “umum ve kıyas süreklilik arz etmesi halinde, İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe’nin, umumu gerek lafız gerekse mana bakımından daha kuvvetli bir delille tahsis etmeyi tercih ettiklerini ve İmam Mâlik’in maslahatla tahsis etmek suretiyle istihsan ettiğini” ifade eder.¹⁸² İbnü’l-Arabî’nin bu açıklaması, istihsanın âm nassın maslahatla tahsisi şeklinde kavranabileceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Zira onun tanımı hem

¹⁷⁹ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*. “Kitâbu’l-Buyu”, 34/82

¹⁸⁰ Ali Bardakoğlu, “İstihsan” (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001).

¹⁸¹ Bâcî, *Kitâbü’l-Hudud fi’l-usûl*, 65-66.

¹⁸² Şâtibî, *el-Muvafakat*, 5/ 196-197.

istihsanın kapsamını genişletmekte hem de Mâlikî yaklaşımında tahsisin maslahat temelli bir zemine oturduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer bir tanımlama İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî’de (ö. 790/1388) de karşımıza çıkar. Şâtıbî, el-Muvâfakât’ta istihsanı “külli delil karşısında cüz’î maslahatı esas almak” olarak tarif eder. Burada dikkat çekici olan husus, Şâtıbî’nin istihsanı keyfî bir tercihe indirgememesi; aksine, Şârî’nin maksadını örnekler aracılığıyla kavramaya dayandırmasıdır. Zira kimi meselelerde kıyas bir hüküm öngörse de o hükmün tatbiki maslahatı zedeleyebilir yahut bir mefsedete yol açabilir. Bu durum özellikle zarurî, hâcî ve tahsînî maslahatların iç içe geçtiği alanlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin zarurî bir meselede kıyasın mutlak biçimde uygulanması bazı kişi veya durumlar açısından ciddi meşakkat doğurabilir. İşte bu noktada genel kuraldan istisna yoluna gidilmesi istihsanın fonksiyonunu ortaya koyar.¹⁸³

Şâtıbî, istihsana dair açıklamalarında bey ‘u’l- ‘arâyâ örneğini de zikretmektedir ki bu, el-Bâcî’nin istihsan kapsamında değerlendirmeyi reddettiği bir örnektir. Şâtıbî’ye göre:

“Ağaç üzerindeki yaş hurmanın tahmini şekilde kuru hurma ile değiştirilmesi (bey ‘u’l-ârâyâ), genel kural gereği riba kapsamına girse de bu tür bir alışveriş ihtiyaç sahibi kimseler açısından caiz görülmüştür. Eğer mutlak olarak genel kural uygulanacak olsa ve izin verilmeseydi, bu kişiler açısından ariyye (bey ‘u’l-‘arâyâ) yoluna başvurma imkânı ortadan kalkacaktı.”¹⁸⁴

Bu örnek üzerinden Şâtıbî, istihsanın ihtiyaca binaen genel kuraldan istisna oluşturma yönünü temellendirmekte ve böylece istihsanın tanımını somutlaştırmaktadır. Ona göre, maslahatın gözetilmesiyle kıyasın terk edilmesi keyfî bir uygulama değil, Şârî’nin maksadına ulaşma çabasıdır. Bu yaklaşım, hem istihsanın tanımına dair teorik zemini güçlendirmekte hem de âm nassın maslahatla tahsisi meselesinin istihsan bağlamında meşru bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla hem İbnü’l-Arabî’nin hem de Şâtıbî’nin yaklaşımları, istihsanın âm nassın maslahatla tahsisi şeklinde anlaşılabileceğini ve bu anlayışın Mâlikî fıkhında meşru bir zemin bulduğunu ortaya koymaktadır. Böylece istihsan, sadece kıyas karşısında bir yöntem değil; aynı zamanda nasların maslahat gerekçesiyle tahsis edilmesine imkân tanıyan işlevsel bir yöntem olarak belirginleşmektedir.

¹⁸³ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 5/ 194.

¹⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 5/ 195.

2.1.3.3. Maslahat-ı Mürsele Bahsi

Bazı usûlcülere göre am nassın maslahatla tahsisi, maslahat-ı mürsele başlığı altında değerlendirilmelidir. Bu görüşü savunanlar, istihsan ile maslahat-ı mürsele arasındaki ilişkiyi umum-husus mutlak şeklinde okumaları ve bu nedenle istihsanı maslahat-ı mürsele kapsamında ele almaları olabileceği gibi bunun yanında, söz konusu yaklaşımın temelinde, am nası tahsis eden maslahatın türünün bizzat maslahat-ı mürsele olduğu kanaati de etkili olabilmektedir. Bu noktada bazı fakihlerin Mâlikîlerin gerçekleştirdiği tahsis işleminin maslahat-ı mürsele yoluyla yapıldığını belirtmeleri, bu tür tahsisin usûl ilminde maslahat-ı mürsele kapsamında değerlendirilmesinin de doğal sonucu olmaktadır.

Mâlikî fakihlerinden ve usûl âlimlerinden Şihâbeddin el-Karâfî (ö. 684/1285), İmam Mâlik ve sonraki Mâlikî usûlcülerin nassı tahsis ederken başvurdukları on beş muhassıs¹⁸⁵ bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında: akıl, icmâ, Kitab'ın Kitap ile; Kitab'ın ve mütevatir sünnetin kıyâs-ı celî ve kıyâs-ı hafî ile; mütevatir sünnetin misli ile, Kitab'ın mütevatir sünnetle, Kitab'ın haber-i vahidle; âdetler, şart, istisna, sıfat, gâye, istifhâm, hissî veriler ve mefhûm-i muhalif gibi yollar bulunmaktadır.¹⁸⁶ Ancak Karâfî, mezhep içerisinde kullanılmasına rağmen maslahatı bu muhassıslar arasında zikretmemiştir. Bu durum, maslahatla tahsis meselesinin Mâlikî usûlündeki yeri bağlamında önemli bir göstergedir. Nitekim çağdaş usûlcülerden Muhammed Ebû Zehra (1898–1974), Mâlikî usûlü içerisinde maslahat-ı mürsele ile am nassın tahsis edildiğini açıkça ifade etmiş, Karâfî'nin bu konuyu zikretmemiş olmasından bahsetmiştir.¹⁸⁷ Ebû Zehra'ya göre Mâlikî fakihlerin am nassı tahsis ederken başvurdukları maslahat, herhangi bir leh veya aleyhte delile dayanmayan mürsel maslahattır. Bu görüş, sadece Ebû Zehra'ya mahsus olmayıp başka çağdaş âlimler tarafından da dile getirilmiştir. Bunlardan biri olan Mustafa Ahmed el-Devâlibî (1907–2004) eserinde şu ifadeleri kullanır:

“Mâlikî mezhebi şerîatte bir aslın olmadığı durumlarda maslahat-ı mürsele ile amel etmiştir. Ayrıca onlar kat'i nas olması dışında maslahat-ı mürsele ile am nassı tahsis

¹⁸⁵ Muhassıs: Âmmın kapsamındaki fertlerden bir kısmını onun dışına çıkaran delil veya karîneye denir

¹⁸⁶ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, 203-216.

¹⁸⁷ Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, 273.

etmişlerdir. Bazen delaleti zanni olan Kur'ân-ı Kerim'i bazen de haber-i vahiti maslahat-ı mürsele ile tahsis etmişlerdir.”¹⁸⁸

Görüldüğü üzere Devâlibî de tıpkı Ebu Zehra gibi, Mâlikîlerin nassı tahsis ederken mürsel maslahat ile hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Bu görüş, mezhep içerisinde maslahat-ı mürsele ile tahsisin teorik meşruiyetini savunan önemli bir argümandır. Bu yöndeki yaklaşım, yalnızca klasik ve modern kaynaklarla sınırlı kalmamış, güncel Arapça makale ve tezlerde de açıkça ifade edilmiştir. Nitekim başlıklarında doğrudan bu meseleye yer verilen tezler bulunmaktadır. Bu tez başlıklarında am nassı tahsis eden maslahatın türü açıkça mürsel maslahat olarak belirlenmiş ve bu durum, meselenin usûlde maslahat-ı mürsele başlığı altında ele alınması ile gerekçelendirmiştir. Söz konusu görüş sahiplerine göre nassı tahsis eden maslahat, lehte veya aleyhte özel bir delile dayanmayan bir maslahat türüdür ve bu nedenle mürsel maslahat çerçevesinde değerlendirilmelidir. Böylece usûlî altyapı da bu doğrultuda şekillenmektedir.

2.1.4. Görüş Ayrılıklarının Değerlendirilmesi ve Usûlî Tespit

Malikî mezhebinin usûl sistematiğinde, âm nassın maslahatla tahsisi' meselesi hakkında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu görüşlerin birbirinden ayrışmasının temel sebebi, büyük ölçüde, görüş sahiplerinin istihsan kavramını nasıl tanımladıkları ve onu usûl çerçevesinde nereye konumlandıklarıyla yakından ilişkilidir. Nitekim istihsanın Malikî usûlündeki yeri, delil değeri ve kapsamı hususunda mezhep içi farklı yaklaşımlar bulunmakta; bu durum da maslahatla tahsis meselesinde çeşitli değerlendirmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Âm nassın maslahatla tahsisi meselesinde istihsanı “iki delilden kuvvetli olanla amel etmektir”¹⁸⁹ şeklinde tanımlayan Ebu Süleyman el-Bâcî'ye göre bu tür bir tahsis işlemi istihsan kapsamında değil doğrudan umum-husus ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Bâcî, istihsanın bu tanımını esas alarak, maslahatla yapılan tahsis uygulamalarının lafızlar bahsinde, değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bakımdan, maslahatla tahsis meselesinin usûl sistematiği içerisinde lafzî delaletler başlığı altında ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, istihsanın tanım ve kapsamı konusunda Bâcî'nin yaklaşımı, mezhep içerisinde genel geçer bir tutumu temsil etmemekte; bilakis

¹⁸⁸ Muhammed Ma'ruf Devâlibî, *el-Medhal ilâ ilmi usûli'l-fıkḥ* (Dımaşk: Daru'lŞevâf li'n-neşr ve't-tevzi', 1995), 204.

¹⁸⁹ Bâcî, *Kitâbü'l-Hudud fi'l-usûl*, 66-68.

birçok Malikî âlim, istihsanı daha geniş bir çerçevede değerlendirmeye açık bir tavır sergilemektedir. Bu durum, maslahatla tahsis örneklerinin istihsan kapsamında yorumlanmasının önünü açmıştır.

Âm nassın maslahatla tahsisi meselesinin usûldeki yerine dair yapılan tespitlerde, özellikle ikincil kaynaklarda bu meselenin maslahat-ı mürsele başlığı altında değerlendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, Bâcî'nin önerdiği lafzî temelli sınırlı çerçevenin aksine, daha geniş bir teorik alanı gündeme getirmektedir. Ancak maslahat-ı mürsele delilinin başlı başına tartışmalı bir konu olması ve bu delile nassı tahsis etme yetkisinin verilmesi, mezhep içinde ve dışında çeşitli eleştirilerin odak noktası hâline gelmiştir.

Malikî mezhebindeki “âm nassın maslahatla tahsisi” meselesini maslahat-ı mürsele deliliyle doğrudan ilişkilendiren yaklaşımların iki temel gerekçeye dayandığı görülmektedir. Bu gerekçelerden ilki, daha önce ayrıntılı biçimde ele alınan istihsan ile maslahat-ı mürsele delilleri arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu meselesidir. Özellikle bu iki kavramı içlem-kaplam ilişkisi çerçevesinde değerlendiren ve aralarındaki irtibatı umum-husus mutlak ilişkisi üzerinden anlamlandıranların, ilgili tahsisin maslahat-ı mürsele kapsamında gerçekleştiğini ileri sürmeleri muhtemel görünmektedir. Her ne kadar istihsan ve maslahat-ı mürsele arasında farklı yorumlara dayalı iki ayrı görüş bulunsada bu iki delil arasında örtüşen yönlerin bulunduğu ve bazı yorumlarda birbirlerini içerebilecek şekilde değerlendirildikleri görülmektedir. Bu durum, mezhep içerisindeki ortak paydanın oluşumuna da işaret etmektedir.

İkinci gerekçe ise doğrudan âm nassı tahsis eden maslahatın niteliği, türü ve kapsamı ile ilgilidir. İlk gerekçeye dair tartışma daha çok teorik düzeyde kalmakta olup, usûl literatüründe kavramların tanımlarında kesinlik sağlanamaması ve zamanla anlam kaymalarının meydana gelmesi tabii karşılanabilir bir durumdur. Ancak ikinci mesele, yani nassı tahsis eden maslahatın mürsel maslahat olduğuna dair iddia, kavramsal düzeyde ciddi bir tutarsızlık ihtimali barındırmakta ve detaylı açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Zira maslahat-ı mürsele klasik usûl literatüründe “şer’i nas tarafından olumlu veya olumsuz değerlendirmeye tabi tutulmayan, hakkında leh ve aleyhte açık bir delil bulunmayan maslahat” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁰ Bu durumda eğer burada maslahatın bir türünden bahsedilecekse o da ancak muteber maslahat çerçevesinde şekillenebilir.

¹⁹⁰ Dönmez, “Maslahat”.

Çünkü mürsel maslahatın kendi tanımında, onun hakkında şer’î bir nassın bulunmaması esastır. Böyle bir maslahat türünün, doğrudan bir nassı sınırlandırması ya da tahsis etmesi hem delil hiyerarşisi açısından hem de ıstılah bakımından problemli görünmektedir. Bu bağlamda, eğer maslahatın nasla uyumlu olduğu ileri sürülüyorsa, o hâlde onun muteber maslahat olarak isimlendirilmesi gerekir. Ancak kanaatimizce bu durumda da muteber maslahat tanımının sınırları ile mürsel maslahat tanımı arasında bir çatışma ortaya çıkmakta, terimsel tutarsızlık görünümü arz etmektedir.

Nitekim maslahat konusunda temkinli davranmaya teşvik eden hatta yazdığı eserine *Davâbitü’l-Maslaha fi’ş-Şer’ati’l-İslâmiyye* adını koyarak maslahat kavramı hakkında ihtiyatlı bir tutum benimseyen Ramazan el-Bûtî de Malikîlerin âm nassı özellikle maslahat-ı mürsele ile tahsis ettikleri yönündeki görüşleri kabul etmemiş ve bu görüşe açık bir şekilde muhalefet etmiştir.¹⁹¹

Bûtî, konuyla ilgili değerlendirmesinde öncelikle Devâlîbî’nin “Mâlikîler kat’i olmayan nassı maslahat-ı mürsele ile tahsis etmişlerdir.”¹⁹² sözünü nakletmiştir. Ardından İmam Mâlik ve ashabının usûl anlayışını üç temel ilke çerçevesinde açıklamıştır:

1-Zahiri Nassın Haber-i Vahide Tercihi: İmam Mâlik, haber-i vâhide karşılık Kur’ân’ın zâhirine göre amel etmeyi esas almıştır. Örneğin, “De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum.”¹⁹³ ayetinde haram kılınan yiyeceklerden söz edilmektedir. Ebu Dâvûd’da geçen bir rivayette ise pençeli kuşlar ve yırtıcı hayvanların etlerinin haram olduğu belirtilmiştir. Ancak İbn Rüşd’ün belirttiğine göre Mâlikîler, bu rivayetle amel etmemiş, çünkü haber-i vâhide karşılık Kur’ân’ın zahiriyle amel edilmiştir.

2-Haber-i Vâhidin Kat’î Şer’î Asla Muhalefet Etmesi Durumunda Terk Edilmesi: Haber-i vâhid, Kur’ân’ın açık bir nassı veya mütevâtir sünnetle çeliştiğinde terk edilmiştir. Örneğin, Hz. Âişe’den nakledilen “ölü arkasından ağlamak, ölüye azap verir”¹⁹⁴ hadisi, “Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.”¹⁹⁵ ayetiyle çeliştiği

¹⁹¹ Bûtî’nin bu yaklaşımı, zamanla farklı şekillerde yorumlanmış ve sanki Bûtî’nin genel olarak âm nassın tahsisine karşı olduğu şeklinde bir kanaat yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu çalışma kapsamında yapılacak ayrıntılı inceleme, Bûtî’nin maslahatla tahsis meselesindeki görüşlerinin tam anlamıyla anlaşılmasını olabileceğini ortaya koyacaktır.

¹⁹² Devâlîbî, *el-Medhal ilâ ilmi usûli’l-fıkḥ*, 204.

¹⁹³ el-En’âm, 6/145

¹⁹⁴ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*. “Kitâbu’l- Cenâiz”, 23/33 (No. 1292)

¹⁹⁵ en- Necm Suresi 53/38

gerekçesiyle Mâlikîlerce terk edilmiştir. Benzer şekilde, köpeğin yaladığı kabın yedi kez yıkanması gerektiği yönündeki rivayet de Kur'ân'da geçen av köpeğinin getirdiği avın helal olduğuna dair ayeti ile çeliştiği gerekçesiyle reddedilmiştir.

3-Amel-i Ehl-i Medîne'nin Haber-i Vâhide Tercihi: Malikîler, Medine ehlinin uygulamasını mütevâtir hadise yakın derecede görmüş ve bu bağlamda amelî uygulamaları haber-i vâhide tercih etmişlerdir. Örneğin, İbn Ömer'den nakledilen meclis muhayyerliği ile ilgili rivayet, Medine halkının bu uygulamayı fiilen tatbik etmemesi nedeniyle Malikîlerce kabul edilmemiştir.

Bu üç temel ilkeye dayanarak İmam Mâlik'in maslahat-ı mürsele ile sünneti yahut nassı tahsis etmediği anlaşılmaktadır. Ona göre maslahatla ancak, nas veya şer'î asıllardan biriyle açık bir çelişki bulunmaması hâlinde amel edilebilir.¹⁹⁶ Bûtî de bu doğrultuda İmam Mâlik ve mezhep imamlarının maslahat-ı mürsele ile nassı tahsis etmediğini savunmuştur.

Bûtî, Malikî mezhebine nispet edilen âm bir nassın maslahat-ı mürsele ile tahsis edilebileceği yönündeki görüşe açıkça karşı çıkmıştır. Bu bağlamda bir tahsis işleminin meşruiyetinden söz edilebilmesi için nas ile maslahat arasında meydana gelebilecek teâruz durumlarını detaylı biçimde ele almış ve konuya ilişkin kendi yaklaşımını da net bir biçimde ortaya koymuştur.

Bûtî'ye göre, araştırma yapan kişinin maslahatın nas ile çelişmesi durumunda göz önünde bulundurması gereken iki temel başlık bulunmaktadır:

a) Nassa muhalif maslahat iki şekilde ortaya çıkar:

-Hiçbir asla dayanmayan, bağımsız maslahat. Bu maslahat türü, maslahat-ı mürsele olarak isimlendirilir.

-Dayanağı, benzeri veya şahidi bulunan maslahat. Bu ise kıyas deliline dayanan muteber maslahat olarak kabul edilir.

b)Teâruz bakımından:

-Nassa açık şekilde muhalefet eden ve cemedilmesi mümkün olmayan maslahat.

-Nassa kısmen muhalif olan, cüz'î düzeyde farklılık arz eden ve tahsis veya tevil gibi yollarla uzlaştırılabilir nitelikteki maslahat.

Buna göre; kendisine kıyas edilecek herhangi bir asla dayanmayan, mücerret maslahatın nas ile teâruz etmesi durumunda, nas ister kat'î ister zannî olsun, bu maslahatla amel

¹⁹⁶ el-Bûtî, *Davabitü'l-maslaha fi's-şer'iati'l-İslamiyye*, 189-190.

edilmesi caiz değildir. Bu noktada sahabe, tâbiîn ve mezhep imamlarının da benzer tutumlar sergilediği görülür. Nassın kat'î olması, ya lafzın Kur'ân'da açıkça yer alması ya da mütevâtir sünnetle sabit olması anlamına gelir. Bu gibi durumlarda maslahat ile amel edilmesi söz konusu olamaz. Ancak kıyasa elverişli muteber bir asla dayanan maslahatın, nasla teâruz etmesi hâlinde, eğer aradaki çelişki tahsis gibi yollarla giderilebilecekse veya nas haber-i vahidde olduğu gibi zannî delil niteliği taşıyorsa o zaman içtihat yapılması mümkündür. Çünkü içtihadın en temel ilkelerinden biri, nas ile maslahat arasında uzlaştırma zemini oluşturabilmektir. Buna karşılık, hiçbir asla dayanmayan mücerret maslahatın nas karşısında geçerliliği bulunmaz.¹⁹⁷

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Bûtî'nin nassın maslahatla tahsisi konusundaki görüşü, yaygın kanaatin aksine, maslahat-ı mürsele ile tahsis işlemine karşı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kanaatimizce Bûtî'nin bu yaklaşımı hem kavramsal tutarlılık hem de klasik usûl anlayışı bakımından daha isabetli görünmektedir.

Kanaatimizce, Mâlikî mezhebinde âm bir nassın maslahatla tahsisi meselesinin doğrudan istihsan delilinin kapsamı içerisinde ele alınması diğer seçeneklere göre daha uygundur. Nitekim önceki bölümlerde de sıklıkla vurgulandığı üzere, bu mesele doğrudan zikredilmese de istihsan delilinin alt başlığı olarak ele alınmış ve onun zımında yer almıştır.

Fıkıh ilminde genel kural ve açık kıyastan özel gerekçeler sebebiyle ayrılarak olayın niteliğine uygun çözüme ulaşmayı amaçlayan şer'î bir delil olarak tanımlanan istihsan, kıyasın katılığını yumuşatan ve hukuk sistemine esneklik kazandıran bir metodoloji olarak öne çıkar. Usûl literatüründe kıyas kavramı, üç farklı anlamı içermektedir: genel şer'î nas, yerleşik genel kural ve fıkıh usûlündeki teknik kıyas anlamı. İstihsan, bu üç anlamda kullanılan kıyaslardan birine karşı özel bir gerekçeyle farklı bir hüküm verme anlamını taşır. Bu çerçevede âm nassın maslahatla tahsisi meselesi, söz konusu kıyasın ilk anlamıyla, yani genel nitelikli şer'î nasla ilgilidir. Aralarındaki ilişki, nisbet bakımından değerlendirildiğinde umum-husus mutlak şeklindedir. Buna göre, istihsan daha genel bir kavram, âm nassın maslahatla tahsisi ise onun alt başlığı mesabesindedir. Bununla birlikte, son dönem akademik çalışmalarda genellikle bu mesele, maslahat-ı mürsele bağlamında ele alınmakta; bazı yönleri itibarıyla istihsanla benzerlik gösterdiği de ifade edilmektedir. Ancak güncel tezlerde yapılan değerlendirmelerde, büyük ölçüde

¹⁹⁷ el-Bûtî, *Davabitü'l-maslaha fi's-şer'iyye'l-İslamiyye*, 200-201.

yalnızca görüşlerin aktarılmasıyla sınırlı kalındığı ve buna bağlı olarak derinlemesine tahliller yapılmadığı görülmektedir. Özellikle ikincil kaynaklarda, nassı tahsis eden maslahatın “mürsel” türden olduğu yönündeki kabul, bu tür bir maslahata hangi vasıfların nispet edildiği konusunun da açıklığa kavuşturulmasını zorunlu hâle getirmektedir.

Bu bağlamda, tahsis işlemini gerçekleştiren maslahatın türü ne olmalıdır sorusu önem kazanmaktadır. Eğer bu maslahat “muteber maslahat” olarak nitelendirilirse, bu durumda söz konusu maslahat, belirli bir delille sabit olan ve nassa muhalif olmayan bir maslahat türü olur ki böyle bir maslahata zaten “muteber” denmesinin sebebi nasla uyum içinde olmasıdır. Dolayısıyla, nassa uygunluğu zaten sabit olan bir maslahatın, nassı tahsis etmesi söz konusu olamaz. Öte yandan “mülgâ maslahat”ın nasla açıkça çelişmesi sebebiyle dikkate alınması mümkün değildir. “Mürsel maslahat” ise, lehinde ya da aleyhinde doğrudan bir nas bulunmayan ve bu sebeple özel bir hükümle kayıtlanmamış maslahat türü olarak tanımlanır.¹⁹⁸

Mâlikî mezhebinde maslahat ilkesi, genellikle “maslahat-ı mürsele” kavramı etrafında şekillenmiştir. Ancak bu kavram, kullanımında çeşitli belirsizlikler ve yoruma açık yönler barındırmaktadır. Her ne kadar maslahat-ı mürsele ile doğrudan bir nasla desteklenmeyen, fakat şer’î maksatlarla uyumlu görülen maslahat türü kastedilse de zaman zaman bu kavram, İslam hukukunun söz konusu meseleye dair herhangi bir yönlendirme ortaya koymadığı, adeta “boşlukta kalmış” bir alandan hüküm çıkarma aracı gibi algılanmaktadır. Bu tür bir anlayış, maslahatın kendi başına, şer’î delillerden bağımsız bir hüküm kaynağı olduğu izlenimini doğurabilir. Hâlbuki maslahat-ı mürsele, doğrudan tikel bir nasla temellendirilemeyen; ancak küllî şer’î maksatlar ile ilişkilendirilerek tümevarımsal bir metotla elde edilen genel ilkelere dayalı bir yöntemdir.

Bazı âlimlerin, tahsise konu olan maslahatı “mürsel” olarak nitelendirmemeleri maslahata ilişkin doğrudan bir tikel nas bulunmaması gerekçesine dayandırılmakla lehinde veya aleyhinde herhangi bir nas bulunmadığı için “mürsel” olarak tanımlanan bir maslahatın, mevcut bir nassı tahsis etme gücüne sahip olmasının keyfiyeti izah edilememektedir.

Maslahat konusundaki bu kavramsal bulanıklık, açık bir biçimde ortaya konulmadığı takdirde, içtihadı dayalı çözüm yolları sunma amacı taşıyan maslahatla tahsis yönteminin tartışmalı ve zayıf bir delil olarak görülmesine neden olacaktır. Nitekim Dönmez,

¹⁹⁸ Şelebi, *Ta’lilu’l-Ahkam*, 388.

maslahatın aslında zayıf ve tartışmalı bir yöntem olarak görülemeyeceğini, aksine dinin bütününden elde edilen genel kurallar niteliği taşıdığını şu sözleriyle ifade eder:

“Maslahat, mahiyeti itibarıyla müstakil bir kaynak olmayıp, şer’î delillerin içerdiği ilke ve hükümlerin tümevarım yöntemine göre incelenmesi sonucunda ulaşılan ve bütün bu hükümlerde kulların dünya ve ahiretteki yararlarının gözetilmiş olduğu şeklinde özetlenebilecek olan kapsamlı düşünceyi ifade eden bir üst kavramdır.”¹⁹⁹

Dolayısıyla, âm bir nassı tahsis eden maslahat da muteber, mürsel veya mülgâ şeklinde yapılan geleneksel sınıflandırmaların ötesinde, bu türlerin tamamının kaynağını teşkil eden daha kapsamlı ve kuşatıcı bir ilkedir. Zira bu tarz bir maslahat, sadece belirli bir sınıfa indirgenemeyecek kadar geniş ve tarihsel birikimle yoğrulmuş bir anlam evrenine sahiptir. Ele alınan maslahat türü, şer’î naslara dayanan, Müslüman toplumların pratik yaşayışı ve tarihî tecrübeleriyle şekillenmiş olan derin bir zihnî mirasın ürünüdür. Her ne kadar muteber, mürsel ve mülgâ maslahat kategorilerinde de aynı şekilde bu tümevarımsal temelden istifade edilse de bu tarz kategorik ayrımların yapılması, zaman zaman kafa karışıklığına neden olmakta ve maslahatın üzerine bina edildiği sağlam teorik zeminin sarsılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, kanaatimizce Mâlikî usûl düşüncesinde âm nassı tahsis eden maslahatın, klasik tasniflerin ötesinde, onları da içine alan bir zihnî çerçevenin tezahürü olarak değerlendirilmesi gerekir.

Öte yandan, maslahat veya menfaat temelli yöntemler olan ıstıslah, istihsan, istishab ve seddi zeriâ gibi içtihat usûlleri, zaman zaman çeşitli eleştirilere maruz kalmış olsalar da İslam hukuk sistemine dinamizm kazandırmış ve dinin toplum hayatına tatbikinde önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Bu yöntemlerin her biri, menşe itibarıyla aynı düşünsel kaynağa dayandıkları gibi, isimlendirme farklılıklarına rağmen aslında müşterek bir epistemolojik zeminden hareket ettikleri görülmektedir.²⁰⁰ Özellikle fiillerin sonuçlarını dikkate alma ilkesine dayanan bu usûller, maslahat prensibiyle aynı ekseninde birleşmekte; şer’î hükümlerin toplum yararına yönelik fonksiyonunu ön plana çıkarmaktadır.²⁰¹

Bu kısımda özellikle âm nassın maslahat ile tahsisi meselesine odaklanılmasının temel amacı, söz konusu uygulamanın usûl ilmindeki teorik konumunu tespit etmek ve bu teorik çerçeveyi somut fikhî örneklerle temellendirmektir. Ancak bu tespiti yaparken, maslahat-ı mürsele bağlamında ortaya çıkan kavramsal ve teorik sorunların göz ardı edilmemesi

¹⁹⁹ Dönmez, “Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, 79.

²⁰⁰ Hasanova, *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları*, 90.

²⁰¹ Bakkal, “Mâlikîlere Göre İstihsanın Mahiyeti”, 266.

gerekir. Zira maslahat-ı mürsele, klasik usûl literatüründe ittifakla kabul edilmiş bir delil olmayıp, delil olarak benimseyenler dahi genellikle belirli kayıt ve sınırlamalarla birlikte onu kabul etmişlerdir. Böyle bir delilin teorik düzlemde yeterince inşa edilmemiş oluşu, onun âm nassı tahsis etme gibi güçlü bir içtihat işleviyle ilişkilendirilmesini problemli kılmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu maslahat türünün mezhepler arası genel bir kabule mazhar olmaması, teorik geçerliliğini doğrudan etkileyen bir zayıflık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu itibarla, usûl ilminde maslahat-ı mürseleye dayanılarak âm lafızların tahsis edilmesinin kabulü, yalnızca normatif bir onay anlamı taşımamakta; aynı zamanda bu yöntemin epistemolojik temellerini de belirleyici bir rol üstlenmektedir. Mezheplerin maslahatla tahsis meselesine ilişkin genel kabulü, böyle bir içtihadî metodun, bütüncül bir zihni tasavvur içinde olgunlaştığını göstermektedir. Ancak bu müşterek kabule rağmen, hangi maslahat türüne ve hangi ölçütlerle başvurulacağı hususu hâlâ ciddi tartışma ve belirsizliklerin odağında yer almaktadır. Bu durum, meseleye ilişkin teorik netliğin henüz tam anlamıyla sağlanamadığını ve maslahat kavramının usûl ilmindeki işlevine dair derinlemesine metodolojik bir yeniden inşa ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır.

2.1.5. Maslahatla Tahsisin Şartları

Mâlikî mezhebinde âm nassın maslahatla tahsisi meselesi kavramsal ve teorik olarak açıklandıktan sonra, bu uygulamanın hangi şartlar altında mümkün olabileceğini belirlemek zarurî hâle gelmektedir. Zira her maslahat, âm bir nassı tahsis edemeyeceği gibi, bu işlemin her ilim ehli tarafından gerçekleştirilemeyeceği de açıktır. Bu bağlamda mesele üç temel soruya indirgenerek sistematize edilebilir: Maslahatla tahsis işlemini kim gerçekleştirebilir? Her maslahat tahsis edici nitelikte midir? Her âm nas tahsise elverişli midir? Bu sorulara verilecek cevaplar, teorinin geçerlilik ve uygulanabilirlik şartlarını da açığa çıkaracaktır.

a) Tahsisi Gerçekleştirecek Kişide Aranan Nitelikler:

Âm bir nassı maslahatla tahsis edebilecek kişinin birtakım ilmî yeterliliklere ve niteliklere sahip olması gerekmektedir. Mâlikî kaynaklarda bu konuda açık ve sistematik şartlara rastlanmamakla birlikte, tahsisin bir içtihat faaliyeti olması hasebiyle müçtehitte aranan vasıfların burada da geçerli olduğu söylenebilir.

İlk olarak, kişinin Kur'ân ve sünnete dair geniş bir bilgi birikimine sahip olması ve bu iki temel kaynağa dair ilimlerde uzmanlaşmış olması şarttır. Zira tahsis işlemi, nassın anlam dünyasına nüfuz edebilecek bir seviyede ilmî yetkinlik gerektirir. Bunun yanı sıra icmâ kavramı ve hükmü hakkında da derin bir bilgiye sahip olunması zorunludur. Çünkü hakkında icmâ bulunan bir meselede içtihadı yer olmadığı gerçeği, maslahatla nassı tahsis etmek isteyen kişinin göz önünde bulundurması gereken önemli bir ilkedir. Ayrıca Arap dili ve grameri konusunda yüksek düzeyde yetkinlik, bu türden bir içtihat için vazgeçilmezdir. Zira Kur'ân ve sünnetin Arapça olması ve bu metinlerin dilsel yapısına dair yeterli bilgiye sahip olunmadan yapılacak yorumlar, nassın anlamının çarpıtılmasına yol açabilir. Bununla birlikte, yalnızca temel metin bilgisi yeterli değildir; tahsise dair hükmü istinbat edebilme kabiliyeti de aranır. Bu bağlamda kişinin fıkıh usûlü ve özellikle makâsıdü'ş-şerîa hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması gereklidir.²⁰² Zira, Şâtıbî'nin de dikkat çektiği üzere, şer'î maksatları kavrayan ve hükümlerin ardındaki küllî esaslara vukûfiyeti bulunan kimseler, bütüncül ve dengeli hükümler verebilirken, bu düzeye ulaşamamış kimseler ise şer'î maksatlara aykırı ve parçacı değerlendirmelerde bulunma riski taşırlar.²⁰³

b) Nassın Tahsise Elverişliliği ve Maslahatın Şartları

Maslahatla tahsisin şartları yalnızca müçtehide ilişkin olmayıp, aynı zamanda tahsise konu olan nassın ve onu tahsis eden maslahatın mahiyetine dair birtakım kriterleri de içermektedir. Bu çerçevede nas ile maslahat arasındaki ilişki, kat'î ve zannî nassa yönelik olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir. Şayet nas, sübût ve delâlet bakımından kat'î nitelik taşıyorsa, ona muhalif bir maslahatın tahsis edici etkisi kabul edilmez. Buna karşılık nassın sübût veya delâleti zannî olduğunda, maslahatla tahsise imkân tanıyan bir içtihat söz konusu olabilir. Nitekim Mâlikî mezhebine göre yalnızca zannî nitelikteki naslar maslahat yoluyla tahsise elverişli görülmektedir.²⁰⁴

Maslahat açısından bakıldığında, nassa muhalefet eden maslahat iki şekilde ortaya çıkar: Birincisi, herhangi bir şer'î asla dayanmayan mürsel maslahat; ikincisi ise muteber bir delil tarafından desteklenen, yani aslı bulunan maslahat. Şayet maslahat hiçbir delile dayanmıyor ve nasla çatışıyorsa, bu maslahata (mürsel olana) itibar edilmez; bu durum küllî veya cüz'î düzeyde olabileceği gibi nas kat'î veya zannî de olabilir. Buna karşılık

²⁰² Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 41-42.

²⁰³ Reysuni, *Nazariyyetü'l-Makâsıd inde'l-İmam eş-Şâtıbî*, 332.

²⁰⁴ Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, 102.

muteber bir asla dayanan maslahat, nasla çatıştığında ve bu çatışma tahsis yoluyla giderilebilecek nitelikteyse, içtihaği bir uzlaştırma gündeme gelebilir. Burada amaç, nas ile maslahat arasında bir telif sağlamak olup, bu yaklaşım İslam hukuk düşüncesinde önemli bir metodolojik imkân sunar.²⁰⁵

Her âm nas, tahsise elverişli olmayacağı gibi her maslahat ile de amel edilemeyeceği bilinen bir durumdur. Mâlikî usûlcülere göre karine içermeyen ve tek başına umum ifade eden bir lafzın delâleti zannî kabul edilmektedir. Bu zannîlik, güçlü bir karine ile desteklenmediği sürece devam eder. Dolayısıyla tahsise konu olabilecek âm bir lafzın, kapsamındaki fertlerin tamamını kesin bir şekilde kuşattığına ilişkin herhangi bir karine taşımaması gerekir. Aksi hâlde, karine ile desteklenen âm bir lafzın delâleti kat'î hâle gelir ve bu durumda tahsis caiz görülmez.²⁰⁶

Sonuç olarak, maslahatın tahsis edici bir fonksiyon icra edebilmesi için yalnızca muteber bir asla dayanması yeterli değildir; aynı zamanda nassın delâletinin zannî olması gibi ön şartları da karşılaması gerekir. Âm nassı tahsis eden maslahat, muteber, mürsel veya mülgâ şeklindeki klasik tasniflerle sınırlı kalmayıp, bunların beslendiği daha üst düzeyde küllî bir ilkeye karşılık gelmektedir. Zira bu türden bir maslahat hem tarihî tecrübenin hem de şer'î referansların harmanlandığı zihnî bir birikimin tezahürüdür. Dolayısıyla kendisi ile tahsis yapılabilecek olan maslahat, şer'î hükümlerin maksatlarını önceleyen ve nasların içkin anlamlarını esas alan metodolojik bir çerçevede değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, maslahatın İslam hukukunda yalnızca kanun boşluklarının doldurulmasında başvurulacak tamamlayıcı bir delil değil, aynı zamanda yorum faaliyetinde de dikkate alınan ve yönlendirici bir fonksiyon üstlenen bir niteliğinin bulunduğunu gösterir.

2.1.6. Maslahatla Tahsisin Önemi ve Dikkat Edilmesi Gerekenler

Hukuk, bir yandan değişmez temel ilkelere dayanırken diğer yandan değişen şartlara uyum sağlayabilecek esnekliğe de sahip olmalıdır. Aksi takdirde, yalnızca tarihsel bir döneme hitap eden, uygulandığı toplumu mağdur eden katı bir sistem haline gelme riski taşır. İslam hukuku, sabit esaslarını naklî deliller aracılığıyla belirlemiş, aynı zamanda içtihat mekanizması sayesinde zaman ve mekân üstü bir uygulama alanı kazanarak dinamizmini muhafaza etmiştir. Bu bağlamda maslahatla tahsis yöntemi, İslam

²⁰⁵ el-Bûtî, *Davabitü'l-maslaha fi's-şeriatü'l-İslamiyye*, 200-201.

²⁰⁶ Ebu Zehra, *İmam Mâlik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*, 263.

hukukunun canlılığını, çağlara hitap edebilme yeteneğini ve teşrî kabiliyetini ortaya koyan önemli bir içtihat yöntemidir. Söz konusu yöntem, bireysel menfaatler ile toplumsal maslahat arasında denge kurarak adaletin tesisi açısından hayati bir rol üstlenmektedir.²⁰⁷ Zira nasların, bağlamdan bağımsız ve lafzî düzeyde ele alınması hâlinde, zaman zaman bireyin zararına yahut kamu menfaatine aykırı sonuçlar doğurması mümkündür.

1-Maslahatla Tahsisin Küllî ve Cüz’î Deliller Arasında Uyum Sağlayıcı Fonksiyonu

Maslahatla tahsis, küllî ve cüz’î deliller arasında bir denge kurarak naslarla makâsîd arasında uyum sağlar. Bu yöntem, İslâm hukukunda genel ilkelerle fer’î meseleler arasındaki sürekliliği temin eder. İmam Şâtıbî de bu noktaya işaret eder; ona göre bir meselede yalnızca cüz’î olana bakıp onun bağlı bulunduğu küllî çerçeveyi ihmal ederek hüküm vermek isabetli değildir. Bunun gibi, yalnızca küllî kaidelere dayanıp somut vakıyı dikkate almamak da doğru bir yaklaşım sayılmaz. Zira küllî ilkeler, tek tek olayların dikkatli değerlendirilmesiyle elde edilir. Ayrıca Şâri’nin muradı ve gözettiği maksatların korunması, küllî prensiplerin esas alınmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla meselelerin değerlendirilmesinde hem küllî hem de cüz’î boyutların birlikte gözetilmesi gerekir. Müçtehidin ulaşması gereken son nokta da işte bu dengedir.”²⁰⁸ Külli ile cüzîlerin, naslar ile naslardan damıtılan makâsîdın birbirleri ile çelişmesi ve tenakuz etmesi imkansızdır. Cüzî zahir bir nassın kullara zararı dokunması durumunda onu uygulamak caiz değildir.²⁰⁹

Delaleti kat’î olmayan cüz’î nasların yalnızca zahiriyle amel edilmesi, çeşitli problemleri beraberinde getirir. Literatürde “lafızcı yaklaşım” olarak tanımlanan bu durum, nasların yorum alanını daraltarak, onları güncel meselelere tatbik etmeyi zorlaştırır. Ayrıca bu yaklaşım, nasların içerdiği hikmet ve gayelerin ihmal edilmesine neden olur. Şâtıbî’nin de ifade ettiği üzere, bu durum nasların anlam bütünlüğünü zedeler ve parçacı bir anlayışı besler. Neticede ise değişen sosyal gerçeklik karşısında nasların yeniden yorumlanması imkânsız hale gelir.²¹⁰ Oysa maslahatla tahsis yöntemi, lafzın ötesine geçerek, nasların dinamik yorumuna imkân tanır.

2-Nas ve Maslahatın Birlikte İşletilebilmesine Olanak Tanınması

²⁰⁷ Emîn Cebrîn Ataullah Cevîlis, *Tahsîsu’n-nas bi’l-maslaha* (Filistin: Necah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 202.

²⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 1/ 176-180.

²⁰⁹ Cevîlis, *Tahsîsu’n-nas bi’l-maslaha*, 203.

²¹⁰ Kılıç, *İslam Hukuk Metodolojisiinde Nasların Lafzî Yorumu*, 179-180.

Maslahatla tahsis, zannî delalet taşıyan âm bir nas ile makâsıda dayanan bir maslahatin teâruz ettiği durumlarda, her iki ilkenin de korunarak uygulanmasına imkân tanır. Aksi takdirde ya nassın zahiriyle amel edilecek ve bir grubun maslahatı göz ardı edilecek ya da maslahata öncelik verilerek nassın hükmü devre dışı bırakılacaktır. Birinci durumda İslâm hukukunun adalet ilkesi zedelenirken, ikinci durumda ise nasların bağlayıcılığı ciddi biçimde aşınacaktır. Bu nedenle maslahatla tahsis işlemi hem nassın meşruiyetini ve otoritesini muhafaza eder hem de bireysel ya da toplumsal zararların önüne geçilmesine katkı sunar.²¹¹

3-Teorik Nas ile Pratik Gerçeklik Arasında Uyum Sağlama Fonksiyonu

Maslahatla tahsis, teorik naslarla pratikte ortaya çıkan olaylar arasında bir denge kurma işlevi görür. Müçtehit, içinde yaşadığı toplumun şartlarını dikkate aldığı anda, âm bir nassın belirli bireyler veya durumlar için doğrudan uygulanmasının zarara yol açabileceğini fark ettiğinde, şer'î usûllere uygun olarak maslahata yönelir. Bu durum, nassın zahirî anlamı ile reel hayat arasında bir köprü kurar ve şeriatın uygulanabilirliğini artırır.

4-Dinin Evrenselliğinin ve Zamanlar üstü Fonksiyonunun Teminatı

Maslahatla tahsis yöntemi, İslâm hukukunun yalnızca belirli bir tarihsel bağlamla sınırlı kalmadığını, her zaman ve mekânda işlevsel olabilecek evrensel bir sistem olduğunu ortaya koyar. Nitekim maslahatın merkeze alınması, İslâm hukukunun çağın gereklerine uygun biçimde yeniden yorumlanmasına imkân tanırken, nasların bağlayıcılığını da ihmal etmeden sürdürülebilir bir teşri anlayışı sunar.²¹²

Maslahatla tahsis yöntemi, her ne kadar güçlü bir içtihat imkânı sunmakta ise de kötüye kullanım riski barındıran yönleri de beraberinde getirebilir. Zira maslahat kavramının belirsiz ve sübjektif bir biçimde ele alınması, şer'î nasların lafzî ve maksadî anlamlarına aykırı yorumlara kapı aralayabilir. Bu bağlamda modern dönemde maslahatın yanlış uygulamasına örnek teşkil eden tutumlara dikkat çekmek gerekir. Örneğin, 1961 yılında Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba, Ramazan ayında üretimin sekteye uğrayacağı gerekçesiyle işçileri oruç tutmamaya davet etmiş, bu tutumu “cihat” olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşımda, şer'î bir ibadet olan oruç, ekonomik gerekçelerle göz ardı edilmiştir. Oysa oruç ibadeti, yılda yalnızca bir ayı kapsamakta ve pek çok durumda üretim açısından ciddi bir olumsuzluk da doğurmamaktadır. Bu örnek, maslahat

²¹¹ Cevîlis, *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaha*, 204.

²¹² Cevîlis, *Tahsîsu'n-nas bi'l-maslaha*, 204.

kavramının keyfî biçimde kullanılması hâlinde, kat'î nasların dahi göz ardı edilebileceği tehlikesini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, başörtüsü yasağı ya da birtakım suçlar için dinin ön gördüğü hükümler yerine başka hükümlerin esas alınması gibi örnekler de maslahatın yanlış temellendirilmesi sonucunda dinin temel kaynaklarından uzak yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu tür uygulamalar, maslahatın asli fonksiyonunun göz ardı edilmesine yol açmakta ve İslâm hukukunun temel ilkeleriyle çelişen sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla maslahatın tahsis aracı olarak kullanılabilmesi için belirli şartların sağlanması ve bu yöntemin belirli sınırlar içinde yürütülmesi zorunludur. Aksi hâlde maslahat adı altında ümmetin icmâsını da içeren kat'î ve sabit delillerin dahi ihlâl edilmesi gibi telafisi güç sonuçlar ortaya çıkabilir.²¹³

2.2. Mâlikî Literatüründe Maslahatla Tahsis Fürû Uygulamaları

Malikî mezhebinde maslahatla tahsise dair usûlî ilkeler, önceki bölümlerde teorik çerçevesiyle ele alınmıştır. Bununla birlikte, yalnızca usûl düzeyinde ortaya konulan prensipler, konunun anlaşılması için yeterli değildir. Zira bir metodun sağlamlığını ve geçerliliğini gösterecek en önemli unsur, onun fürû alanındaki somut yansımalarıdır. Başka bir ifadeyle, usûlde belirlenen kaidelerin uygulama sahasında hangi problemler karşısında ve ne tür gerekçelerle işlerlik kazandığını tespit etmek, teorik zemini daha anlaşılır ve işlevsel hale getirmektedir. Bu nedenle, Malikî fakihlerin maslahat gerekçesiyle gerçekleştirdikleri tahsis işlemlerinin pratik boyutunu ortaya koymak, bu çalışmanın zorunlu bir adımıdır.

Bu bölümde, söz konusu tahsis uygulamalarının fürû literatüründeki görünüşleri seçilmiş örnekler üzerinden incelenecektir. Ancak burada izlenecek yöntem, bütün maslahatla tahsis örneklerini kapsayıcı bir katalog oluşturmak değildir. Aksine, iki temel ölçüt esas alınacaktır: Birincisi, Malikî usûl kaynaklarında sıklıkla atıfta bulunulan ve mezhebin konuya yaklaşımını temsil gücü yüksek olan örneklerdir. İkincisi ise, doğrudan usûl kaynaklarında vurgulanmamakla birlikte, detaylı okumalar sonucunda tahsis işleminin fiilen uygulandığı tespit edilen örneklerdir. Bu metodolojik tercih, hem klasik literatürde öne çıkan örneklerin tespit edilmesini hem de uygulamanın daha geniş bir bağlamda anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Böylece, Malikîlerin maslahat merkezli tahsis anlayışı hem teorik hem de pratik düzlemde bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konmuş olacaktır.

²¹³ Reysuni, *el-İçtiḥad: en-nas, el-vakı', el-Maslaha*, 36-45.

2.2.1. Zanaatkarın Elinde Olan Malın Tazmin Yükümlülüğü:

Klasik fıkıh literatüründe oldukça tartışılmış meselelerden biri, zanaatkârın elinde bulunan malın hukuki statüsüdür. Bu mesele, Mâlikî fakihlerin maslahat ilkesini nasıl işlettiklerini göstermesi bakımından da özel bir önem arz etmektedir. Normal şartlarda zanaatkârın elinde bulunan mal, emanet hükmünde kabul edilmektedir. Nitekim emanet, sahibinin rızasıyla teslim edilen ve muhafazası yükümlülüğü bulunan bir mal olduğundan, kusur veya ihmal söz konusu olmadıkça zayi olduğunda tazmin sorumluluğu doğurmamaktadır.²¹⁴ Kur’ân ve sünnette emanetin korunmasına ve ahde vefaya büyük önem atfedilmiş;²¹⁵ Hz. Peygamber’in “Bir mal kimin yanına emaneten bırakılırsa, o kimse üzerine tazmin yükümlülüğü yoktur”²¹⁶ hadisinde de bu genel kural açıkça ifade edilmiştir.

Zanaatkârın elinde bulunan mal, emanet hükmünde kabul edilmekte ve sahibinin izniyle teslim edilen bu malın, zanaatkârın kusuru olmaksızın helak olması halinde tazmin sorumluluğu doğmamaktadır. Bu kural, emanet malın zayi olması durumunda tazmin yükümlülüğü bulunmadığını bildiren ayet ve hadislerin ortaya koyduğu genel hükme dayanmaktadır. Mâlikî fakihler, bu ilkeyi prensip olarak kabul etmekle birlikte, zanaatkârların türü arasında bir ayırım yapmışlardır.²¹⁷ Buna göre ecîr-i hâs (özel işçi: hizmetçi, belirli bir kimsenin özel şoförü gibi yalnızca bir kişi için çalışan) ile ecîr-i müşterek (genel işçi: marangoz, terzi, boyacı gibi meslek sahibi olup birçok kişiden iş kabul eden) arasında farklı bir hüküm öngörmüşlerdir. Ecîr-i hâs’ın elindeki mallar klasik emanet hükümlerine tabi tutulmuş ve kusur bulunmadığı sürece tazmin yükümlülüğünün olmayacağı kabul edilmiş, buna karşın ecîr-i müşterek için bu hüküm geçerli kılınmamış, maslahat gerekçesiyle farklı bir yaklaşım benimsenerek onun teslim aldığı malın tazmin yükümlülüğünü üstlendiği kabul edilmiştir.²¹⁸

Mâlikîlere göre, ecîr-i müşterekin elindeki mallar, kusuru bulunmasa dahi zayi olursa tazmin edilmesi gerekir. Bu yaklaşım, naslarda yer alan emanetin tazmin edilmeyeceğine dair genel hükmün mutlak biçimde uygulanmasını engelleyip, onu toplumsal maslahat

²¹⁴ Talip Türcan (ed.), *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 453.

²¹⁵ Âl-i İmrân, 3/76; Nisa, 4/58; Mu’minun, 23/8

²¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, *Sünenü İbn Mace*, ed. Halil Me’mun Şiha (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1996). “Kitabu’s-Sadakât”, 3/ 46 (No.2401)

²¹⁷ Şelebi, *Ta’lilu’l-Ahkam*, 389.

²¹⁸ Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, 72.

çerçevesinde tahsis etmektedir. Zira aksi durumda, müşterilerin mallarının korunması mümkün olmayacak, zanaatkârların aşırı ölçüde iş üstlenmeleri sebebiyle malların telef olmasına zemin hazırlanacak ve böylelikle hem taraflar arasındaki güven ilişkisi hem de ticari hayatın istikrarı zedelenecektir. Bu gerekçelerle, nasların umumî ifadesi maslahat gerekçesiyle sınırlandırılmış, hakların korunması ve toplumsal düzenin devamlılığı öncelenmiştir.

Bu örnek, Mâlikîlerin nassın zahirini tamamen ihmal etmeksizin, onu maslahatla tahsis ettiklerini ve içtihatlarında maslahatı işlevsel bir delil olarak kullandıklarını göstermektedir. Böylece hem şer'î hüküm ile toplumsal ihtiyaçlar arasında denge kurulmuş hem de hukukî düzenlemelerin pratik hayatta işlerlik kazanması sağlanmıştır.

2.2.2. Şahitlikte Aranılan Buluş Şartı:

Şahitlik, İslam hukukunda ispat vasıtaları arasında en önemli delillerden biri olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa ilişkin olarak Bakara suresi 282. ayette, “Şahitlik için aranızdan iki erkeği şahit tutun. Eğer iki erkek olmazsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın olsunlar” buyrulurken şahitlikte aranacak temel nitelikler açıkça ortaya konmuştur. Fakihler, ayette geçen ricâl (erkekler) ifadesinden hareketle, şahitliğin ancak akıl ve bulûğ çağına ulaşmış kimselerce yapılabileceği hususunda icmâ etmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, “Üç gruptan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğa erinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından.”²¹⁹ hadisinden de çocukların söz ve fiillerinin hukuken bağlayıcı olmayacağı ve bu sebeple şahitliklerinin kabul edilmeyeceği hükmü çıkarılmıştır. Dolayısıyla, nasların umumî ifadesi, şahitliğin ancak akıl ve bulûğa erişmiş kimseler tarafından yapılabileceğine delalet etmektedir.

Mâlikî fakihler, nasların bu umumunu mutlak şekilde uygulamamış, özellikle çocukların birbirlerine karşı işledikleri yaralama veya zarar verme olaylarında çocukların şahitliğini kabul etmişlerdir. İbn Rüşd, bu konuda İmam Mâlik'in yaklaşımını aktarırken, meselenin doğrudan “çocukların şahitliği” olarak değil, bir tür hal karinesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²²⁰ Hal karinesi, olayın meydana gelişine dair

²¹⁹ Ebû Davud es-Sicistani, *Kitâbü's-Sünen = Sünenü Ebû Davud*, ed. Muhammed Avvame (Cidde: Darü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998). “Kitâbu'l-Hudud”, 5/17 (No.4403)

²²⁰ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, ed. Abdülmecid Tu'me Halebi (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), IV.cilt, 308.

fiilî ve dilsel bağlamı kuşatan durumları ifade eder²²¹ ve bu yönüyle şehadetin doğruluğunu teyit eden bir unsur olarak işlev görür. Bu bağlamda, Mâlikî içtihadı, çocukların şahitliklerinin kabulü için onların olay mahallinden ayrılmamış olmalarını ve sözlerinin olayı kuşatan karinelerle uyumlu olmasını şart koşturmuştur.²²²

Mâlikîlerin bu yaklaşımının temel gerekçesi maslahattır. Çocukların karıştığı öldürme veya yaralama gibi fiiller çoğunlukla yetişkinlerin gözü önünde gerçekleşmediğinden, bu tür durumlarda çocukların şahitliklerinin reddedilmesi mağduriyetlerin telafisini imkânsız hale getirecektir. Hakların zayi olması ve suçların örtülü kalması ihtimali, toplumsal düzen açısından ciddi bir sakınca doğurmaktadır. İbn Rüşd ise bu noktayı özellikle vurgular: “İmam Mâlik maslahata kıyas ederek bu özel durumlarda çocukların şahitliğini geçerli kabul etmiştir.”²²³

Sonuç olarak, naslarda açıkça ortaya konan şahitlikte bulûğ şartı, Mâlikîler tarafından maslahat gerekçesiyle tahsise tâbi tutulmuş; hakların korunması ve mağduriyetlerin önlenmesi amacıyla esnek bir içtihat geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, Mâlikîlerin maslahatı nassın umumunu tahsis edici bir gerekçe olarak kullanmalarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

2.2.3. Süt Emzirme Meselesi:

Mâlikî mezhebinde maslahatla tahsise dair tartışmalar incelendiğinde, çağdaş literatürde en sık atıf yapılan örneklerden biri Bakara suresi 233. ayette yer alan “Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler” hükmüdür. Bu örneğe yer verilmemesi, meselenin bütünlüğü açısından önemli bir eksiklik doğuracaktır. Zira söz konusu ifade lafız bakımından âm olup bütün anneleri kapsar görünmektedir. Ancak Mâlikî fakihler, bu hükmün tatbikinde sosyal şartları göz önünde bulundurarak maslahatla tahsise gidilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu nedenle söz konusu mesele, nas-maslahat ilişkisinin somut bir örneğini teşkil etmesi ve sonraki dönem tartışmalarında da geniş yankı bulması bakımından önem arz etmektedir.

İbn Arabî, bu ayetin tefsirinde İmam Mâlik’in yaklaşımını şu şekilde aktarmaktadır: “İmam Mâlik’e göre eğer kadın soylu bir aileden geliyorsa emzirmek zorunda değildir.

²²¹ İlyas Karslı - Ahmet Kaplan, “Dilde Anlam ve Karine İlişkisi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2016), 16.

²²² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 4/ 308.

²²³ Ebü’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, ed. Abdülmecid Tu’me Halebi (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1997), 4/ 309.

Nitekim İmam Mâlik, usûlümüzde övdüğümüz şekilde maslahata dayanarak nassı tahsis etmiştir.”²²⁴ Buna göre İmam Mâlik, “şerefli ve asil bir kadının” emzirmeye zorlanamayacağını, çünkü bunun onun vakarını ve toplumsal konumunu zedeleyebileceğini belirtmiştir. Şerefli bir kadının bizzat emzirmeye mecbur tutulması hem onun sosyal itibarı hem de ailevi huzuru bakımından zarara yol açabileceğinden, Mâlikîler bu genel hükmü tahsis etmiştir.²²⁵ Burada dikkat çekici olan nokta, Mâlikîlerin ayetin umumunu doğrudan maslahata dayanarak tahsis etmeleridir.

Bununla birlikte bu görüş, İslâm hukuk literatüründe tartışmasız kabul görmemiştir. Bazı âlimler, İmam Mâlik’in söz konusu fetvasının maslahatla tahsisten ziyade dönemin örfüne dayalı olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre ayette geçen “iki yıl emzirsinler” ifadesi, zahirde umum ifade etse de bu ayetin, anne üzerinde mutlak bir vücûb bildirdiğini ileri sürmek güçtür. Nitekim Butî, bu noktaya dikkat çekerek, bazı yazarların İmam Mâlik’in görüşünü “nassın maslahatla tahsisi” çerçevesinde yorumlamalarının isabetsiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre, ayetin sarih bir şekilde anneler üzerine emzirme yükümlülüğü getirdiği iddia edilemez. Zira bu ayet, esasen emzirmenin annenin bir hakkı olduğuna işaret etmektedir. Kadın çocuğunu emzirmek isterse kocanın onu bu haktan alıkoyamayacağı, istememesi halinde ise kocanın başka bir sütanne bulabileceği kabul edilmiştir. Nitekim ayetin devamında yer alan “Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin” ifadesi, bu yorumun delili olarak zikredilmiştir. Eğer ayette anneye doğrudan bir yükümlülük kastedilseydi, “anneler çocuklarını emzirmelidir” veya “çocuğun nafakası ve giyimi annelere aittir” gibi bir ifade gelmesi beklenirdi. Bu bağlamda İmam Mâlik’in görüşü de dikkat çekicidir. Zira o, esasında ayetin zahirine diğer mezheplerden daha sıkı şekilde bağlı kalmıştır. Ona göre ayet, emzirmenin anne için bir hak olduğunu beyan etmekte ve bu hakkın uygulanmasında örfün belirleyici olduğunu göstermektedir. İmam Mâlik’in yaşadığı dönemde toplumda yerleşik olan anlayışa göre, çocuklarını bizzat emzirenler çoğunlukla cariyelerdi; soylu ve zengin kadınların emzirmemesi ise toplumsal norm haline gelmişti. Dolayısıyla bu görüşe göre İmam Mâlik’in yaklaşımı, nasların maslahata göre tahsisi değil, bilakis nasların örf bağlamında anlaşılmasıdır.²²⁶

²²⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meafiri İbnü’l-Arabi, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, ed. Ali Muhammed Bicavi (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1974), 1/ 204.

²²⁵ Şelebi, *Ta’lîlû’l-Ahkam*, 389.

²²⁶ el-Bûtî, *Davabitü’l-maslaha fi’ş-şeriatî’l-İslamiyye*, 190-191.

Öte yandan İbn Arabî gibi klasik usûlcüler ve Şelebî ile Ebû Zehra gibi çağdaş araştırmacılar, bu örneğin “maslahatla tahsis” çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Nitekim Şelebî, eserinde bu örneği “nassın maslahata dayalı olarak tahsisi” başlığı altında zikretmiş ve önemli bir nüansa da işaret etmiştir: Ona göre, ilgili topluluğun örfü bu yönde olmamasına rağmen İmam Mâlik’in bu şekilde hüküm vermesi, maslahata dayalı bir tercihin göstergesidir.²²⁷ Bu vurguyu kaydederek Şelebî, muhtemel eleştirilerin önüne geçmek istemiştir. Böylelikle, meseleye salt “örfle tahsis” olarak yaklaşanlara karşı, İmam Mâlik’in örften bağımsız biçimde maslahatı dikkate aldığına işaret etmektedir. Ebû Zehra da benzer şekilde, İmam Mâlik’in hükmünün yalnızca örfî bağlamla açıklanamayacağını, asıl dayanağın maslahata yöneliş olduğunu vurgulamıştır. Sonuç itibarıyla bu mesele, İmam Mâlik’in yaklaşımının “örfle tahsis” mi yoksa “maslahatla tahsis” mi olarak değerlendirileceği hususunda iki farklı yorum doğurmuştur. Ancak her iki yorum da Mâlikîlerin nasların uygulanmasında toplumsal gerçeklik ve maslahat boyutunu göz ardı etmediklerini göstermektedir. Bu bakımdan süt emzirme meselesi, Mâlikî mezhebinde maslahat–nas ilişkisinin sınırlarını göstermesi açısından tipik ve dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

2.2.4. Hırsızlık Suçu ile İtham Edilen Kimse:

İslam yargılama hukukunun temel ilkelerinden biri, davacının iddiasını delille ispat etmesi, davalının ise yemin ile kendisini savunmasıdır. Bu husus Hz. Peygamber’in, “İddia eden delil getirmekle, inkâr eden ise yemin etmekle yükümlüdür”²²⁸ hadisiyle açıkça ortaya konmuştur. Aynı ilke Mecelle’de de yer almış ve usûl hukukunun evrensel kaidelerinden biri olarak kabul edilmiştir.²²⁹ Buna göre, bir kimse aleyhine dava açıldığında davacı beyyine ile iddiasını ispatlamakla yükümlüdür; davacının iddiasını ispat edemediği durumda davalı şayet iddiayı reddediyorsa yemin ederek sorumluluktan kurtulabilir.

Bu genel kural, nassın zahirine göre hırsızlık suçunu da kapsar. Yani hırsızlıkla itham edilen kimse, iddiayı reddettiğinde yemin ederek davadan kurtulabilmelidir. Ancak Mâlikî fakihler, hırsızlık suçunun mahiyetini, gizlilik içinde işlenmesini ve toplumsal düzen üzerindeki etkilerini dikkate alarak bu genel kuralı maslahat gerekçesiyle tahsis

²²⁷ Şelebi, *Ta’lilu’l-Ahkam*, 389.

²²⁸ Buhârî, *Rehin*, 48/6, no:2514

²²⁹ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kaideleri* (Tibyan Yayıncılık, 2019), 165.

etmişlerdir. Onlara göre hırsızlık çoğu kez gizli işlendiğinden mağdurun delil getirmesi neredeyse imkânsızdır; tanık bulunmadığında da hakların korunması mümkün olmayacaktır. Bu durumda nassın umumuna bağlı kalınması, mağdurun hakkını zayıf edecek ve toplumda mal güvenliğini zayıflatacaktır. Bu sebeple Mâlikîler, hırsızlıkla itham edilen kişinin itiraf edinceye kadar hapsedilmesine cevaz vermişlerdir.²³⁰ Böylece hem mal sahibinin hakkı korunmakta hem de toplumda güvenlik ve caydırıcılık sağlanmaktadır. Bu yaklaşım, nassın ortaya koyduğu genel prensibi tamamen ortadan kaldırmadan, onu maslahat gereği belirli bir alanda sınırlandırmanın tipik örneğini teşkil etmektedir. Dolayısıyla “iddia edenin delili, inkâr edenin yemini” kaidesi asıl ilke olarak varlığını sürdürmekte; ancak hırsızlık gibi özel bir durumda maslahatın üstünlüğü esas alınarak farklı bir uygulama geliştirilmiştir.

2.2.5. Hırsızlık Suçunda El Kesme ve Tazminat:

Hırsızlık suçuna uygulanacak had cezası bağlamında, çalınan malın tazmini meselesi fukaha arasında tartışmalı bir konudur. Hırsızlık fiili sabit olduğunda ittifakla hüküm, failin elinin kesilmesi yönündedir. Bu hüküm doğrudan Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilmiştir: “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”²³¹ Ayet, hırsızlık fiilinin karşılığını mutlak surette el kesme cezası olarak belirtmekte; tazminata dair herhangi bir istisna veya ek yükümlülük zikretmemektedir. Ancak mesele, bu cezaya ek olarak çalınan malın tazmin edilip edilmeyeceği noktasında farklı yorumlara konu olmuştur. Malın aynen elde bulunması halinde ittifakla sahibine iade edileceği açıktır. Buna karşılık malın tüketilmiş veya telef olmuş olması halinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Şâfiîler, had cezasını Allah hakkına taalluk eden bir müeyyide, malın tazminini ise kul hakkı kapsamında değerlendirmişlerdir. Onlara göre el kesme cezası, hırsızın Allah’ın koyduğu bir sınırı ihlal etmesinin karşılığıdır. Ancak bu ceza mağdurun malını telafi etmez; zira kul hakkı ayrıca korunmalıdır. Bu durumda, çalınan mal telef olmuşsa fail hem had cezasına çarptırılır hem de mağdurun zararını tazmin etmekle yükümlü olur.

²³⁰ Şelebi, *Ta’lilu’l-Ahkam*, 389.

²³¹ el-Mâide 5/38

Böylelikle Şâfiîler, Allah hakkı ile kul hakkını birbirinden ayırmış ve her iki hakkın da yerine getirilmesini esas almıştır.²³²

Hanefîler ise bu durumda ayrıca tazmin yoluna gidilemeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre Kur’ân-ı Kerîm’deki “el kesme” hükmü, hırsızın işlediği suçun karşılığı olarak zikredilmiştir ve bu fiil için öngörülen ceza had cezasıdır.²³³ Eğer buna ilaveten tazmin yükümlülüğü getirilirse, bir suça iki ceza verilmiş olur ki bu hem adalet ilkesine aykırıdır hem de ayetin hükmünü eksik görmek anlamına gelir. Bu sebeple Hanefîler meseleyi nas merkezli değerlendirerek tazmin yükümlülüğünü reddetmişlerdir.

Mâlikîler ise daha farklı bir çizgide durmaktadır. Onlara göre hırsızın çaldığı malı tazmin edip etmeyeceği, onun ödeme gücüne bağlıdır. Eğer hırsızın malı iade edebilecek veya bedelini ödeyebilecek imkânı varsa, tazmin yükümlülüğü vardır; aksi halde bu yükümlülük düşer.²³⁴ Bu yaklaşım, doğrudan bir nas üzerine değil, maslahat ilkesine dayanmaktadır. Zira hırsızın ödeme gücüne göre tazmin sorumluluğunu belirleyen açık bir delil bulunmamaktadır. Mâlikî fakihler bu noktada maslahat gerekçesini devreye sokmuş; toplum düzeninin korunması, mağdurun zararının giderilmesi ve caydırıcılığın sağlanması gibi gerekçelerle nasların mutlak ifadesini tahsis etme yoluna gitmişlerdir. Kur’ân’da had cezasının zikredilmiş olması, onların nazarında tazmin meselesinin kategorik olarak reddedilmesini gerektirmemiş; bilakis sosyal fayda ve zararın giderilmesi ilkesi, nasların tahsisine imkân vermiştir.

Sonuç itibarıyla mesele, yalnızca hırsızın elinin kesilip kesilmeyeceği sorunu olmaktan öte, nasların mutlak hükümlerinin maslahatla tahsis edilip edilemeyeceği tartışmasına zemin hazırlamaktadır. Hanefîler ve Şâfiîler meseleyi nas merkezli yorumlarken, Mâlikîler toplumsal maslahat ve zarar-giderme ilkesini öne çıkararak hükmü bu doğrultuda şekillendirmişlerdir. Böylece Mâlikîlerin yaklaşımı, maslahatın yalnızca müstakil bir delil değil, aynı zamanda nasların tatbikinde tahsis işlevi görebileceğini ifade etmektedir.

2.2.6. Öldürülen Düşman Üzerindeki Eşya (Seleb):

Savaş hukukunda, kişinin öldürdüğü düşmanın üzerinden çıkan eşyaların kime ait olacağı meselesi ihtilaflıdır. Seleb, yani savaşta öldürülen düşmanın üzerinden çıkan eşyalar,

²³² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 4/ 295.

²³³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 4/ 295.

²³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 4/ 295.

hadislerde genel bir ifade ile düzenlenmiştir. Nitekim Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Her kim savaşta düşmanı öldürürse, onun üzerinden çıkanlar ona aittir.”²³⁵

Bu rivayet, selebin mülkiyetinin öldüren kişiye ait olduğunu ifade etmektedir.

İmam Şâfiî, ilgili hadisi doğrudan zahiriyle yorumlamış ve hadisin genel ifadesini esas alarak, öldürülen düşmanın üzerindeki eşyaların mutlak biçimde öldüren kişiye ait olacağını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım çerçevesinde seleb, klasik anlamdaki ganimetle aynı kategoriye dahil edilmez; çünkü ganimet genellikle düşman yurdundan elde edilen mal ve araziye ifade ederken, seleb hadisin lafzı uyarınca doğrudan öldüren kişiye tahsis edilmiştir. Öte yandan, İmam Malik bu konuda daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiştir. Ona göre, savaş sona erdikten sonra maktulün üzerindeki selebin mülkiyeti, devlet başkanı tarafından öldürene verilmediği takdirde kişiye düşmez. Mâlikî fakihler, hadisin iki farklı şekilde anlaşılabilirliğini belirtmiş; Hz. Peygamber’in sözünün ya bir fetva niteliği taşıdığı ya da bir hüküm olarak ifade edildiği ihtimallerini değerlendirmişlerdir. İmam Malik’e göre hadisin hüküm anlamı daha baskındır; çünkü Hz. Peygamber’in diğer savaşlarda selebi bu şekilde uygulamadığı ve genel bir emir olarak iletmediği gözlemlenmiştir.²³⁶

Mâlikîler hadisin zahirine doğrudan bağlı kalmamış, bunun yerine nassın umumunu maslahat gerekçesiyle tahsis etmişlerdir. Zira hadisin mutlak şekilde uygulanması, savaş meydanında ciddi olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Birincisi, Müslüman askerler arasında düşman ordusunun üzerinde değerli malzeme bulunan mensuplarını öldürme konusunda rekabet ve çekişme meydana gelir. İkincisi, aynı düşmanı birden fazla kişinin öldürdüğü iddiasıyla ihtilaflar ortaya çıkar ve bu durum orduda fitneye yol açar. Üçüncüsü, savaşın asıl hedefi olan zafer ve stratejik birlik bozulur; ordu içindeki disiplin zayıflar.

Bu gerekçelerle Mâlikîler, selebin doğrudan öldüren kişiye verilmesini emir ve komutanın takdirine bırakmış, böylece nassın mutlak ifadesi toplumsal düzeni, savaş disiplini ve ordunun maslahatını gözetken bir çerçeveye oturtulmuştur.

²³⁵ Buhâri, Fardu’l-Hums, 57/18, no:3142

²³⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 2/ 199.

2.2.7. Mushaf Üzerine Yemin Etmek:

İslam hukukunda yeminle ilgili temel prensip, “Kim yemin edecekse Allah üzerine etsin, değilse sussun”²³⁷ mealindeki hadislerle belirlenmiş ve âm nas olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede yemin, Allah’ın zâtı ve sıfatları/isimleri dışında herhangi bir varlığa isnat edilemez. Ancak Mâlikî fakihler, kazâî uygulamada hakların korunması, yalan yeminin önlenmesi ve kamusal düzenin sağlanması gibi maslahatları dikkate alarak, bu genel nassın kapsamını sınırlamış ve Mushaf üzerine yemini caiz görmüşlerdir.

Bu uygulamada yemin yine Allah’a yapılır; Mushaf’a el basmak, Mushaf’ın Allah’ın kelâmı oluşu sebebiyle yeminin ciddiyetini artıran bir taglîz (ağırlaştırma) aracıdır. Böylece, “Allah’tan başkasına yemin yoktur” hükmü bütünüyle terk edilmemiş; bilakis yalan beyanı caydırmak ve beyânların doğruluğunu temin etmek gibi zarurî/ hâcî maslahatlar sebebiyle şekil şartı düzeyinde bir istisna getirilmiştir.²³⁸ Bu istisna, yalan beyanın önlenmesi ve mahkemede delillerin güvenilirliğinin sağlanması gibi pratik faydaları amaçlamaktadır.

Neticede Mâlikîler âm nassın koruduğu tevhidî ilkeyi ihlâl etmeksizin, yemin uygulamasında Mushaf’a el basmayı maslahata dayalı bir tahsis aracı olarak kabul etmişlerdir. Yani yemin lafzı Allah’a ait olmakta; Mushaf ise kamusal ve hukuki maslahatları gözetten bir usûlî tedbir olarak işlev kazanmaktadır.

2.2.8. Sebepsiz Yere Adet Görmeyen Kadınların İddeti:

Hayız yaşına gelmiş olmasına rağmen adet görmeyen kadınların iddet süresi konusu, Malikî fakihlerin maslahatla tahsis uygulamasına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayette belirtilen hükme göre:

“Boşanmış olan kadınlarınız içinde âdetten kesilmiş olanların bekleme süreleri hakkında tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Herhangi bir sebeple henüz âdet görmemiş olanların bekleme süreleri de bu kadardır. Hâmile kadınların bekleme süreleri, çocuklarını doğurunca sona erer.”²³⁹

Bu ifadeden, normalde küçük yaşta olup hayız görmemiş veya yaşı büyük olup da menopoz dönemine girmiş kadınların iddet süresinin üç ay olduğu anlaşılmaktadır. Ancak

²³⁷ Buhâri, Şehadet, 52/26, no:2679

²³⁸ Şelebi, *Ta’lîlul-Ahkam*, 390.

²³⁹ et- Talâk 65/4

hayız yaşında olup sebepsiz bir şekilde âdetten kesilen kadınlar için ayetin zahirinde doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır.

Cumhur fakihler, ayetin zahirine dayanarak, hayız yaşına gelmiş fakat hiç adet görmemiş bir kadının, hayız yaşını aşana kadar beklemesi gerektiğini, ardından üç aylık iddet süresini tamamlayabileceğini ileri sürmüşlerdir. İmam Malik ise bu konuda farklı bir yaklaşım benimsemiş; hayız yaşına gelmiş fakat adet görmeyen kadınların, hamilelik, hastalık veya emzirme gibi belirli bir sebep bulunmadığı takdirde dokuz ay beklemesini uygun görmüştür. Malikîler, bu süreyi kadının gebe olup olmadığını anlamak için yeterli görmüş ve dokuz ayın tamamlanmasının ardından üç aylık ek iddet süresinin uygulanmasını önermişlerdir. Bu çerçevede, ayetteki “şüphe ediyorsanız” ifadesi, adetten kesilmenin kesin olarak bilinmediği durumlara uygulanmış; böylece kadının iddeti, ayetin genel hükmü çerçevesinde makul bir sürece indirgenmiştir.²⁴⁰

Bu yaklaşım, nassın umumî ifadesinin kadın lehine sosyal ve ekonomik maslahatlar gözetilerek sınırlandırılmasının tipik bir örneğidir. Zira eğer bu kadın, hayız görene veya menopoz yaşına ulaşana kadar evlenmeden beklemek zorunda bırakılırsa, bu durum kadının maslahatına aykırı olur. Çünkü iddet müddeti makul bir süreyle sınırlandırılmazsa, kadın sosyal ve ekonomik açıdan mağdur olur. Yeni bir evlilik yapamaması, eşinin veya ailesinin geçim desteğinden de mahrum kalması ciddi bir mefsedet doğurur.²⁴¹ Malikî fakihler de kadının uzun süre evlenmeden bekletilmesinin toplumsal ve bireysel zarar doğuracağını dikkate alarak, nassın kapsamını maslahat gereği tahsis etmişlerdir. Böylece, iddetin dokuz aya ek olarak üç ay olarak belirlenmesiyle kadının sosyal ve ekonomik mağduriyeti önlenmiş; nassın zahirini göz ardı etmeden, maslahat gereği onun kapsamını sınırlandırmalarının örneklerinden birini oluşturmuştur.

2.2.9. Hayız Halinde Kur’ân Okunması Meselesi:

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “Ona ancak temiz olanlar dokunabilir”²⁴² ayeti, klasik fıkıh literatüründe hayız ve cünüplük hâlinde Kur’ân’a temas veya tilavet etme meselesine delil olarak değerlendirilmiştir. Ayetin zahiri, Kur’ân’a yalnızca taharet hâlinde olan kimselerin dokunabileceğini ifade eden âm bir nitelik taşır. Fakihler, bu umum hükmün

²⁴⁰ İbn Rüşt, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, 3/ 132-133.

²⁴¹ Şelebi, *Ta’lilu’l-Ahkam*, 388.

²⁴² el-Vâkıa 56/79

hayız ve cünüplük gibi özel durumlara uygulanması konusunda farklı yorumlar geliştirmiştir.

Cumhura göre, cünüp olan kimsenin Kur'ân okuması caiz değildir. Bu görüşün gerekçesi, cünüplüğün iradeyle giderilebilen bir hâl olması ve gusül ile temizlenme imkânının her zaman mevcut bulunmasıdır. Dolayısıyla ayetin umum ifadesi, cünüplük durumu için doğrudan tatbik edilerek Kur'ân tilaveti yasaklanmıştır. Hayızlı kadın konusu ise fakihler arasında ihtilafa neden olmuştur. Bazı fakihler, hayızlı kadını cünüp gibi değerlendirerek Kur'ân okumasını caiz görmemiştir. Buna karşılık Mâlikî fakihler, hayız ile cünüplüğü aynı kategoride değerlendirmemiş, Kur'ân öğrenen veya öğreten hayızlı kadının Kur'ân'dan az miktarda okumasına istihsan (maslahat) yoluyla cevaz vermişlerdir.²⁴³ Onlara göre hayız, kadının iradesi dışında meydana gelen ve günlerce süren bir hâl olup cünüplükten farklıdır. Eğer hayızlı kadın Kur'ân'dan hiçbir şekilde okuyamayacak olursa, uzun süreli bir Kur'ân tilaveti mahrumiyeti söz konusu olur ve bu durum hem dinî hayat hem de ilim tahsili açısından ciddi zorluklar doğurur. Bu nedenle Mâlikîler, hayızlı kadının Kur'ân'dan sınırlı miktarda okumasına izin vermişlerdir.

Önemle vurgulanması gereken husus, Mâlikîlerin bu hükmü verirken doğrudan nas veya kıyasla hareket etmeyip, maslahat ölçütünü gözetmeleridir. Zira nas, hayız ve cünüplük arasında açık bir ayrım yapmamaktadır; ayetin umum ifadesi her iki hâli de kapsayacak şekilde yorumlanabilir. Ancak Mâlikîler, nassın umum hükmünü maslahat gerekçesiyle daraltmış ve hayızlı kadın için istisna tanımışlardır. Bu istisna, uzun süreli mahrumiyetin doğuracağı zarar ve zorlukları önleme amacıyla yapılmıştır.

²⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, 1/ 83.

SONUÇ

Hukukun temel gayesi adaletin tesisi ve sürdürülmesidir. Bu gayeye ulaşmada hukuki düzenin hem toplumsal değişimlere karşı duyarlı hem de sabit ilke ve değerleri muhafaza eden bir yapıya sahip olması beklenir. İslam hukuku, ilahi kaynaklı oluşu sebebiyle nas ve icmâ gibi kat'î deliller aracılığıyla değişmez ilkelerini korurken; toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilme noktasında maslahat ve makâsıd gibi dinamik prensipleri devreye sokar. Böylece hukuk düzeninde istikrar ile esneklik arasında dengeli bir yapı ortaya çıkar.

Bu çalışmada İslam hukukunun söz konusu esnekliği, Mâlikî mezhebi özelinde maslahat gerekçesiyle âm nasların tahsis bağlamında incelenmiştir. Mâlikî fakihlerin kamu yararını önceleyen yaklaşımı, umum ifade eden nasların kapsamını daraltmaya imkân tanımış; bu yönüyle şer'î metinlere bağlılık ile toplumsal faydayı mezcetme çabasının somut bir örneğini ortaya koymuştur. Çalışma, farklı ideolojik yaklaşımlara yaslanmadan, mezhebin kendi literatürü içerisinde seçilen örneklerle bu esnekliği görünür kılmayı amaçlamıştır.

Nasların yorumuna dair yaklaşımlar, tarih boyunca ve özellikle modern dönemde iki uç arasında gidip gelmiştir. Bir tarafta nasları tamamen tarihsel bağlamın ürünü olarak gören ve onları günümüz için bağlayıcı olmaktan çıkaran modernist-tarihselci eğilimler, diğer tarafta ise lafzın zahirine sıkı sıkıya bağlı kalarak tarihsel ve toplumsal gerçekliği dikkate almayan katı gelenekselci anlayışlar yer almaktadır. Mâlikî mezhebinin yaklaşımı ise bu iki uç arasında mutedil bir çizgi ortaya koyar. Onların yönteminde ne nasların tarihsel bağlama hapsedilerek işlevsizleştirilmesi ne de toplumsal gerçeklikten tamamen koparılacak dar bir lafzî çerçeveye indirgenmesi söz konusudur. Bilakis, nassın bağlayıcılığı ile maslahatın yönlendirici gücü arasında dengeli bir ilişki kurulmuştur. Bu dengenin, maslahatla tahsis meselesinde olduğu gibi hem nasların otoritesini koruyan hem de değişen sosyal ihtiyaçları dikkate alan bir metodolojiye imkân verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Mâlikîlerin ortaya koyduğu bu yaklaşım, sadece klasik dönemin içtihadî zenginliğini yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda çağdaş fıkî tartışmalara yol gösterici olabilecek işlevsel bir örneklik de sunmaktadır. Günümüzde İslam hukukunun karşı karşıya bulunduğu meydan okumalar dikkate alındığında, bu itidal çizgisinin teorik zeminde yeniden inşası hem nasların otoritesini muhafaza etme hem de toplumsal değişime cevap verebilme imkânı bakımından özel bir önem arz etmektedir.

Mâlikîlerin maslahat anlayışı, çoğu zaman dillendirildiği üzere yalnızca maslahat-ı mürsele ile sınırlı değildir. Bilakis onlar, nassın bulunduğu ve umum ifade ettiği alanlarda dahi maslahat ilkesini işlevsel bir yöntem olarak kullanmışlardır. Bu durum, maslahatın Malikî usûlünde sadece boşlukları dolduran tali bir ilke değil; gerektiğinde nassın kapsamını sınırlandırabilen kurucu bir metodolojik vâsıta olduğunu göstermektedir. Diğer mezheplerde benzer örnekler bulunsa da Malikîlerin bu yöntemi daha sistematik ve yaygın biçimde uygulamaları, onları özel bir konuma yerleştirmektedir. Bununla birlikte Malikîlerin maslahat anlayışı keyfi yorumlara açık bir öznelcilikten uzak; şer'î maksatlara dayanan, tümevarımsal yöntemle geliştirilen objektif bir çerçeveye sahiptir. Dolayısıyla maslahatın, kat'îlik ifade etmeyen âm lafızları tahsis edebileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Maslahatla tahsise yöneltilen eleştiriler çoğunlukla keyfilik ve nasların gölgelenmesi endişesinden kaynaklansa da ehil fakihler eliyle ve belirli ilkeler çerçevesinde uygulandığında bu yöntemin sağlam bir ilkesel temele dayandığı görülmektedir.

Konuya ilişkin güncel çalışmalar meseleyi çoğunlukla maslahat-ı mürsele bağlamında ele almakta ve bu durum, nassı tahsis eden maslahat ile mürsel maslahat arasında örtüşme izlenimi doğurmaktadır. Ancak bu yaklaşım, üzerinde ittifak bulunmayan mürsel maslahata nassı tahsis gibi güçlü bir işlev yükleyerek tartışmayı kaygan bir zemine taşımaktadır. Araştırmamız, nassın maslahat gerekçesiyle tahsisi meselesinin esasen istihsan bahsiyle daha güçlü bir irtibat içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Nitekim literatürde genellikle istihsan ile maslahat arasında yalnızca benzerlik ilişkisi kurulurken, bu çalışmada maslahatla tahsisin istihsan kavramının bir parçası olduğu kanaatine ulaşılmıştır. İstihsan, şemsiye bir kavram olarak ele alınmış; maslahatla tahsis ise onun fer'î ve işlevsel bir görünümü olarak değerlendirilmiştir. Böylece Malikî usûlünün iç mantığını aydınlatan daha bütüncül bir çerçeve ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, çalışmada maslahatın yalnızca amelî bir gerekçe değil, aynı zamanda bir üst kavram ve zihniyet dünyası olduğu yönündeki tespit vurgulanmaktadır.

Malikî usûl düşüncesinde maslahat-ı mürsele ile istihsan arasındaki ilişki “nisbet” kavramı üzerinden açıklanabilir. Kanaatimizce bu yaklaşım, yalnızca mezhebin usûlî kavramlarının kendi bağlamında anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda usûl terimleri arasındaki iç bağlantıları ortaya çıkararak kavramlar arası metodolojik sınırların daha net biçimde belirlenmesine de zemin hazırlar. Böylece hem konunun yanlış

kavramsal çerçeveye oturtulmasının doğurduğu bulanıklık giderilebilir, hem de Malikî usûl düşüncesindeki özgün kategorizasyon daha açık hale getirilebilir.

Araştırmada teorik çerçeveye ek olarak, fûru kaynaklardan getirilen örneklerle uygulamadaki yansımalar da incelenmiştir.

Netice itibariyle Malikî usûlünde maslahat, dinin kolaylık ve meşakkatleri giderme ilkesini somutlaştıran; aynı zamanda hukukun toplumsal dinamizmini güvence altına alan bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Böylelikle İslam hukukunun durağan bir sistem değil, nasların bağlayıcı çerçevesi içerisinde toplumsal maslahatları gözeten dinamik bir yapı olduğu gerçeği bir kez daha görünür hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdüsselam, İzzeddin ibn. *İslami Hükümlerin Esas ve Hikmetleri= Kavaidu'l-ahkamfi mesalihi'l-enam*. çev. Soner Duman - Süleyman Kaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Apaydın, H.Yunus. *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İçtihat)*. Ankara: Ay Yayınları, 2017.
- Apaydın, H.Yunus. "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik". *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması*. 323-365. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Apaydın, H.Yunus. *İbn Hazm: Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyonu*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2017.
- Apaydın, H.Yunus. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022.
- Aral, Vecdi. *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*. İstanbul: Filiz Kitabevi, ts.
- Asa, Mustafa. *İslam Hukuk Metodolojisinde Cem ve Te'lîf*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Atar, Fahreddin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 12. Basım, 2016.
- Baci, Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tüci. *İhkamü'l-fusul fi ahkâmi'l-usul*. ed. Abdullah Muhammed el-Cüburî. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1979.
- Bâcî, Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tüci. *Kitâbü'l-Hudud fi'l-usul*. ed. Nezihammad. Beyrut: Müessesetü'z-Za'b, 1973.
- Bakkal, Ali. "İstihsanın Mahiyeti ve Çağdaş Problemlere Çözüm Getirmedeki Önemi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi II*. İstanbul, 2009.
- Bakkal, Ali. "Mâlikîlere Göre İstihsanın Mahiyeti". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2020), 251-282.
- Bardakoğlu, Ali. "Âm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3. (1986).
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.

- Boynukalın, Ertuğrul. *İslam Hukukunda Gaye Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Makasidü’ş-Şeria”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Boynukalın Şenkardeşler, Hatice. *Karâfi’nin Usûl Anlayışı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Bölükbaşı, Mustafa. *İslam Hukuk Usulünde Hanefî ve Malikilere Göre İstihsan Metodu*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-. *Sahîh-i Buhârî*. ed. Mahmut Muhammed Nassar. Beyrut: Dâru’l-Kütüb el- İlmiyye, 9. Basım, 2017.
- Burhani, Muhammed Hişam. *Seddü’z-zerâi fi’ş-şeriati’l- İslâmiyye*. Beyrut: Matbaatü’r-Reyhani, 1985.
- Bûtî, Muhammed Said Ramazan el-. *Davabitü’l-maslaha fi’ş-şeriati’l-İslamiyye*. Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1982.
- Cevîlis, Emîn Cebrîn Ataullah. *Tahsîsu’n-nas bi’l-maslaha*. Filistin: Necah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Cürcanî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-. *et-Ta’rifat*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983.
- Dağcı, Şamil. “İhsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Devâlibî, Muhammed Ma’ruf. *el-Medhal ilâ ilmi usûli’l-fıkh*. Dımaşk: Daru’lŞevâf li’n-neşr ve’t-tevzi’, 6. Basım, 1995.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2018.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Fıkıh Usulünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme”. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2018.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII.asır İslam Hukukçularının Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1981.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “İslam Hukukunda Müçtehidin Nasslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hakimnin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese” 4 (1986).
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2003.

- Dönmez, İbrahim Kafi. “Sedd-i Zerâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2009.
- Duman, Ali. *İmam Malik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Duman, Soner. “İmam Gazzâlî’nin Maslahat Düşüncesine Katkıları”. *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 9-32.
- Duman, Soner. *İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2. Basım, 2009.
- Duman, Soner. *Usul Yazıları*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ahmed b. Hanbel: Hayatı, Görüşleri, Fıkhta Yeri*. çev. Osman Keskiöğlu. Ankara: Hilal Yayınları, 1984.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebu Hanife*. çev. Osman Keskiöğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İmam Malik: Hayatı, Görüşleri, Fıkhi*. çev. Osman Keskiöğlu. Ankara: Hilal Yayınları, 1984.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*. çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 1986.
- Endelüsî, İbn Hazm el-. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. ed. Abdürrezzâk Afîfî. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2016.
- Fâsî, Allâl el-. *İslam Hukuk Felsefesi :Kaynaklar-Yöntemler-Amaçlar*. çev. Soner Duman - Osman Güman. İstanbul, 2014.
- Fazlur Rahman. *İslam ve Çağdaşlık (İslam Eğitim Tarihinde) Fikri Bir Geleneğin Değişimi*. çev. Alparslan Açıkgenç - Hayri Kırbasoğlu. İstanbul: Fecr Yayınları, 1990.
- Garaudy, Roger. *İslam ve İnsanlığın Geleceği*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Pınar Yayınları, 1990.
- Gazzali, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Mustasfâ: İslam Hukukunun Kaynakları*. ed. Mustafa Demiray. çev. H.Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik, 4. Basım, 2021.
- Gazzali, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Şifâü’l-galil fî beyâni’s-şebih ve’l-muhil ve mesalikü’t-ta’lil*. ed. Hamd Kübeysi. Bağdad: Riasetu Divani’l-Evkaf, 1970.
- Güman, Osman. *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2020.

- Günay, Hacı Mehmet. “Süreklilik ve Değişim Bakımından Fıkıh Mirasımıza Yöntemsel Yaklaşımlar”. *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İçtihat Metodunun Gelişimi*. İstanbul: Etüt Yayınları, 2004.
- Hallaf, Abdülvehhab. *Mesadirü't-teşrii'l-İslâmî fi ma la nassa fih*. Kuveyt: Dârü'l-Kelam, 5., 1982.
- Hasanova, Samire. *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Heytî, İsmail Halil Ferhan. “Tahsîsu'l-‘âm bi'l-maşlaḥa'l-mursala ve ba'du tatbîkqâtiḥâ'l-fiqhiyya”. *Enbar Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 4/13 (2013), 1824-1859.
- Hüseynî, Ali. *Tahsîsu'n-nass bi'l-maslaḥa dirâsa ta'sîliyya ve menâhic min tatbîkâtiḥâ*. Cezayir: Ghardia Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi. *İslam Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi*. çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 1996.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi. *Makasidü's-şeriatî'l-İslâmiyye*. Tunus: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 1985.
- İbn Hatîb Cibrîn, Fahreddin Osman. *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib fi usûl*. ed. Emel binti Abdurrahmen el-Gafeysu. Mekke: Dâru Taybeti'l-Hadra, 2021.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. *Sünenu İbn Mace*. ed. Halil Me'mun Şiha. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1996.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. ed. Abdülmecid Tu'me Halebi. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
- İbnü'l-Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meafiri. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. ed. Ali Muhammed Bicavi. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 3., 1974.
- İbnü'l-Kassar, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer. *el-Mukaddime fi'l-usul : dirasat ve nusus fi usuli'l-fikhi'l-Maliki*. ed. Muhammed b.el-Hüseyn es-Süleymani. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Karadavi, Yusuf el-. *ed-Dirase fi maksıdı's-şeria beyne'l-makası'l-küllîyye ve'n-nususu'l-cüziyye*. Kahire: Daru's-Şuruk, 2. Basım, 2007.

- Karafi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-Furuk: Envarü'l-buruk fi envai'l-furuk*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928.
- Karafi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-İkdü'l-manzum fi'l-husus ve'l-umum*. ed. Muhammed Alevi Bensar. Darülbeyza: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1997.
- Karafi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *Nefaisü'l-Usul fi Şerhi'l-Mahsul*. Mekke: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1997.
- Karâfî, Şehâbeddin. *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*. ed. Taha Abdür-rauf Sa'd. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türa, 2., 1993.
- Karslı, İlyas - Kaplan, Ahmet. "Dilde Anlam ve Karine İlişkisi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 07-27.
- Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Kaya, Mahmut. "Nisbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Kılıç, Muharrem. *İslam Hukuk Metodolojisinde Nasların Lafzi Yorumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.
- Koca, Ferhat. "Mefsedet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Konsuva, es-Seyyid Râzı. 3. "Tahsîsu'n-nass bi'l-maslaha'l-mürsele ve eseruhu fi'l-fikhi'l-İslâmî". *Asvan İslami İlimler Dergisi* 3 (2020), 459-591.
- Kozalı, Abdurrahim. "Nasların Anlaşılmasında Lafzî ve Gâî Yorum İkileminde İmam Şâtıbî".
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer'iyye*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Kudda, İsmail. *Tahsîsu'n-naşş bi'l-maslaha'l-mürsele inde'l-Mâlikîyye ve tatbîkâtuhâ'l-mu'âsıra*. Cezayir: Şehid Hamma Lakhdar Üniversitesi- El Qued, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kur'ân. *Kur'an-ı Kerim meali*. ed. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2009.

- Mutayrî, Muhammed. "Tahsîsu'n-naşş bi'l-maşlahâ ve eseruhu fî ahkâmî'l-'ibâdât el-muta'allika bi-Korona". *Arap Çalışmaları Dergisi* 45/3 (2022), 1409-1438.
- Neccâr, Salih Avaz Muhammed en-. *Dirasat fi't-tearuz ve't-tercih inde'l-usuliyin*. Kahire: Dârü't-Tibaati'l-Muhammediyye, 1980.
- Önder, Muharrem. *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Özen, Şükrü. "Hicrî II.Yüzyılda İstihsan ve Maslahat Kavramları". *Marife* 1. (2003), 31-57.
- Özen, Şükrü. "İstislâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Özen, Şükrü. "Tearuz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*. Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Râzî, Fahreddin er-. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*. ed. Zahîr Riyâd el-Alviyânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Reysuni, Ahmed. *el-İçtihad: en-nas, el-vakı', el-Maslaha*. Beyrut: eş-Şebeketü'l-Arabiyye li'l-Ebhas ve'n-Neşr, 2. Basım, 2013.
- Reysuni, Ahmed. *Nazariyyetü'l-Makasid inde'l-İmam eş-Şatibi*. Riyad: ed-Dârü'l-Alemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1992.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed. *Usulü's-Serahsi*. ed. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1954.
- Sicistani, Ebû Davud es-. *Kitâbü's-Sünen = Sünenü Ebû Davud*. ed. Muhammed Avvame. Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 11. Basım, 2009.
- Şatibi, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati. *el-İ'tisam*. ed. Hişam b. İsmail es-Sini. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 2008.
- Şatibi, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati. *el-Muvafakat*. ed. Ebu Ubeyde Al-i Salman. Huber: Daru İbn Affan, 1997.
- Şelebi, Muhammed Mustafa. *Ta'lilu'l-Ahkam*. Kahire: Daru'l-Selam, 2017.
- Şener, Abdülkadir. *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas İstihsan İstislah*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.

- Topal, Şevket. *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi'*. Van: Ahenk Yayınları, 2007.
- Tufi, Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi. *Risâle fî riayeti'l-maslaha*. Kahire: Dârü'l-Mısriyye li'l-Kitâb, 1993.
- Türcan, Talip (ed.). *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. ed. Sıtkı Güllü. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kaideleri*. Tibyan Yayıncılık, 2019.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. çev. Servet Armağan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *İslam Hukuk Ekolleri ve Maslahat Teorisi*. çev. Ali Pekcan. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Zeyd, Mustafa. *el-Maslahatu fî't-teşrii'l-İslâmî ve Necmeddin et-Tufi*, 1954.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Rumeysa AYDIN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İslam Hukuku
Makale ve Bildiriler	
1. Aydın, Rumeysa. “Mâlikî Mezhebinde Am Nassın Maslahatla Tahsisi”. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi II.İlahiyat Lisansüstü Öğrenci Sempozyum Bildirileri (2025), 139-144.	